

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

**Egy kultúraváltás szemszögéből láthatatlan migráncsoport
élményuniverzumai: a helyvesztés és a beilleszkedés pszichés
dinamikája**

DOKTORI (PH. D.) ÉRTEKEZÉS

Horvát-Militityi Tünde

**Témavezetők:
Dr. Dúll Andrea
Prof. Dr. László János**

**Pszichológia Doktori Iskola
Szociálpszichológia Program**

2011

1	BEVEZETŐ	6
2	A MIGRÁCIÓ KÉRDÉSÉNEK HELYE A PSZICHOLÓGIÁBAN	11
2.1	A migráció mint eseményszerű krízis	11
2.2	A lélektani krízis fogalma és típusai	12
2.3	A migrációt kísérő veszteségek	13
3	A MIGRÁCIÓ TÍPUSAI	19
3.1	Egy a kulturális különbségek nézőpontjából láthatatlan migráncsoport helye a nemzetközi migráció típusai között: az etnikai migráció.	22
4	MIGRÁCIÓ ÉS KULTÚRA	24
4.1	A kultúra és a pszichológia találkozása nyomán létrejött tudományterületek migrációkutatói paradigmái	26
4.2	A migrációt kísérő kulturális érintkezés jellegzetességei	27
4.3	A hosszan tartó utazás/vándorlás pszichológiája: kulturális sokk és/vagy akkulturáció	28
4.3.1	A sok újdonság sokkoló hatása	29
4.3.2	A kulturális sokk folyamatára vonatkozó elképzelések	31
4.3.3	A kulturális sokk élményének pozitív átkeretezése	34
4.3.4	A kulturális sokk elképzelés értékelése	36
4.4	Az akkulturáció pszichológiája	37
4.4.1	Az akkulturáció koncepciójának gyökerei	37
4.4.2	Az akkulturáció definíciói és fogalmi tisztázása	38
4.4.3	Az akkulturációval versengő fogalmak: az asszimiláció és az interkulturalizáció	39
4.4.4	A pszichológiai akkulturáció szintjei/modelljei	41
4.4.5	Az akkulturáció affektív megközelítése	43
4.4.5.1	Az akkulturációs stressz folyamatának modellje	44
4.4.5.2	A pszichológiai akkulturációt befolyásoló személyiségjellemzők	45
4.4.6	Az akkulturáció a kulturális tanulás szemszögéből	47
4.4.7	Az akkulturáció kognitív megközelítése	48
4.4.8	Berry akkulturációs modellje	50
4.4.9	Az akkulturációelmélet értékelése	53
5	A MIGRÁCIÓ KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE	54
5.1	A helykötődés	56
5.2	A lakóhelyi mobilitás és a helykötődés kapcsolata	57
5.3	A helyidentitás	59
5.4	A helyidentitás társas aspektusai. Diszkurzivitás és narrativitás	62

6	HELYVESZTÉS–ÉLMÉNY ÉS HONVÁGY	65
6.1	A honvágy definíciója és típusai	67
6.2	A honvágy és a szeparációs szorongás kapcsolata	70
6.3	A honvágy, mint átmeneti jelenség: „átsegítő” hatások a helyelhagyást követő gyászmunkában	70
6.4	A honvágy értelme	73
6.5	Érzelmileg kitüntetett helyek felidézésének segítő szerepe a helyvesztéssel való megküzdés során	74
7	ÖSSZEFOGLALÁS	75
8	VIZSGÁLATAINK OPERACIONALIZÁLÁSÁVAL SZEMBEN MEGFOGALMAZOTT ELVÁRÁSOK	76
9	A VIZSGÁLATI ESZKÖZÖK KIDOLGOZÁSA	78
9.1	Módszertani előzmények és megfontolások	78
9.2	Az érzelmileg kitüntetett jelentőségű helyek megragadhatóságának kérdése	79
9.3	A Fontos Helyek Köre elnevezésű módszer kidolgozása	80
9.3.1	A módszer szakirodalmi előzményei	81
9.3.2	A módszer bemutatása	83
9.3.3	A módszerrel szembeni elvárások fényében megfogalmazott kérdések	84
9.3.4	A módszer érvényességének ellenőrzése	84
9.3.5	A kapott adatok elemzési szempontjai	87
9.3.6	A módszer helykötődés mutatói	88
9.3.7	A módszer értékelése	89
10	A VIZSGÁLATI MINTA KIVÁLASZTÁSA	90
11	A VIZSGÁLATI MINTA BEMUTATÁSA	91
11.1	A magyarországi tartózkodás jellegzetességeit érintő sajátosságok szerinti összetétel	92
12	A VIZSGÁLAT MENETE	92
13	A KVALITATÍV TARTALOMELEMZÉS	93
13.1	A helyvesztés élménnyel való megküzdés folyamatának kódolására létrehozott tartalomelemzési eljárás kategóriarendszer kialakításának folyamata	94
13.1.1	A helyvesztés-élmény vizsgálatának operacionalizálására végzett első elővizsgálat bemutatása	95
13.1.2	Vizsgálati minta	96
13.1.3	A vizsgálati eljárás és módszer bemutatása	96
13.1.4	Elemzés	97
13.1.5	Eredmények értékelése	100

13.1.6	A helyvesztés-élmény vizsgálatának operacionalizálására végzett második elővizsgálat bemutatása	100
13.1.7	Vizsgálati minta	101
13.1.8	A vizsgálati eljárás és módszer bemutatása	102
13.1.9	Elemzés	103
13.1.10	Eredmények	104
13.1.11	Az eredmények értékelése	105
13.2	A többszörös helykötődés kódolása	106
13.3	A helyidentitás struktúrája	108
13.4	Az új környezetben való beilleszkedést megragadó tartalmi kódok	110
13.4.1	Az új környezethez való alkalmazkodás stratégiái. Az akkulturációs stratégiák adaptálása egy kulturális szempontból láthatatlan migráció esetében.	111
13.4.2	A beilleszkedés fokozatainak tartalomelemzési kódrendszere	114
13.5	A migráció kontextusában kirajzolódott jövőkép kódolási rendszere	115
13.6	Elemzés automatizált narratív tartalomelemző eljárás segítségével	117
13.6.1	Az elemzés célja	118
13.6.2	Az elemzés menete	118
14	AZ ADATOK STATISZTIKAI FELDOLGOZÁSA	120
14.1	Klaszterképzés	121
14.1.1	A származási helyhez való kötődést leíró klaszterek kialakítása	122
14.1.2	A három klaszter profilozása	123
14.1.3	Az adatok konvertálása értelmezhető sorrendben- a nominális változó ordinális változóvá alakítása	126
14.1.4	A beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterek kialakítása	126
14.1.5	A két klaszter profilozása	128
14.1.6	Az adatok transzformációja- a dichotóm változó értékeinek növekvő sorrendbe állítása	129
14.2	Vizsgálati konstruktumaink tartalmi validitásának ellenőrzése automatizált tartalomelemzéssel	130
14.2.1	A helyekhez fűződő értékelő viszonyulás és a helykötődés kontextusában megfogalmazott hipotézisek	130
14.2.2	A helyekhez fűződő értékelő viszonyulás és a helykötődés kontextusában megfogalmazott hipotézisek tesztelése	131
14.2.3	A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézisek	134
14.2.4	A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézisek tesztelése	135
14.3	A tartalomelemzés során körvonalazott migrációs jelenségek előfordulását bejósoló modellek	139
14.4	A regressziós modellek bemutatása	140
14.5	Az új környezetbe való beilleszkedés vonatkozásában megfogalmazott hipotézisek	151
14.6	Az új környezetbe való beilleszkedés vonatkozásában megfogalmazott hipotézisek tesztelése	152
15	EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE – MEGVITATÁSA	154

15.1	Klaszterképzési eljárások	154
15.1.1	A származási helyhez való kötődést leíró klaszter	155
15.1.2	A fogadó országba való beilleszkedést leíró klaszter	157
15.2	A helyidentitásról született eredmények értékelése	159
15.3	Automatizált tartalomelemzési eljárás alkalmazása migrációkutatásunkban	159
15.3.1	A helyekhez fűződő értékelő viszonyulások helykötődés-vizsgálat vonatkozásában tapasztalt relevanciája	160
15.3.2	A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézistesztelések eredményei	164
15.4	A helyvesztést követő gyászmunka és az új környezetbe való beilleszkedés kapcsolata	166
15.5	Jövőképmintázatok	168
16	ÖSSZEGZÉS	169
17	ZÁRSZÓ ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	172
18	HIVATKOZÁSOK	174
19	MELLÉKLETEK	188
	<i>1. számú melléklet: Demográfiai alapadatok</i>	188
	<i>2. számú melléklet: A befejezésre váró gondolatok</i>	189
	<i>3. számú melléklet: FONTOS HELYEK KÖRE</i>	191
	<i>4. számú melléklet: FONTOS SZEMÉLYEK KÖRE</i>	193
	<i>5. számú melléklet: A többváltozós lineáris regressziós modellek összefoglalását bemutató táblázatok</i>	195

1 Bevezető

Bár a különböző kultúrájú emberek találkozása nem új keletű jelenség, hiszen az emberiség története során régóta és sokat vándorolt – hangsúlyozza Berry (1980), napjaink egyik legtöbbet hivatkozott migrációkutatója. Kétségkívül tény, hogy a XX. század társadalmi változásait nyomon követve, mindannyian szembesülhettünk azzal, hogy jelentősen megnőtt a be- és kivándorlásokkal megvalósuló lakóhelyváltogatások száma. Az emberek tömeges migrációjának jelensége számos gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális kérdést vet fel, melyek hatására mára a migrációnak tudományhatárokon átívelő gazdag nemzetközi szakirodalomgyűjteménye jött létre. A tudományközi együttműködés eredményeként új kutatási nézőpontok nyertek létjogosultságot, melyek lehetővé tették a migráció komplex jelenségének feltérképezését (Berry & Sam, 2006; Pulay, 2006).

Jelen dolgozat tárgya a fenti jelenségek köré háttérben húzódó pszichológiai folyamatok feltárása. A nemzetközi migráció pszichológiai szakirodalma a migrációt egy olyan *nagyobb életpizódznak* (vö. Diamant, 2007; Marlin, 2007) tekinti, ami magában foglalja egyének és csoportok átköltözését egyik földrajzi helyről és kultúrából egy másikba, ami szinte az életük összes területére (vö. Holmes és Rahe életesemény skála) kihat (Bierbauer & Pedersen, 1996). A migráció által indukált élethelyzetekkel való megküzdést például Marlin (2007) az egész életpályán átívelő „életprogramnak” tekinti. A szakirodalomban egyetértés alakult ki tekintve, hogy a migrációs változások –élettörténeti hatásainál fogva szerteágazó – jelenségének kimerítő megértése átfogó nézőpont kialakítását igényli (pl. Berry, Sam & Rogers, 2006; Bierbauer & Pedersen, 1996; Ward, 2001). Ezt a szemléletmódot támasztja alá a migrációs szakirodalom szerteágazó eredete is, amely az antropológia,¹ a szociológia, a humán geográfia, a politika, a jog, illetve –az elidegenedés és anomia kérdései nyomán– a filozófia (Seeman, 1959; idézi Furnham & Bochner, 1986) tudományterületeiben gyökerezik. A költözés hatására generálódott veszteségekkel és adaptációs kihívásokkal

¹ Az antropológia eredményeinek hatását mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a migráció pszichológia főáramában a lakóhelyváltogatást kísérő kulturális találkozások hatását leíró két domináns fogalom – a kulturális sokk és az akkulturáció – is a kulturális antropológiából emelkedett át a pszichológiai szakkifejezések közé.

jellemezhető élethelyzetek megismerésére és megértésére született elméletek a szociálpszichológia és a klinikai pszichológia fő vonalából táplálkozva bontakoztak ki (Ward, 2001). A migrációkutatások – eltérő hangsúllyal ugyan, de – egyaránt érintik a küldő és a fogadó társadalom különböző kontextuális elemeinek vizsgálatát, a pszichológiai szakirodalom azonban többnyire a fogadó társadalom jellegzetességeit² részesíti előnyben.

Magyarországon a migráció pszichológiai kutatásának nincsenek mélyrenyúló hagyományai (Fülöp, 2009). Pszichológiai nézőpontok alkalmazásával készült migrációkutatásokról szóló publikációk a 90-es évek közepétől jelennek meg (például Kovács & Málík, 1997; Vörös, 1997; Horvát, 2000; T. Mirnics, 2001; Horvát & Dúll, 2002; Horvát, Dúll & László, 2004, 2005, 2006a, 2006b, 2007, 2008, 2010, 2011; Kanyó, 2002; Nguyen Luu at al., 2009). E szakirodalmi űr kialakulásának egyik lehetséges magyarázata, hogy Magyarország a rendszerváltásig hagyományos kivándorló ország volt (Nguyen Luu at al., 2009). Azonban a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének európai vándormozgalmi, Magyarországot is jelentős mértékben érintették. Az elmúlt húsz év alatt mind Európában mind az ország határain belül lejátszódott változások eredményeként Magyarországon a – be és kivándorlók számának különbsége alapján kiszámított – migrációs egyenleg évek óta pozitív egyenleget mutat (vö. KSH³ 2001, 2008, 2009). A növekedés ellenére a Magyarországot érintő bevándorlás, mind számbelileg, mind a népességhez viszonyított arányában alacsonynak számít az Európai Unió tagországok között (Nguyen Luu at al., 2009; KSH 2008). A magyarországi bevándorlás jelentősége azonban nem a nagyságrendjében rejlik, hanem abban, hogy egy meghatározott migráns csoport célállama (Hárs, 2001). A migráció szempontjából tekintett befogadó országgá váláshoz (Fülöp, 2009; Nguyen Luu at al., 2009) kétségkívül hozzájárult az a tény, hogy a környező országokban lezajlott változások eredményeként megnőtt a Magyarországra érkező határon túli

² Az EU-ban szembevetendő különbségek vannak az egyes tagországok bevándorlás politikái között. Az integrációs törvények nagyon változatosak, a francia asszimilációs modelltől, a svéd multikulturális modellig (Bierbauer & Pederson, 1996). Magyarországi szakpolitikában nem születtek komolyabb integrációs intézkedések (Hajduk, 2008), így nem alakult ki integrációs politika sem (Nguyen Luu at al., 2009).

³ Források:

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel20112.pdf> (2011-01-27)

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel20901.pdf> (2011-01-27)

http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int006.html (2011-01-27)

magyarok létszáma (részletesebben lásd Gödri & Tóth, 2005). Ezáltal Magyarországon is kibontakozott az európai migrációs folyamatok sajátos szeletét képező néhány etnikai kisebbségnek a saját anyaországába történő migrációja (Gödri & Tóth, 2005; Phalet & Kosic, 2006). A magyarországi bevándorlás jelentős része ebbe a kategóriába sorolható: 1987 és 2001 között a bevándorlók mintegy 70%-a a szomszédos országokból (főként Romániából, Ukrajnából és a volt Jugoszláviából) érkezett, túlnyomó többségük az ott élő magyar kisebbségek köréből (Gödri & Tóth, 2005).

E migrációstruktúrának megfelelően – az elsősorban a szociológia és a politológia tudományterületén – kibontakozó magyarországi migrációkutatás főáramát a migráció és a határon túl élők helyzetének összekapcsolódása határozza meg (Hárs, 2009). Ezekben a kutatásokban, legnagyobb számban és részletességgel az Erdélyből-és Románia más területeiről áttelepült magyar nemzetiségű bevándorlási sajátosságai reprezentálódtak, ennek egyik kézenfekvő magyarázata, hogy a 80-as évek közepe táján felerősödő vándorlás, ennek a bevándorlócsoporthoz a létszámnövekedésével vette kezdetét Magyarországon. Az egyre erősödő kapcsolati háló által folyamatosan emelkedett a Magyarországon élő romániai állampolgárok száma (Gödri & Tóth, 2005; Hárs, 2001). A szakirodalomban lényegesen kevesebb helyet foglal el a vajdasági, az ukrajnai és a szlovákiai eredetű Magyarországot érintő etnikai migráció (áttekinti Feischmidt & Zakariás, 2010). A vizsgálatunk tárgyát képező Vajdaságból kiinduló etnikai migráció alulreprezentáltságának egyik lehetséges magyarázata szerint, a kilencvenes éveket megelőzően, nem volt számottevő bevándorlás az egykori Jugoszlávia magyar lakta területeiről (Gábrity, 2002, 2008; Hárs, 2001). A múlt század kilencvenes éveit kiinduló kirobbant háború(k) és azt ezeket kísérő politikai és gazdasági változások nyomán tömeges méreteket öltött a szülőföldjüket elhagyó vajdasági magyarok száma. Azonban e migrációs folyamat sem tekinthető klasszikus migrációnak, lévén, hogy a bevándorlók jelentős része nem végleges letelepedési szándékkal érkezett Magyarországra, hanem a háború és a katonai szolgálat elől menekült. Mindemellett többségük nem adta fel visszatérési szándékát, és a háborús körülmények lecsengésével vissza is tért származási helyére – hangsúlyozza Örkény (2009). A napjainkban is tapasztalható vajdasági elvándorlás fő okaként Gábrity (2002, 2008) a gazdasági tényezőket tartja legmeghatározóbbnak. Saját migrációkutatásainkban (Horvát, 2000; Horvát & Dúll, 2002; Horvát, Dúll & László,

2004, 2005, 2006a, 2006b, 2008, 2010, 2011) a Vajdaságból Magyarországra érkező etnikai migráció e gyéren kutatott szeletével foglalkozunk.

A határokon átívelő etnikai migráció fenn bemutatott típusai napjaink migrációkutatásait uraló megközelítés szemszögéből “láthatatlanok” maradnak, mivel e kutatási paradigmák kiindulópontja, hogy a határokon átívelő migráció, velejárója, egy új kultúrával való találkozás. Kutatásaink célja e – kultúraváltás szempontjából láthatatlan – migrációs folyamat pszichológiai jellegzetességeinek megragadása. Megközelítésünk kiindulópontja a környezet fogalmának a kulturális környezetet meghaladó értelmezési keretbe ágyazása. Ennélfogva kutató munkánkat elsősorban a környezetpszichológia releváns elméleti támpilléreire alapozva építettük fel. A környezetpszichológiai szemlélet jellegzetességeiből merítve a földrajzi mozgás során létrejövő környezetváltozás vizsgálata során – ahelyett, hogy a pszichológia főáramú megközelítésének megfelelően az egyéni és társas viselkedés passzív kiváltó ingereként, vagy a viselkedés „medreként” tekintenénk a környezetre – az emberi megnyilvánulások egyenrangú „partnereként” kezeljük. Hangsúlyozva, hogy „a fizikai környezet a viselkedés folyamatában az ember egyenrangú társa, partnere, amely a belső, lélektani folyamatokkal együtt, azokkal kölcsönhatásban (tranzakcióban) vesz részt a viselkedés folyamatában” (Dúll, 2009a, 12.o.). E kölcsönhatás eredményeként mintegy magától értetődő tény, hogy az ember érzelmi szálakat fejleszt ki az általa lakott földrajzi térrel kapcsolatban (v.ö. Dúll, 1997, 2009b, 2009c). Jelen dolgozatban a lakóhelyváltató emberek életének különböző fizikai helyeihez fűződő viszonyát vesszük górcső alá, miközben arra keressük a választ, hogyan küzdenek meg szinte egy időben a régi környezet elhagyásával járó veszteségélménnyel, illetve az új helyhez való alkalmazkodás kihívásaival.

Tekintettel a környezetpszichológia interdiszciplináris jellegére, számos ponton átfedéseket tapasztalhatunk más tudományterületek migrációkutatási paradigmáival, pl. a kulturális összehasonlító pszichológia migrációkutatásainak mára egyik legtöbbet alkalmazott irányvonalával, az akkulturáció koncepciójával (Nguyen Luu, 2003). A migráció krízisprovokáló hatásait előtérbe helyező megközelítésünk több ponton illeszkedik az akkulturációs folyamatok *affektivitás hangsúlyú vizsgálatainak* (vö. Ward, 2001) gondolatmenetéhez. A kulturális antropológiából származó akkulturáció fogalmának elsősorban a kulturális pszichiátria, azután a pszichológia, pedagógia és az

orvostudomány területén meggyökerezése híven szemlélteti a migráció jelenségében értelmezésében az interdiszciplináris megközelítés igényét és létjogosultságát (Hárs, 2009). Jelen dolgozat elméleti részében részletesen áttekintjük e meghatározó migrációkutató megközelítéseket, és megvilágítjuk környezetpszichológiai megközelítésünkkel kapcsolatos átfedéseket is.

A dolgozat empirikus szakaszában részletesen bemutatjuk módszertani fejlesztőmunkánkat, melynek eredményeként egy kvalitatív és kvantitatív elemeket ötvöző „hibrid” technikát dolgoztunk ki, mégpedig úgy, hogy a kvalitatív módon nyert eredményeket kvantitatív módon adatsűrítő eljárások segítségével dolgoztuk fel.⁴ A kidolgozott eljárás segítségével a migrációs élethelyzetben kialakuló helyekhez való viszonyulást az elméleti modellekhez jól illeszkedő módon tudtuk azonosítani. Migrációkutatásaink ismertetése során bemutatjuk a régi környezet elhagyásával járó veszteségélménnyel-, illetve az új helyhez való alkalmazkodás kihívásaival való megküzdés kísérőjelenségeinek jellegzetes mintázatait.

⁴ A két kutatási stratégia összekapcsolása- illetve a két eljárás eredményeinek egymás megerősítésére való felhasználása által, következtetéseink érvényességét kívántuk fokozni.

2 A MIGRÁCIÓ KÉRDÉSÉNEK HELYE A PSZICHOLÓGIÁBAN

A migráció témakörének lélektani megközelítése abból a tapasztalati tényből indul ki, hogy a migráció során egy új, bizonyos fokig ismeretlen kulturális környezetbe érkezünk (vö. kulturális relativizmus elmélete). Amint arra már a bevezetőben is utaltunk, a nemzetközi migráció pszichológiai szakirodalmában egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a migrációs változások – élettörténeti hatásainál fogva szerteágazó – jelenségének kimerítő megértése egy átfogó nézőpont kialakítását igényli (pl. Berry at al., 2006; Bierbauer & Pedersen, 1996; Ward, 2001). A jelen fejezet célja, az általunk alkalmazott átfogó nézőpont bemutatása.

2.1 A migráció mint eseményszerű krízis

A migráció témakörét feldolgozó számos kutató (Ward, Bochner, & Furnham, 2001), valamint migránsok pszichológiai segítségével foglalkozó gyakorlati szakemberek (pl. Marlin, 2007) között egyetértés alakult ki atekintetben, hogy a migráció folyamatának szociális és térbeli beilleszkedési/illesztési aspektusai, fokozottan veszik igénybe az egész személyiséget. A migrációs élethelyzet mindennapjai során gyors egymásutániságban felbukkanó változtatás iránti követelmények, krízisprovokáló hatásúak, ezáltal a migráció a személyiség egészét leginkább megterhelő életesemények közé sorolandó. Jelen fejezetben a migrációt érintő események lélektani krízisprovokáló aspektusait mutatjuk be.

2.2 A lélektani krízis fogalma és típusai

A görög eredetű krízis szó magyarra lefordítva döntést, fordulatot jelent. A lélektani krízisek fogalmának leggyakrabban idézett meghatározása Caplan (1964; idézi Hajduska, 2010) nevéhez fűződik, aki a krízisállapotot olyan lélektanilag kritikus helyzetként írja le, amelyben a személy számára kitüntetett fontosságú veszélyeztető helyzet nem elkerülhető. Kénytelen szembenézni az előállt helyzettel, miközben megoldási próbálkozásai során megtapasztalja, hogy szokásos problémamegoldó eszközei elégtelenek. A lélektani krízisek lehetőséget is hordozó szemlélete tükröződik Sifneos (1972; idézi Bakó, 2002) érzelmi krízisállapot leírásában, amelyben a szerző kiemeli, hogy az érzelmi krízisállapot törvényszerűen valamilyen kockázatos eseményt követve áll elő, olyan feszült–fájdalmas állapotot eredményezve, amelyben mind a jobb, mind a rosszabb irányba fordulás lehetősége nyitva áll. A szakirodalomban elkülönítik a krízisek két típusát: az *eseményszerű (akcidentális)* és a *fejlődési* kríziseket. Az eseményszerű kríziseket egy adott időpontban rendszerint hirtelen megjelenő – többnyire kívülről indukált – események váltják ki. A fejlődési krízisek – amelyek részben biológiai megalapozottságúak – fejlődési életfeladatokként jelennek meg (vö. Erikson (1991) pszichoszociális fejlődésemellete). A gyakorlati élethelyzetekben krízistípusok természetesen nem választhatók szét ilyen egyértelműen, szoros kapcsolatban állnak egymással. A migráció kísérőjeként jelentkező változtatás irányába ható kényszerfeltételek – a krízisirodalom terminológiai keretei között – tehát akcidentális (eseményszerű) kríziseket hívnak elő. Szélsőségesebb esetben, amikor a migráció egy szűkebb vagy tágabb közösséget érint, magán viselheti a katasztrófahelyzetek (vö. Hajduska, 2010; Pető & Szekeres, 2006) jellegzetességeit is. Figyelembe véve az önkéntes migránsok szociológiai szakirodalomban napjainkra evidenssé vált sajátos szociodemográfiai profilját, amely többnyire fiatal, egyedülálló, iskolázott, városi férfiakból áll (Örkény & Székelyi, 2010), figyelmet érdemel az a tény, hogy az aktuálisan zajló (fiatal felnőttkori) fejlődési krízisek elmélyíthetik egy-egy eseményszerű krízis hatását, illetve színvonalukban rontják a váratlanul előállt életeseményekhez szükséges új megoldási stratégiák kidolgozására tett próbálkozások színvonalát. Ez a kereszthatás megfordítva is érvényesülhet, amikor az aktuálisan megoldásra váró eseményszerű krízisek a fejlődési feladatok meglépését késleltethetik.

Az eseményszerű és a fejlődési krízisek egymásra hatását mutatja be a jacobsoni krízismátrixelmélet, amelyben Jacobson (1987; idézi Pilling, 2003) a krízist olyan időszakként írja le, melynek időtartama néhány hónapos terjedelemtől éveken keresztül tarthat. Ennek értelmében egy aktuális krízisállapot idején, miközben az egyén nagy valószínűséggel többszörös érzelmi fenyegetettséget él át sebezhetőbbé és sérülékenyebbé válhat, ami a megküzdési stratégiarepertoár időszakos beszűküléséhez vezethet, ezáltal is növelve újabb krízisek kialakulásának valószínűségét.

2.3 A migrációt kísérő veszteségek

A migráció krízisprovokáló jellegzetességeire a krízisekről való mai gondolkodást meghatározó szemléletformáló írásában már Caplan (1964; idézi Bakó, 2002) is utalt, amikor leírta azokat a krízisprovokáló körülményeket, amelyekkel külföldön dolgozó önkéntesek szükségszerű módon szembe találják magukat. Eszerint a migráció jelenségét is átható eseményszerű krízisek döntő többségükben veszteségélmény kíséretében jelentkeznek. A krízisirodalomban konszenzus alakult ki abban a tekintetben, hogy a veszteségfeldolgozást szolgáló gyászmunka az egyik legerősebb krízisprovokáló tényező (Hajduska, 2010). Különösen fontos ez abban az esetben, ha a pszichoanalitikus tárgyvesztés értelmezés határait a szignifikáns személy elvesztésén túli eseményekre is kiterjesztjük (Düll, Horvát, Hordós, Kántor & Bozzay-T., A., 2007, Horvát at.al., 2006b). Ennek értelmében, a veszteség lehet egy kapcsolat, személy elvesztése, egy munkahely megszűnése, de akár egy eszme vagy identitáselem inadaptívvá válásának megtapasztalása is, mivel a fenti történések során megélt veszteségek, feldolgozása minden esetben nagyon hasonló feldolgozási folyamatot – gyászmunkát indukál (Pilling, 2003).

Minden migráció, azaz földrajzi helyváltoztatás minden formája, a fontos személyektől, tárgyaktól és kapcsolatoktól való megfosztottság érzését hívja elő (Furnham & Bohner, 1986). A migráció hatására előállt környezetváltozás eredményeként a személy vagy a csoport *új kontextusban* kerül szembe az adaptív alkalmazkodás kérdésével. A migráció olyan helyzetet teremt, amelyben a résztvevőknek nagymértékű környezeti és – ezen belül – kulturális változással kell

szembenézniük, megbirkózniuk. A szűken és a tágan értelmezett otthoni környezet elhagyásával kilépünk egy olyan környezetből, ami ismerőségével, intimitásával véd, és autonómiaérzést biztosít (Dúll, 1995). A szocializáció során elsajátított szavak, gesztusok, arckifejezések, szokások, „kismilliónyi” jelzést kódolnak, amelyek arra szolgálnak, hogy eligazodjunk mindennapi rutinok során (Furnham & Bohner, 1986). Ezzel párhuzamosan az adott környezethez és kulturális miliőhöz adaptív alkalmazkodási stratégiákat, konfliktusmegoldó eszközöket sajátítunk el (Hajduska, 2010), melyek a mindennapi rutin és személyes interakciók során maguktól értetődő módon nyernek alkalmazást. Az új környezetbe érkezéskor azt tapasztaljuk, hogy elveszítjük a társas érintkezés ismerős jelzéseit és szimbólumait (Furnham & Bohner, 1986). A korábban működő automatizmusainak maladaptivitásának megtapasztalása potenciális frusztrációt hordozó jelenség, ennél fogva a migrációt kísérő változások fokozott *egzisztenciális éberséget* szülnek.

Szakirodalmi egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a migráció többszörös veszteségként (*multiple loss*) fogható fel. A migráció és veszteség kapcsolatát egyik legkorábban kutató szerzőpáros Garza és Guero (1974; idézi Ward, 2005) hangsúlyozza, hogy a migrációt kísérő veszteségek a család, a közösség, a kultúra, a nyelv, az értékek és a hiedelmek területét egyaránt érintik. Furnham és Bohner (1986) tovább bővíti potenciális veszteségek a sorát a foglalkozási státusz és a fontos tárgyak jelentős tárházának – kezdve a megszokott ételektől, az időjárástípusokig – elvesztésével. Fried (1963) párhuzamba állította a helyvesztés élményét a fontos személyek elvesztésének hatására jelentkező gyásszal (részletesen lásd a *Helyvesztés – élmény és honvágy* című fejezetben). Az ismerős fizikai tárgyak és társas kapcsolatok elvesztésének érzéséhez kötődő gyázmunka folyamatára az oberg-i kulturális sokk elképzelés is felhívja a figyelmet (Bohner, 2003).

Kétségteljes tény, hogy az egyén élete során számtalanszor szembetalálkozik az önazonosságát megkérdőjelező hatásokkal (Bokor, 2005); ezek a kihívásként értelmezhető hatások, és a rájuk adott válaszok az identitás „természetes” fejlődésének alapvető meghatározóinak, és ezzel együtt az identitás lényegének tekinthetők (Erős, 2001). Ennek fényében nem meglepő, hogy a szakirodalomban⁵ az „emigráns lét”

⁵ A migráció és identitás összefüggéseinek kérdése a migrációs szakirodalomban elsősorban az akkulturációs jelenségének vizsgálatában rajzolódik ki, amelyet a *Migráció és kultúra* címet viselő

átmenetiséggel jellemzett élethelyzetéből fakadóan, kifejezetten kulcsfontosságúvá válik az *identitás* megvilágításának kérdése (Kanyó, 2002), mivel szinte naponta merül fel az eredet, az idegenség és az alkalmazkodás kérdése (vö. Pataki, 1989, 2000).

Az identitás változásai újabb és újabb (gondolatban és/vagy cselekvésben megnyilvánuló) megküzdési stratégiák kidolgozását, és ezek személyiségbe való beépítését igényelhetik (Erős, 2001). A migrációs hatásokra lejátszódó identitásváltozás megértéséhez, relevánsnak bizonyulnak Breakwellnek (1986) az *identitás fenyegetettségére* vonatkozó elképzelései. Eszerint egyéni identitásunkat fenyegetve érezhetjük azokban az esetekben, ha az új identitáselemek felvételére irányuló asszimilációs és – az így kialakuló struktúrához való– akkomodációs törekvéseink, illetve a régi és új identitástartalmaknak jelentést adó értékelés – alapvető identitásfolyamatokként – nem felelnek meg az identitást szabályozó alapvető elveknek: a kontinuitásnak, a személy elkülönültség- és önbecsülésigényének. A származási helyhez kötődő identitáselemek inadaptívakká válásának élménye természetesen egyes identitáselemek „ elvesztésének ” élményét, gyászmunkáját indukálja, ami tovább nehezíti az ismeretlen fizikai és társas helyzetekben való működés (funkcionálás) inherens módon stresszteli voltát (Ward et al., 2001). Részben ennek a diszkontinuitás és diszkomfort érzésnek tulajdonítható, hogy a helyváltoztatás kísérőjeként felmerülő *idegenségélmény* a migrációban élő emberek számára gyakori, egyértelmű, jól érzékelhető jelenség.⁶

A migráció során tehát fokozottan érvényesül korunk emberénél az énononosság kialakítása és tartós fenntartása tekintetében jelentkező, Pataki (1998) által körvonalazott, kettős nyomás: nevezetesen, egyik oldalról a gyors és sokszínű társadalmi változások teszik próbára a hazuról hozott identitásmintákat, és ezzel együtt nehezítik választási alternatíváinkat, a másik oldalon pedig ugyanezek a változások nélkülözhetetlenné teszik identitásunk újabb formáinak kidolgozását, amelyek mintegy eszközt szolgáltatnak a migránsok beilleszkedéséhez. Az új környezetbe való sikeres beilleszkedés zálogaként tehát folyamatos kihívást jelent a diszfunkcionálissá vált identitáselemek módosítása (vö. Pataki, 1998). Az új élethelyzetekben szociális

fejezetben részletesen bemutatunk, a migráció *környezetpszichológiai* szemléletmódját prezentáló fejezetben pedig bemutatjuk a lakóhelyváltoztatás *helyidentitásra* gyakorolt hatásait.

⁶ Ugyanerre az élményre vezethető vissza, hogy gyakran már néhány napos külföldi tartózkodás idején is felébred a honvágy, és sajátos kapcsolódási igény ébred azokkal az emberekkel, akikkel egy helyről jött az utazó (részletesebben lásd a *Helyvesztés-élmény és honvágy* című fejezetben)

interakcióink sikerei nagymértékben függenek sajátos identitásunk megvilágításától (vö. Pataki, 1998). Szakirodalmi adatok (például Gödri, 2004, 2005; Veder & Horenczyk, 2006; Ward, 2001) egybehangzóan arról számolnak be, hogy a sikeres szociális interakciók során kialakult társas háló kulcsfontosságú szerepet tölthet be a migrációs folyamatokat kísérő alkalmazkodási folyamatokban (Örkény & Székelyi, 2010b).

A migráció során az egyéni élettörténetek, és a tágabb környezetben tapasztalható történeti változások szorosan egymásba szövődnek (Pataki, 1989, 2000). Az új társadalmi, környezeti feltételek mellett a korábban helyálló identitásminták fenntarthatatlannak válnak, az új keretek új feltételeket szolgáltatnak az egyén identitásképzési műveleteihez (vö. Pataki, 1989). Az új környezethez való mindennapi alkalmazkodás kihívásainak szintjét elmélyítheti az *identitás* fenntartására és fejlődésére irányuló kihívásokat jelentős mértékben felerősítő társadalmi helyzet és feltételrendszer (például a befogadó ország idegenekkel szembeni attitűdje.⁷)

A vizsgálatunk célpontját képező határon túli magyarok migrációjához társuló identitásmeghatározási nehézségek kapcsán, Erős (2001) a nevezett identitásforma határhelyzetűségére hívja fel a figyelmet, ami ez esetben egy kategorikusan kettéhasított világban (lásd anyaország és szülőföld különbözősége), az egyik félhez sem tartozás élményét eredményezi (vö. Garai, 1993; idézi Erős uo.).

A migráció és identitás összefüggéseinek kérdése a migrációs szakirodalomban elsősorban az akkulturációs jelenségének vizsgálatában rajzolódik ki, amelyet a *Migráció és kultúra* címet viselő fejezetben részletesen bemutatunk. A migráció *környezetpszichológiai* szemléletmódjának bemutató fejezetben pedig áttekintjük a lakóhelyváltoztatás *helyidentitásra* gyakorolt hatásait.

Furnham és Bohner (1986) rávilágítanak a gyász és a migráció között vont párhuzam sarkalatos pontjaira. Elsőként túlzó általánosításnak tartják azt a feltételezést: miszerint minden migráns – beleértve az átutazó a vendégeket (*sojourner*) is – negatív, gyászszerű élményt él át. Kiemelik azt a tapasztalati tény, hogy egyesek számára az utazás egy szerencsés lehetőségnek számít (lásd tanulási célú migráció). Másodsorban kifogásolják, hogy az elképzelés – annak ellenére, hogy a gyász szakirodalma számba

⁷ A hazai kutatások arról tanúskodnak, hogy a fogadó társadalom leértékeli a kisebbségi magyarokat, de nem annyira, mint a más országból érkező migránsokat (Örkény & Szabó, 2001).

veszi az egyéni és a kulturális különbségeket – nem ad specifikus előrejelzéseket arra vonatkozóan, hogy milyen típusú emberek szenvednek jobban vagy kevésbé a gyásztól, mennyi ideig és milyen formában kellene tartania a gyásznak. A kérdéskör részletesebb megvilágításában figyelemre méltóak Stokols és munkatársai kutatásai (Stokols, Shumaker & Martinez, 1983) melyek során megállapítást nyert, hogy a gyakori helyváltogatás – függetlenül migráció szituációs és a migráns alkati jellegzetességeitől – betegségnövekedéssel jár együtt. Egyes kutatók arról is beszámolnak, hogy a költözés – nem kizárólagosan a pszichés – egészségre gyakorolt hatásainak tompításában markáns szerepet játszanak olyan lélektani tényezők, mint például a lakóhelyváltogatás kívánatossága és előreláthatósága (áttekinti Düll, 2009c). Furnham és Bohner (uo.) szerint a gyász és a migráció jelenségeit ötvöző megközelítések további hiányosságának tekinthető, az a pszichológusi gyakorlatból származó tapasztalati tény, hogy a gyászolókkal folytatott tanácsadási módszerek alapelvei alkalmatlannak bizonyultak olyan migránsok számára, akik a terápia helyett inkább információkat és támogatást igényelnek. A szerzőpáros imént ismertetett kritikáira alapozva dolgozta ki készségelsajátításra építő, széleskörűen alkalmazást nyert *kulturális tanuláson* alapuló migránsokat segítő módszert. Erről kulturális sokk elképzelés bemutatásakor részletesebben szólunk.

A fenti tanuláselméleti elképzeléssel párhuzamosan kialakuló, pszichodinamikus alapokra építő környezetpszichológiai megközelítésben hangsúlyozódik, hogy a migrációban élő embereknek gyakorlatilag azonos időben kell megküzdniük a *régi hely* elhagyásával járó veszteségélménnyel, illetve az *új helyen* való alkalmazkodás kihívásaival. Amikor a költözés lezajlik – sőt bizonyos értelemben már a költözés előtt (vö. anticipációs gyász)– a migránsoknak gyakorlatilag azonos időben kell megküzdniük a régi környezet elhagyásával járó veszteségélménnyel, illetve az *új helyhez* való alkalmazkodás kihívásaival (Horvát et al., 2006). A bevándorlónak új – környezetpszichológiai értelemben vett – helyet kell kialakítania maga körül. A *hely* ebben a kontextusban olyan teret jelent, amely személyes, csoport- vagy kulturális folyamatokon keresztül jelentést kapott (Altman & Low, 1992). A *helykialakítás* folyamata többféleképpen értelmezhető: például megküzdési folyamatként (Taft, 1977), vagy kulturális tanulásaként. Érdekes megközelítést vázol fel Ng (1998), aki Maslow

szükségleti hierarchiájának szintjei szerint elemzi kanadai bevándorlók helykialakítási élményeit. Az új hely pszichológiai és valós létrehozása közben egy – továbbra is *kettős* – folyamatot azonosított: az akaratlagos költözés olyan pszichológiai mechanizmusokat aktivál, amelynek eredményeként a migráns fokozatosan *elveszíti* egyre gyengülő érzelmi és kognitív kötődéseit az elhagyott hellyel, de ezzel *párhuzamosan új kapcsolatokat* elővételeznek és fejlesztenek ki a célhellyel. Így egyik oldalról könnyebb az elszakadás, a másik oldalról könnyebb az új kötődés kiépítése. Ezeket a – számos vizsgálatban kimutatott – tapasztalatokat foglalják egységes elméleti keretbe a *mobilitás és a kötődés egyensúlyi modelljei*. Gustafson (2001) például a helyek kettős szerepéről beszél: a környezetpszichológiai értelemben vett helyek „gyökerek és utak” (roots and routes) egyszerre, egyaránt képviselik az állandóságot (helykötődést) és a mobilitást (rugalmas, változó helyidentitást).

A különböző szakterületekről származó szakirodalomban tehát mintegy evidenciaként számontartott tény, hogy a földrajzi mozgás, potenciális stresszforrás, és ezáltal kríziskiváltó eseménysorozat. Eltéréseket tapasztalunk azonban a fókuszba emelt változások tekintetében. Az oberg-i kulturális sokk elképzelés, az – elsősorban kulturális – újdonság elbizonytalanító erejét, Berry akkulturációs stressz modelje az interkulturális érintkezés hatásait, a pszichodinamikus keretbe ágyazott környezetpszichológiai megközelítés pedig az ismerős helyek autonómiaérzést és biztonságot nyújtó szerepének elvesztését veszi górcső alá. Szakirodalmi áttekintőnk további fejezeteiben részletesen körvonalazzuk ezeket az elméleteket.

3 A migráció típusai

A migráció jelenségének komplexitásával és nagy kiterjedésével magyarázható, hogy a migrációnak a pszichológiai szakirodalomban is számos tipológiája látott napvilágot. A jelen fejezet célja e tipológiák és a velük szemben megfogalmazott kritikák bemutatása, valamint az általunk kiválasztott vizsgálati minta elhelyezése a nemzetközi migráció típusai között.

Furnham és Bochner (1986) áttekintő munkájukban a migráció pszichológia megközelítéseit két átfogó csoportba osztották. A megközelítések egyik csoportja a migráció által átívelt *távolságra és a változás mértékére* helyezi a hangsúlyt, a megközelítések másik átfogó csoportja pedig a migrációt előidéző és kísérő változások *motivációs* körülményeire (például Diamant, 2007; Richmond, 1993; idézi Berry, 2006a; Ward, 2001), és/vagy az új országban eltölteni szándékozott *időre* (például Furnham & Bochner, 1986; Keyes & Kane 2004; Ward, 2001) vonatkozik. Az iménti megközelítések nyomán a migráció számos tipológiája látott napvilágot.

A migráció által átívelt *távolság és a változás mértéke* nyomán a szakirodalomban három migrációtípus körvonalazódik: 1) *közösségen (területen) belüli*; 2) *egy ország közösségén és területén belüli*, valamint 3) *országok közötti migráció*. Furnham és Bochner (1986) a migráció által átívelt távolság szerint létrehozott tipológiával szembeni fenntartásaikban felhívják a figyelmet arra, hogy a földrajzi távolság és a migráció hatásainak mértéke nem minden esetben áll arányban egymással. A szerzők hangsúlyozzák, hogy míg a földrajzi távolságot objektív mérőeszközökkel könnyű kvantifikálni, addig a változások minőségi (számos összetevő: meteorológiai, szocioökonómiai, vallási stb.), illetve mennyiségi jellemzőit lényegesen nehezebb.

Furnham és Bochner (1986), miközben rávilágítanak a migrációs *motiváció* pontos megállapításának nehézségeire, területen megközelítésnek minősítik a migránsok *önkéntesség* alapján történő differenciációját. Elképzelésük alátámasztására külföldi munkavállalók példáját emelik ki, akik rendszerint egy jobb életminőség

reményében mennek külföldre; amennyiben ez a döntés rossznak minősül, nem szívesen maradnak, és a tartózkodásuk már nem minősül önkéntesnek.

A fenti nehézségek kiküszöbölését szolgálhatja a migráció motivációjának Berry (2006a) által kidolgozott komplex megközelítése, amelyben a migrációs elhatározás megragadhatóságát politikai, gazdasági és demográfiai feltételek kombinációjának tekinti. A szerző a korszerű kutatások számára Richmond (1993; idézi Berry, 2006a) által az önkéntességet mérlegelő egydimenziós elképzelést tartja irányadónak, amely szerint egy konkrét migráció motivációja a *reaktivitás és a proaktivitás kontinuum*a mentén osztályozható. A migráció motivációjának egyik pólusát a kényszerítő hatások és negatívumok jellemzik (a migráció a kizárólagos megoldás), a másik végponton pedig a serkentő faktorok és a megengedés helyezkedik el, rendszerint pozitív jellemzőkkel (pl. kedvező karrierlehetőségek, béke). Ez a két szemben álló faktor gyakorlatilag egyszerűsíti, és a jövőben kiválthatja azt a korábbi meghatározó elképzelést (lásd például Diamant, 2007; Ward, 2001), miszerint a migrációs elhatározás két erő összjátékaként határozható meg, tehát minden migrációs döntés során a mérleg egyik serpenyőjében a vonzó erők (*pull factors*)⁸, a másikban pedig a taszító erők (*push factors*)⁹ helyezkednek el. E két migrációs motívumcsoport jellegzetességeit az etnikai migráció motivációja kapcsán, a következő fejezetben tovább árnyaljuk.

A korábbi rendszerezési elképzelésekhez hasonlóan, számos kérdést vet fel a migránsok új környezetben való tartózkodásának időtartama is. Ezt a megközelítést jól példázza Ward (2001) komplex tipológiarendsze.¹⁰ Melynek fényében a szerző: 1) *rövidtávú külföldön tartózkodást* (legfeljebb 1 évig terjedő időszakot külföldön töltők; elsősorban a turisták csoportját sorolja ide, de a hosszabb tartózkodás első időszaka is ide tartozik); 2) *középtávú külföldön tartózkodást* (1–6 év között tartózkodnak külföldön, például a diákok és az átmeneti külföldi munkavállalók), és 3) *hosszútávú*

⁸Megegyezik Richmond modeljének *proactív pólusával*.

⁹Megegyezik Richmond modeljének *reaktív pólusával*.

¹⁰ Ward (2001) a migráció során létrejövő kulturális érintkezés jellegzetességeit alapul vevő komplex kategorizációs rendszerében kétségkívül a látogatás időtartama játsza a vízvonal szerepét, de látókörbe kerülnek egyéb változók is, mint például: a migráció célja, valamint az új kultúrába való bevonódás módját érintő szituációs változók, illetve a kultúrközi kontaktus eredményei (lásd Berry akkulturációs stratégiái című fejezet). A szerző kultúrközi kontaktusban résztvevők négy csoportját különböztette meg: turisták, vándorló vendégek (sojourner), emigránsok, menekültek. Ebben a csoportosításban visszaköszön az akkulturálódó csoportok motivációs körülményeire építő Berry-féle (Berry, 1997) klasszikussá vált tipológia is (részletesen lásd később az 1. számú táblázatban).

külföldi tartózkodást (emigránsok/bevándorlók) különít el. Korábbi kutatásaikban Furnham és Bochner (1986), a migráció időtartamának hatásait elemezve azt tapasztalták, hogy három év külföldi tartózkodás alatt a migráció minden kezdeti sokktól a beilleszkedésig terjedő pszichológiai jellemzője manifesztálódhat. Keyes és Kane (2004) szakirodalmi adatokra hivatkozva pedig azt állítják, hogy az új környezetbe való sikeres beilleszkedéshez mintegy öt esztendőre van szükség. A migráció idői tényezői tekintetében nyitva maradt kérdések megválaszolását kétségtelenül nehezíti az a tény, hogy míg a külföldön eltöltött objektív időtartamot viszonylag könnyű operacionalizálni, ugyanakkor a szubjektív módon érzékelt idő nem feltétlenül esik egybe a lineáris idővel – hangsúlyozza Furnham és Bochner (1986), ennek mérése pedig számos módszertani nehézséget vet fel.

A migráció tipologizálását tovább árnyalja az a tény is, hogy az európai migrációs folyamatok sajátos szeletét képezi néhány etnikai kisebbségnek a saját anyaországába történő migrációja (Gödri & Tóth, 2005; Phalet & Kosic, 2006), amely esetekben a viszonylag kis földrajzi távolság és a közös kulturális gyökerek ellenére jelentős változásokat eredményezhet a migráció. A következő fejezetben e kultúraváltás megközelítéséből láthatatlan migrációtípust mutatjuk be.

3.1 Egy a kulturális különbségek nézőpontjából láthatatlan migráncsoport helye a nemzetközi migráció típusai között: az etnikai migráció.

Amint azt az iménti fejezetben részletesen kifejtésre került, a nemzetközi migrációs szakirodalom főárama a kultúraváltás megközelítéséből vizsgálja a migrációs folyamatokat. Ennek megfelelően a nemzetközi kutatásokban többnyire etnikai és kulturális szempontból heterogenizáló folyamatként esik szó a migrációról. E megközelítés egyik sarkalatos pontja, hogy számos kultúra határai nem esnek egybe az érintett ország határaival, sőt az országon belüli változatosság sokszor nagyobb, mint az országok közötti (Kagitcibasi & Poortiga, 2000; idézi Nguyen Luu, 2003). Magyarország esetében¹¹ a migráció az etnikai és kulturális homogenizálódás kérdéseit veti fel (Pulay, 2006).

Az általunk vizsgált migrációs folyamatban – szemben a nemzetközi vándormozgalom általános példáival- a nyelvi és kulturális alkalmazkodás másfajta értelmezést nyer, és nem jeleníthető meg egyértelműen a beilleszkedés mutatójaként. A környező országokból érkező magyar nemzetiségű és anyanyelvű bevándorlók a migráció során nyelvi és kulturális szempontból nem egy idegen környezetbe, hanem az ún. „anyaországba” érkeznek (Gödri, 2005). A Magyarországra érkező vajdasági magyar migránsok nemzetisége, valamint történelmi és kulturális hagyományai – a származási ország különbözőségéből fakadó eltérések hatására, ha nem is teljes egyezést, de szoros átfedést mutatnak a fogadó népességével, tehát a kultúraváltás gondolkodási keretében láthatatlanok. Ezt a jelenséget néhány szerző (Smith, 2003;¹²

¹¹ Hasonlóan a kelet-európai és a volt szovjetunióbeli németek németországi, valamint a kisebbségi oroszok nem orosz szovjet utódállamokból Oroszországba irányuló migrációjához (Brubaker, 1998; idézi Pulay 2006). E tekintetben kutatásunkhoz kontextuálisan szorosabban is kapcsolódnak az egykori Jugoszlávia szétesését követő délszláv vándorlások: horvátországi szerbek Szerbiába, valamint szerbiai horvátok Horvátországba történő vándorlása.

¹² A kérdés szoros összefüggésben áll identitás-politikai illetve az ezzel kapcsolatos társadalmi diskurzus kérdéseivel, de úgy ítéljük meg, hogy ennek áttekintése nem illeszkedik szorosan az általunk kijelölt vizsgálat irányba. (részletesebben lásd: Smith A. L. (2003) Europe's invisible migrants. Amsterdam: Amsterdam University Press. 7-32 p.)

Ward, 2005¹³) a *láthatatlan migráció* metafórájával ragadja meg, melynek kulcsgondolata a migránsok eredetileg etnikai hovatartozásuk alapján látható és láthatatlan csoportra osztása. Az *etnikai migráció* terminusa a szakirodalomban Brubaker (1998) nyomán nyert megfogalmazást az európai migrációs folyamatok sajátos szeletét képező migrációtípus megragadására, melynek legfőbb jellegzetessége néhány etnikai kisebbség saját anyaországába történő migrációja (Gödri, 2010; Gödri & Tóth, 2005; Hárs, 2001; Phalet & Kosic, 2006; Tóth, 1994). Feischmidt és Zakariás (2010) áttekintő munkájában az etnikai migrációt előidéző tényezők egymásra hatása nyomán (vö. migráció motiváció szerinti tipológiája) az etnikai migráció három típusa körvonalazódik. Az első két magyarázat a migráció ún. „vonzás” aspektusai (*pull factors*), a harmadik elképzelés pedig a kibocsátó társadalom ún. „toló” aspektusai (*push factors*) mentén szerveződik. Az etnikai migráció első típusában az „anyaország” kulturális vonzása és az ehhez kapcsolódó nemzeti identitáspolitika vonzza „haza” a szétszórtnan élő nemzettársakat. A második típusban a migráció alapvetően gazdasági meghatározottságú: a migránsok ez esetben azért választják azt, mert a nyelvi és/vagy kulturális azonosság jelentős mértékben megkönnyítheti az integrációt. Az etnikai migráció harmadik típusának mozgatórugója a kisebbség integrálatlansága a kibocsátó társadalomban.

A környező országokból Magyarországra irányuló vándormozgalmak szociológiai vizsgálatai során több szerző (például Gödri, 2004, 2005; Pulay, 2006) kifejti, hogy a jelzett migrációs folyamatnak az etnicitás annak ellenére lényeges eleme marad, hogy a migránsok motivációi már nem magyarázhatóak pusztán a küldő országban fennálló elnyomó nacionalista politika következményeként. Annak ellenére, hogy a migránsok motivációiban gazdasági szempontok és kapcsolathálózati hatások is tetten érhetők, a migráció e típusát számos szerző (például Gödri & Tóth, 2005; Hárs, 2001; Pulay, 2006) az *etnikai migráció* kategóriájába sorolja.

Bár egyes szakirodalmi adatok arról tanúskodnak, hogy az érkező és a fogadó csoport nagyarányú kulturális átfedései nyomán, Magyarországon nem okoz súlyos problémát a határon túliak integrációja (Hajduk, 2008), ugyanakkor a magyar bevándorlás etnikai természetével magyarázható a migrációs politika ambivalenssé válása, és az érintett személyek fokozott érzékenysége (Hárs, 2001).

¹³ Ward (2005) láthatatlan emigránsoknak (*invisible migrants*) nevezi az Ausztráliában élő, továbbra is anyanyelvükön beszélő, Angliából és Írországból származó angolul beszélő nőket.

A határokon átívelő etnikai migráció fenn bemutatott típusai a kultúraváltás szemszögéből tehát láthatatlanok maradnak. Kutatásaink célja e migrációs folyamat pszichológiai jellegzetességeinek megragadása. A következő fejezetekben részletes bemutatásra kerülő megközelítésünk kiindulópontja a környezet értelmezési keretének a kulturális környezetet meghaladó értelmezési keretbe ágyazása.

4 Migráció és kultúra

A pszichológia tudományterületén kibontakozó migrációkutatások egyik meghatározó vonulata a kultúra és migráció metszéspontján bontakozott ki. E megközelítés abból a tapasztalati tényből indul ki, hogy a határokon átívelő migráció – az országhatárok elválasztó természeténél fogva– magával hoz, egy többé–kevésbé (vö. etnikai migráció) új kultúrával való találkozást. Főbb kutatási irányai a *kulturális sokk* és a *kulturális adaptáció*, illetve az *akkulturáció* folyamatának leírásában körvonalazódnak.

Tekintettel arra, hogy a migrációs folyamatok és a kultúra kapcsolatára épülő kutatások és fejlődésük nyomon követéséhez hasznos támpontokat szolgáltathat a kultúra fogalmi átalakulásának ismerete, a kulturális különbségeken alapuló migrációkutatási paradigmák ismertetése előtt egy rövid kitérőt teszünk a kultúra fogalmi meghatározása irányába.

Áttekintő munkájában Nguyen Luu (2003) hangsúlyozza, hogy a társadalomtudományi szakirodalomban sokrétűen használt modern kultúrafogalomnak nincs egyetlen, közösen elfogadott definíciója. (A modern kultúra fogalom előzményeiről magyarul lásd részletesebben például Sperber (2001) és Nguyen Luu (2003) a témát kimerítő írásait.) A fogalom sokrétűségével és kontextuális meghatározottságával magyarázható, hogy a gyakorlatban kialakult az a tendencia, miszerint a konkrét kutatási kérdés feltevéseihez igazodik az aktuálisan alkalmazott kultúra-definíció (Kagitcibasi & Poortinga, 2000; idézi Nguyen Luu, 2003; Munroe & Munroe, 1997; idézi Nguyen Luu, 2003). E gyakorlatot példázza az a jelenség is, hogy az akkulturációelmélet és -kutatás fejlődése szoros összefüggésben áll a kultúra fogalmának definíciójával és a működéséről alkotott elképzelésekkel (Sam, 2006a).

Az alábbiakban a kultúrafogalom fejlődésének és értelmezésének a dolgozat szempontjából általunk relevánsnak ítélt állomásait mutatjuk be. A 80-es évek elejéig az antropológiában és a pszichológiában is uralkodott az a szemlélet, amely a kultúrát Herskovits (1948; idézi Nguyen Luu, 2003) sokat idézett definíciója nyomán, az embeviselkedés kontextusaként vagy előzményeként, a környezet ember alkotta részeként kezelte. A 80-as évektől Geertz (1984; idézi Nguyen Luu, 2003) antropológusi munkája hatására kezdetét vette egy szemléletváltás, amely a kultúrát „kívülről–belülre”, az ideák világába helyezte. Triandis (2002; idézi Nguyen Luu, 2003) – Kluckhohn kultúradefiníciója¹⁴ nyomán – hangsúlyozza, hogy a kultúra olyan értékek, normák és világnézet formájában kikristályosodott tapasztalatok és hagyományok tárháza, amelyek (1) a jövőbeni viselkedésre vonatkozó iránymutatásokat tartalmaznak, (2) a szocializációnk során megkérdőjelezhetetlenül belénk ivódnak, és (3) amelynek eredményeként a kultúránkra jellemző módon fogjuk fel és észleljük környezetünk ember alkotta részét. Ez fogalmazódik meg Triandis (1972; idézi Nguyen Luu, 2003) *szubjektív kultúra* fogalmában. Ezen túlmenően, az adott kultúra tagjainak egy téma köré szerveződő közös nézetei, attitűdjei, énmeghatározásai, normái, szerepei és értékei nyomán kialakul az adott kultúrára egyedi módon jellemző *kulturális tünetegyüttes/szindróma* (Triandis, 1996/2003). Ezzel az elképzeléssel számos átfedést mutat – egyben a migráció lélektani jellegzetességeit górcső alá vevő saját megközelítésünkhöz a leginkább adekvát támpontot nyújtja – a kultúra szociális konstruktivista megközelítése (Misra & Gergen, 1993; idézi Segall, Lonner & Berry, 1998/2003), amely szerint a kultúra olyan társas konstrukció, amely az egyén és környezetének kölcsönhatásában folyamatosan alakul és változik, vagyis tagjai nem pusztán befogadják, hanem alakítják is. A társas konstrukció nézőpontjából az egyének és környezetük napi kölcsönhatásában teremődik (Shweden & Sullivan, 1993; idézi Segall at al., 1998/2003), tehát egyfajta „interszubjektív valóság” (Miller, 1997; idézi Segall at al., 1998/2003).

¹⁴ „A kultúra olyan a társadalomnak, amilyen az emlékezet az egyénnek.” (Nguyen Luu, 2003; 19.o.)

4.1 A kultúra és a pszichológia találkozása nyomán létrejött tudományterületek migrációkutatói paradigmái

A pszichológia és a kultúra kapcsolatának tanulmányozására a pszichológiában a kulturális összehasonlító pszichológia¹⁵ és a kulturális pszichológia¹⁶ kutatásai eredményeként két fő megközelítés körvonalazódott, amelyek számos ponton különböznek egymástól (magyarul lásd részletesen Nguyen Luu, 2003).

A *kulturális pszichológia* képviselői (például Triandis, Shweder, Kagitcibasi és Poortinga) élesen tiltakoznak az emberi psziché egységességéről alkotott elképzelés ellen (Triandis, 1996/2003). Ennél fogva émikus¹⁷ szemlélettel, a rendszeren belülről (az adott kultúra szemszögéből) tanulmányozzák a viselkedést. A helyi/őshonos pszichológiai¹⁸ (*indigenous psychology*) megközelítésmódot helyezi előtérbe, melynek fontos követelménye, hogy a kutató maga is a vizsgált kultúra tagja (Nguyen Luu, 2003). Vizsgálataikban az emberi interakciók és a kommunikáció által megosztott és kulturálissá vált egyéni *jelentések* a vizsgálat tárgyát, nem pedig akadályát képezik. A vizsgálattorzító hatások kiküszöbölése érdekében módszertani stratégiáik között gyakoriak a diskurzuselemzések, illetve a narratív módszerek (Nguyen Luu, uo.).

A pszichológia és a kultúra kapcsolatának tanulmányozása céljából kialakult másik irányzat, a *kulturális összehasonlító pszichológia* képviselői (például Berry és munkatársai) hangsúlyozzák, hogy a kultúra és az emberi viselkedés kapcsolatának szétszakíthatatlanságában a viszony nem kauzális, hanem interpretatív (Segall at al., 1998/2003). Vizsgálataikban a kultúra *független, kontextuális tényezők sora*, amelyek

¹⁵Tudományos fóruma a Journal of Cross-Cultural Psychology c. folyóirat.

¹⁶ Tudományos fóruma a Culture and Psychology c. folyóirat

¹⁷ A nyelvészetben Pike (1967; idézi Segall at al., 1998/2003) által megfogalmazott étikus (összehasonlító, kultúrákon átívelő vizsgálatok), és émikus (belső, helyi kultúrát alaposan figyelembe vevő munkák) kifejezéseket gyakran alkalmazzák a pszichológia és a kultúra kapcsolatának vizsgálati leírásaiban.

¹⁸ A kulturális összehasonlító pszichológia személetében uralkodó euro-amerikai dominanciára, illetve a világ többi részének problémái iránt tanúsított érdektelenségre reagálva fogalmazódott meg, ez a helyi tudásra, ismeretekre, interpretációkra hagyatkozó elképzelés (Nguyen Luu, 2003). Ezzel egyetemben Segal és munkatársai (1998/2003) Berry elképzeléseire hivatkozva beszámolnak arról, hogy minden pszichológus szükségszerűen hozza magával a saját kulturális nézőpontját, amikor más kultúrákat vizsgál, ami szükségszerűen torzításhoz vezet.

hatnak az egyedi viselkedésre. Szisztematikus vizsgálatokat végeznek az egyéni pszichológiai működés kulturális hasonlóságaira és különbözőségeire vonatkozóan, levezetett/származtatott étikus (*derived ethic*) megközelítésben. Ebben a megközelítésben formálódott a kulturálisan sokszínű társadalmakon belüli kulturális sokféleség vizsgálata, az *etnikai/akkulturációs*¹⁹ *pszichológiának* titulált irányzat, amely a kultúrák közötti kapcsolatok szorosabbá válásának eredményeként e kutatási terület terjeszkedését eredményezi (Segall at al., 1998/2003).

A kultúra és a pszichológia kölcsönkapcsolatának vizsgálatához Nguyen Luu (2003) a különbségek hangsúlyozása helyett a két megközelítés ötvözését tartja igazán gyümölcsözőnek, annál is inkább, mert a két megközelítés számos ponton fedi egymást, illetve a kulturális összehasonlító pszichológia eredményei hozzájárulnak a kulturális pszichológia új kérdéscsoportjainak megfogalmazásához, melynek eredményeként az összemérhetőség hiányosságainak miértjét kutatva, kikristályosodnak az adott kultúra egyedi jellemzői.

4.2 A migrációt kísérő kulturális érintkezés jellegzetességei

A kultúrák találkozásakor lejátszódó pszichés mechanizmusok áttekintésekor fontos hangsúlyozni, hogy napjainkban szinte nem létezik kulturális és etnikai szempontból homogén társadalom (Berry 2006b; Ward at al., 2001). Ennélfogva, a dolgozat tárgyát képező földrajzi mozgás során létrejött kulturközi kontaktus csak egy szeletét képezi (lásd 1. számú táblázat) a lehetséges kulturális érintkezéseknek (vö. társadalmon belüli kulturális érintkezés). Akár egyazon országon belül élő, eltérő kultúrájú népcsoportok találkozásánál is hasonló pszichés és társadalmi folyamatok játszódnak le, mint az alábbiakban kifejtésre kerülő migrációt kísérő, a kultúra és az egyén változásait érintő folyamatok. Például – a későbbiekben részletes ismertetésre

¹⁹ A migrációs folyamatok jellemzésére kidolgozott akkulturációs modellt a Berry akkulturációs modellje című fejezetben részletesen ismertetjük.

kerülő kulturális sokk jelensége egy csupán új környékre költözés esetén is felléphet (Furnham & Bochner, 1986).

1. számú táblázat: Berry plurális társadalmak összetételére vonatkozó elképzelése (Forrás: Berry, 2006b)

Mobilitás	Az érintkezés önkéntessége	
	Önkéntes	Kényszerű
Helyben maradók	Etnokulturális csoportok/ az alapító nemzet tagjai	Őslakók, bennszülöttek
Migránsok		
– tartósan	Bevándorlók	Menekültek
– ideiglenesen	Vándorló vendég ²⁰	Menedékkérők

4.3 A hosszan tartó utazás/vándorlás pszichológiája: kulturális sokk és/vagy akkulturáció

Az új kultúrával való találkozás eredményeként az egyén szintjén számos, a személyiség több aspektusát érintő változás játszódik le. A földrajzi mozgás, a kulturközi kontaktus és alkalmazkodás kapcsolatának modellezésére és elméleti magyarázatára a pszichológiában (is) számos megközelítés létezik. Napjaink szakirodalmában két egymással összefüggő és számos átfedéssel rendelkező témakör kap kiemelt hangsúlyt a nemzetközi migrációkutatásokban. Az egyik gyakran vizsgált terület, a kulturközi kontaktust kísérő életeseményekben gyökerező stresszforrásokra adott reakciók megragadására létrejött nagy hatású elképzelés, az Oberg (1960; idézi Ward at.al., 2001) nyomán újjára indult *kulturális sokk* koncepció (magyarul lásd például Pusztainé, 2003) mentén körvonalazódott, másik pedig az eltérő kultúrájú egyénekkal és csoportokkal való személyes találkozások eredményeként az egyénben lejátszódó változásokat leíró (Berry, 1997) *akkulturáció* elképzelése.

²⁰ A hosszabb ideig külföldön tartózkodók elnevezése angolul: sojourner. A szakirodalomban magyar nyelvre többnyire átmenetileg külföldön tartózkodónak, vándornak fordítják (Gödri, 2005). Véleményünk szerint e fogalom magyar megfelelője a vándor és a vendég kifejezések metszéspontján helyezkedik el. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a vándor kifejezést alkalmazzuk.

Mindkét terminus központi célja annak leírása, hogyan alkalmazkodnak az emberek az új kulturális környezethez. A két fogalom közötti különbség körvonalazásához Bochner (2003) Ward és munkatársai (2001) megközelítését tartja irányadónak. A kiemelt tanulmány szerzői az utazás kísérőjeként létrejött kulturális érintkezés két típusa között tesznek különbséget. A kulturális érintkezés egyik típusa a *társadalmak között (between–society culture contact)* zajló jelenségre és azokra a kultúrák közötti vándorokra vonatkozik, akik átmeneti jelleggel tartózkodnak egy kultúrában (turisták és vándorok). A kulturális érintkezés másik típusa, a *társadalmon belül (within–society culture contact)* valósul meg, és elsősorban a bevándorlókra és a menekültekre vonatkozó folyamat.

A vándorok kultúrközi érintkezése során lejátszódó pszichológiai jelenségek értelmezésére Ward és munkatársai (2001) alkalmasnak tartják az oberg-i kulturális sokk terminológiáját, ugyanakkor úgy a hétköznapi szóhasználatban, mint a kulturális összehasonlító pszichológiában egyaránt hibásnak minősítik az egy évnél hosszabban fennálló nehézségekre a kulturális sokk kifejezésének alkalmazását. Ennek megfelelően a származási országba való visszatérést önszántukból vagy ellehetetlenítő külső kényszerítő erők hatására nem tervező menekültek és bevándorlók reakcióit célszerűbb a kultúrán belülről szemlélni – hangsúlyozza Bochner (2003); a társadalmon belüli kulturális érintkezés megértése pedig leginkább az akkulturáció pszichológiai folyamatának szakirodalma által valósulhat meg (Ward at.al., 2001).

4.3.1 A sok újdonság sokkoló hatása

A migráció szükségszerű velejárója a korábbi élethelyzet, illetve a megszokott napi rutinok hirtelen megszakadása/megváltozása. Az élet számos területére kiterjedő új rutinok kialakítása során számos stresszkeltő esemény generálódik. A kultúrközi – hosszú ú a második, többször nem javított kontaktust kísérő életeseményekben gyökerező stresszforrásokra adott reakciók megnevezésére a szakirodalomban két elnevezést– és ennek nyomán két megközelítést– is találunk. Az egyik Berry (1970; idézi Berry, 2006b) *akkulturációs stressz*²¹ koncepciója, a másik megközelítés pedig az

²¹ Berry akkulturációs stresszről alkotott elképzelését részletesen ismertetjük az akkulturáció affektív modelljének bemutatása során.

Oberg (1960; idézi Ward at.al., 2001) nyomán útjára indult *kulturális sokk* elképzelés (magyarul lásd például Pusztainé, 2003).

Az akkulturációs stressz koncepció szükségességének kidolgozása mellett érvelve Berry (2006a) fenntartásait fejezi ki a „sokk” terminológiájával szemben. Kritikával illeti a sokk kifejezés alkalmazását annak negatív színezete miatt, illetve a kulturközi kontaktusnak kizárólagosan a nehézségeit szem előtt tartó sugallata miatt. Érvelése során párhuzamot von a sokk kifejezésének kulturközi kontaktus kontextusában történő alkalmazása és a harctéri idegsokk („*shell shock*” – mai nevén PTSD) elképzelés között, amelyet az első világháború idején a katonák idegösszeroppanásának leírására alkalmaztak először. Azt azonban kétségkívül elismeri, hogy az akkulturációs folyamat egész korai időszakában valóban találkozhatunk a sokk jelenségével, elsősorban olyankor, amikor ez a folyamat hirtelen bekövetkező és olyan negatív eseményekkel párosul, mint például háború, éhínség, etnikai konfliktus.

A kulturális sokk eredeti koncepciója az antropológiában, pszichológiában és szociológiában arra utal, hogy az új kultúrával való találkozás élménye sokkoló hatású kellemetlen meglepetés, amelyet az ismerős jelek és szimbólumok elvesztéséből fakadó félelem kísér (Rhinesmith, 1985; idézi Winkelman, 1994). Furnham és Bochner (1986) szerint a sokk kialakulásáért részben az egyénnek az új kultúrával való találkozásra való felkészületlensége, részben pedig az egyén saját kultúrája leértékelésének tapasztalata felelős. A szerzőpáros nagyívű áttekintő munkájában a kulturális sokk jelenségét, a „jet-lag” és az elidegenedés elmélethez hasonlítják. A jelzett hasonlat árnyalása közben felhívják a figyelmet arra is, hogy a hétköznapi gondolkodásban mindhárom kifejezést az utazás kellemetlen következményeinek jellemzésére használjuk.

A kulturális sokk jelenségének első leírójaként a szakirodalom Oberget (1954, 1960; idézi Winkelman, 1994) tartja számon, aki – antropológusként anekdotázó stílusban – a kulturális sokk hat jellemző aspektusát körvonalazta. Eszerint a kulturális sokk 1) egyfajta *erőfeszítés*, amely a szükségszerű pszichológiai alkalmazkodást szolgálja; 2) a barátok, a státusz, a foglalkozás, a vagyon elvesztéséhez kapcsolódó *veszteségélmény és depriváció érzés*²²; 3) *elutasítottság élmény*: az új kultúra tagjainak elutasítása és/vagy az általuk tanúsított elutasítás tapasztalata; 4) a szerepek, értékek, érzések és identitás vonatkozásában tapasztalt *zavar*; 5) a kulturális különbségek

²² A migráció és a veszteség kapcsolatára részletesen visszatérünk a *Helyvesztés élmény és honvágy* című fejezetben.

tudatosítását követő *meglepetés*, *szorongás* esetleg *felháborodás*, *utálat*; 6) az új környezettel való sikertelen megküzdés tapasztalata eredményeként kialakul a *tehetetlenség érzés* (áttekinti Furnham & Bochner, 1984).

4.3.2 A kulturális sokk folyamatára vonatkozó elképzelések

A kulturális sokk folyamatának modellezésére számos elképzelés született. Oberg elképzelésének körvonalazódása (1960; idézi Furnham & Bochner, 1986) óta széles körben elterjedt a kulturális sokk szakaszos megközelítése (Bochner, 2003). Az új kultúrához való alkalmazkodás folyamatának Oberg (1954, 1960 áttekinti Winkelman, 1994) négy egymásra épülő szakaszát különíti el. A több hónap terjedelmet is elérő kezdeti szakasz, a *mézesetek időszaka* (*honeymoon stage*), az új kultúrára való rácsodálkozás időszaka. A felfedezések időszakát az utazók rendszerint akkor is pozitívan értékelik, ha azt álmatlanság, izgatottság és stressz kíséri. A mézesetek időszaka a *válság* (*crisis*) időszakába csap át, amely az első negatív reakciók megjelenésének idejét jelzi. A nyelvi, értékbeli és kulturális különbözőséggel való találkozás – nagy egyéni eltérést mutató– frusztráció, szorongás, düh és elégedetlenség érzésének forrása lehet. A harmadik szakasz a *felépülés* (*recovery*), a kríziskiváltó helyzetekkel való megküzdés időszaka, amely során az utazó kidolgoz egy stratégiát az új környezethez való viszonyulásra vonatkozóan. Ez a szakasz nem a nehézségek megszűnéséről szól, hanem arról, hogy az utazó képes lesz bizakodóan hozzáállni a nehézségek leküzdéséhez. Az *alkalmazkodásként* (*adjustment*) címkézett negyedik szakaszban a vándor elkezd élvezni az új kultúrában való funkcionálást, a nyelv és a helyi a szokások gyakorlását.

A kulturális sokk jelenségének leírására alkalmazott másik elterjedt szakaszos modellt Adler (1975; idézi Ward et al., 2001)²³ alkotta meg, aki a kulturális sokk fejlődésének öt stádiumát²⁴ írta le: 1. kontaktusteremtés; 2. félreértések, szétesés; 3. reintegráció; 4. autonómia elérése; 5. függetlenedés. Adler kulturális sokk

²³ A szerzők további szakaszolási elképzelésekről is beszámolnak. Például Jacobson (1963, Ward et al., 2001) kilenc elkülönülő szakaszt írt le, mások (Garza & Guerrero, 1974; Lesser & Peter, 1957; idézi Ward et al. uo.) pedig hármat. A jelen dolgozat terjedelme és koncepciója nem teszi lehetővé, illetve szükségessé ezek részletes ismertetését, ennél fogva a szakirodalomban két legtöbbet idézett szakaszolás ismertetésére hagyatkozunk.

²⁴ Magyarul lásd például Pusztainé (2003) áttekintő tanulmányát.

koncepciójának alapgondolatai rokonságot mutatnak az oberg-i elképzeléssel a folyamat lezajlásának képzeletbeli íve (vö. a kulturális sokk lezajlásának görbéi) tekintetében. A kulturális érintkezés létrejöttére vonatkozóan mindkét modell egy kezdeti kellemes szakaszt mutat be, amelyet a mélypont elérése után a felépülés folyamata követ.

A felvázolt folyamatelképzelések dinamikája megfelel a krízisállapot szakaszairól szóló elképzeléseknek. A szakirodalomban egyetértés rajzolódik ki abban a tekintetben, hogy az új lakóhelyen való beilleszkedés állapotának elérése nem jelenti egyben a folyamat végét is. Ez alól egyedül azok a migránsok képeznek kivételt, akik az alkalmazkodási folyamat végére ténylegesen *bikulturálisakká* válnak, így számukra az adaptáció állandósult állapot (Winkelman, 1994) (vö. transzkulturális migráció, multikulturalizmus). Számos szerző (például Furham & Bochner, 1986; Winkelman, 1994; Ward at al., 2001) hangsúlyozzák, hogy a krízisállapottól a beilleszkedésig, illetve alkalmazkodásig tartó szakaszok ciklikusan követik egymást, de egy-egy új esemény hatására megtörik az egyensúly, és megismétlődik a folyamat. Amennyiben az utazó újabb kultúrába érkezik, az adaptációs²⁵ szakaszok ismétlődhetnek (Ward at al., 2001).

Gullahorn és Gullahorn (1963; idézi Huff, 2001) a kulturális sokk jelenségének leírását kibővítették a hazai környezetbe való visszatéréskor bekövetkező nehézségek súlyának megragadásával. A szerzők egységes elméletbe foglalták azt a kulturközi folyamatot, amely a kulturközi akkulturációs folyamattal veszi kezdetét, és az eredeti kultúrába való visszatéréssel ér véget. A visszatéréskor tapasztalható kulturális sokk (*reverse culture shock*)²⁶ élményét az elsődleges kultúrába történő visszailleszkedési folyamat pszichológiai és pszichoszomatikus következményeiként írják le. Az elsődleges kultúrába történő visszailleszkedés (*readjustment*) sokkját bonyolultabb folyamatnak tartják, mint az új kultúrába érkezéskor tapasztalt újdonság okozta sokkot. Vannak szerzők (például Marlinova, 2003; Sussman (1986) és Martin (1984) áttekinti Huff, 2001), akik a származási kultúrába történő visszatérést a vándorlás leginkább stresszteli aspektusának tartják.

²⁵ Az adaptáció számos lehetősége létezik (vö. akkulturációs stratégiák)

²⁶ Más szerzők (például Furham & Bochner, 1986; Cox, 2004; idézi Bochner, 2006) a „*re-entry shock*” kifejezéssel illetik ezt a folyamatot. A magyar szakirodalomban nem találtunk erre a jelenségre általánosan elterjedt kifejezést, saját munkánkban a visszatérés fordított kulturális sokkjának nevezzük ezt az elképzelést.

A kulturális sokk jelenségének szakaszos modellezésével szemben megfogalmazott kritikák az általánosításra vonatkoznak. Church (1982; idézi Furnham & Bochner, 1986) például hiányként emeli ki, hogy megválaszolatlanok maradnak az alábbi kérdések: mindenkinél ugyanazok a stádiumok jelentkeznek és ugyanúgy zajlanak-e le, vagy esetleg átugorható egy–egy szakasz? A szakaszos elméletek egyik legérdekesebb következménye a kulturális sokk lezajlását leíró görbe formájára vonatkozóan kialakult tartós vita (Furnham & Bochner, 1986). A két egymással versengő formában (U vagy W), visszaköszönek a kulturális sokk folyamatának szakaszos elképzelései és azok sarkalatos pontjai.

Lyssgaard (1955; idézi Furnham & Bochner, 1986) U-görbe- elmélete – bár megelőzte Oberg kulturális sokkról szóló nagy hatású publikációját – számos ponton átfedést mutat a kulturális sokk szakaszos elméleteivel. A szerző egy 200 fős, Amerikában tanuló norvég, Fullbright-ösztöndíjasokból álló mintán végzett vizsgálata során azt tapasztalta, hogy a megkérdezettek az új kultúrához való alkalmazkodás során, három fázison mennek keresztül: 1. kezdeti alkalmazkodás, 2. krízis, 3. visszanyert alkalmazkodás. A vizsgálat során azt tapasztalta, hogy az új kultúrához való alkalmazkodás húsz hónapig tart, ez idő alatt valahol a hatodik és a tizennyolcadik hónap között az alkalmazkodásnak van egy mélypontja. Lyssgard elképzelésének lényege, hogy az új kultúrában való alkalmazkodás folyamatát az ott eltöltött idő dimenziójában értelmezi, ennek értelmében U-alakú görbéje a vízszintes tengelyen jelzett idői dimenzió, és a függőleges tengelyen ábrázolt migrációs nehézségek mértékének függvényében rajzolódik ki. Lyssgaard U-görbéjének és elméletének riválisa Gullahorn és Gullahorn (1963; idézi Furnham & Bochner, 1986) korábban ismertetett – a visszatéréskor átélt sokk jelenségének beemelése által kirajzolódó – W-görbét ábrázoló kulturális sokk folyamatelképzelése.

A görbék lefutásával kapcsolatos elképzelések kritikái elsősorban a vizsgálati paradigmáknak nem megfelelő következtetések levonására vonatkoznak, ugyanis a hipotéziseket kevés longitudinális vizsgálattal tesztelték, így csupán a keresztmetszeti vizsgálatok során tapasztalt különböző adaptációs állapotból rajzolták ki a jelenség lezajlásának ívét (Furnham & Bochner, 1986).²⁷

²⁷ A szerzők hangsúlyozzák, hogy az alkalmazkodás bizonyos formáira, pl. a nyelvi és a táplálkozási szokásokat érintő esetekre alkalmazható az U-görbe elképzelés.

Bochner és munkatársai (1980; idézi Furham & Bochner, 1986) a kulturközi alkalmazkodás függő változóját – amelyet korábban az új kultúrával való érintkezés során tapasztalt nehézségek alkottak – az intrapszichikus térből az interperszonális térbe helyezték át. E megközelítésnél fogva, napjaink kulturális sokk fogalmának tartalmát az egy személyen belüli konfliktusokon és disszonanciákon alapuló interperszonális jelenség képezi (Bierbauer & Pedersen, 1996). Bochner és munkatársai (1980; idézi Furham & Bochner, 1986) ugyanis az új kultúrában jelentkező stresszhatásokkal való megküzdési folyamat értelmezéséhez a kulturális tanulás értelmezési keretét (*culture-learning interpretation of coping*) vették alapul. Ennek megfelelően a kulturális sokk lezajlását ábrázoló U-görbéjük a kultúra megfigyelése és az abban való aktív részvétel íve nyomán rajzolódik ki, a W-görbe lefutása és formája pedig aszerint változik, hogy az utazó mennyire gyakorlott és szerencsés a kulturális tanulás területén, tehát milyen jól sajátította el az egyén az új kultúra számára releváns viselkedést, milyen mértékben tudja kikristályosítani az új szerepeit, és elkerülni a szerepkonfliktusokat.

4.3.3 A kulturális sokk élményének pozitív átkeretezése

A kulturális sokk elképzelése eredendően patologizáló szemlélettel tekint a jelenségre. Ennek eklatáns példája, hogy a DSM III-ban a bevándorlás potenciális betegségforrásként, pervazív stresszorként szerepel (Bierbauer & Pederson, 1996). A 80-as évek közepétől végezett kutatásokban megjelenik a jelenség pozitív átkeretezése. Számos szerző (pl. Adler, 1975; David, 1971; áttekinti Furnham & Bochner, 1986; Ward, 2001) felhívja a figyelmet arra, hogy a kulturális sokk élménye – amellet, hogy fájdalmas, negatív és időnként patológiához vezető tapasztalatként tartjuk számon – egy pozitív tanulási folyamat részeként, meghatározó szerepet tölthet be a szelf- és személyiségfejlődésben. A kulturális sokk jelenségének pozitív átkeretezése érdekében kitágították a jelenség értelmezési keretét: a szerzők a kulturális sokk jelenségét egyfajta átmeneti tapasztalatnak (*transitional experience*) tekintik, amely új értékek, attitűdök és viselkedésminták befogadását, elfogadását eredményezi. Ward és munkatársai (2001) a *kulturális sokk ABC-modelljében* (a részletes ismertetést lásd a következő fejezetben), a jelenség korábbi megfogalmazásával ellentétben, az ismeretlen környezeti hatásokra adott választ nem passzív, többnyire negatív reakciónak tekintik, hanem amellet, hogy a kulturális kontaktust kétségkívül potenciális stresszforrásként kezelik, munkájukban a

hangsúlyt inkább a változásokkal való megküzdés aktív folyamatára helyezik. A kulturális sokk kontextusában a megküzdési viselkedés (*coping behaviour*) kifejezést a folyamatban résztvevők aktív szerepének hangsúlyozására használják.

A kulturális sokk ABC-modellje (lásd 2. számú táblázat) különbséget tesz a folyamat három dimenziója között: az affektív (**A**ffect), a viselkedéses (**B**ehavior) és kognitív (**C**ognitions) összetevők formájában (vö. az akkulturáció ABC-modellje, Ward, (2001)). Az elképzelésben a komponensek egymást kölcsönösen befolyásoló, összefüggő,²⁸ folyamatos visszajelző rendszert hoznak létre. A modell tartalmazza a kulturális sokk csökkentésére szolgáló beavatkozások leírását, ezáltal is növelve a kulturális kontaktus pozitív kimenetelének megvalósulási valószínűségét.

2. számú táblázat: A kulturális sokk ABC-modelljének összefoglalása

	A – Affektív komponens	B – viselkedéses komponens	C – kognitív komponens
Szakirodalmi beágyazottság	Stressz –coping modell (Lazarus) Self-efficacy (Bandura)	– kulturális tanulás elmélet által ötvözött két elmélet – társas készségek (social skill); Argyle és Kendon (1967; idézi Furnham & Bochner, 1986) – kultúrközi kompetencia elmélet (<i>cross-cultural competence</i>) (Furnham & Bochner, 1982; idézi Furnham & Bochner, 1986)	– attribúcióelmélet, előítélet, etnocentrizmus, sztereotípiák, - társas identitás elmélet
Beavatkozások típusa	Hagyományos tanácsadási folyamat	Kulturális tanulás	Kulturális érzékenység és tudatosság tréningek
Beavatkozások célja	A stressz csökkentése, az énhatékonyság növelése, érzelmi rugalmasság, és hatásos megküzdési stratégiák kialakítása.	Kultúrspecifikus készségek és tudás elsajátítása, amelyek abban nyújtanak segítséget, hogy az egyén hatékonyan tudjon működni az új kulturális körülmények között.	Kulturális érzékenység és tudatosság fokozása, az értékek kultúrafüggőségének, az ismeretlen kultúra és a kulturális sokszínűség előnyeinek hangsúlyozása által.

²⁸ Érezzük annak a hatását amit teszünk, gondolunk, és fordítva is.

4.3.4 A kulturális sokk elképzelés értékelése

Amint azt az iménti szakirodalmi áttekintésből is kirajzolódott, nem alakult ki egyetértés a kulturális sokk szakaszossága, szakaszainak tartalma, valamint lezajlásának íve tekintetében sem. A kutatások mégis azt igazolják, hogy a szakaszos elképzelésre épülő U- és W-görbe modellek egyfajta támpontul szolgálhatnak az új kultúrába érkezéskor jelentkező krízis időbeli lefutása vonatkozásában. Egyetértés rajzolódik ki abban a tekintetben, hogy többdimenziós folyamatról van szó: a kulturális sokk megjelenését, fejlődését és mértékét egyaránt befolyásolják személyes és a környezeti tényezők, tehát a kulturális sokk modelljei a jelenség *folyamatbeli sajátosságaira vonatkozóan* nyújtanak általános iránymutatást, az eltérések viszont az *egyéni sajátosságokról* adnak számot. Számos szerző, ahelyett, hogy leragadt volna a kulturális sokk elképzelésnek az áthidalható depressziótól a személyes identitás elvesztéséig terjedő széles skálán elhelyezkedő veszélyeinél, sikeresen keretezte át a jelenséget. Ennek eredményeként a jelenségre gyakorlatilag tanulási folyamatként tekinthetünk, a sikeressége pedig a migránsok eredményes beilleszkedésének kulcsfontosságú kérdését képezi (Bierbauer & Pederson, 1996; Furham & Bochner, 1986). Az eltérő kultúrával való érintkezés kihívásokkal teli jellegzetességeit a kutatások elsősorban az új kultúrába utazókra vonatkoztatva vizsgálják, de egyes szerzők (például Winkelman, 1994) felhívják a figyelmet arra is, hogy az utazókkal való kapcsolat eredményeként a fogadó kultúra tagjainál is lejátszódik a kulturális sokk, és az ezt követő adaptáció lelki folyamata.

4.4 Az akkulturáció pszichológiája

Első megközelítésben az *akkulturációt* gyűjtőfogalomnak tekinthetjük, amely magába foglalja mindazokat a változásokat, amelyek eltérő kultúrájú egyénekkel és csoportokkal való személyes találkozások eredményeként az egyénben lejátszódnak (Sam & Berry, 2006). Az akkulturáció koncepciója napjainkra virágzó kutatási területté nőtt ki magát: ez a kulturális összehasonlító pszichológia²⁹ migrációkutatásainak egyik legtöbbet alkalmazott megközelítése (Nguyen Luu, 2003), amelyet leggyakrabban egy célországban huzamos tartózkodási szándékkal tartózkodó migráns személyekkel – elsősorban a bevándorlókkal és a menekültekkel– kapcsolatos jelenségek áttekintésekor, megvitatásakor alkalmaznak (Sam, 2006a). Ezen túlmenően, a pszichológia számos területéhez kapcsolódó folyóiratban található az akkulturációs folyamatok pszichológiai jellegzetességeit vizsgáló tanulmányokat (Berry at al., 2006). A napjainkban zajló interkulturális kontaktusok jellegzetességeit (pl. geopolitikai zűrzavar, globalizáció, információs technológia előrehaladása) szemlélve, a közeljövőben is a téma iránti növekvő érdeklődésre számíthatunk (Berry at al., 2006).

4.4.1 Az akkulturáció koncepciójának gyökerei

A különböző kultúrájú emberek találkozása, nem újkeletű jelenség, hiszen az emberiség története során régóta és sokat vándorolt (Sam & Berry, 2006). Az akkulturáció jelenségét leíró első pszichológiai megközelítés G. Stanely Hall-tól (1904; idézi Sam, 2006a) származik. Eredetileg csoportszintű folyamatok leírására alkalmazták (Linton, 1940; Redfield at al., 1936; áttekinti Sam, 2006a). A hatvanas évek közepe óta a pszichológusokat aktívan foglalkoztatja az akkulturáció jelenségének egyéni szintje (Berry, 1997; Graves, 1967; idézi Ward, 2001), melynek eredményeként a pszichológiai akkulturáció fogalma az egyéni változásokat a csoportszintű folyamatok mellé helyezi. Az akkulturáció napjaink releváns pszichológiai szakirodalmában használt, a

szociológia és az antropológia tudományterületéről adaptált fogalmát elsőként Berry³⁰ (1970,³¹ idézi Fülöp, 2009) fogalmazta meg, a gyarmati státusból fakadó kulturális ütközések jelenségének megragadására. A szerző a későbbiekben (Berry, 1980; idézi Sam & Berry, 2006; Berry, 1997) az akkulturáció fogalmát a *migrációs folyamatok* során lejátszódó akkulturáció jelenségének megragadására is kiterjesztette és részletesen kidolgozta (Berry, 1997). A fogalom sokrétűségével és képlékeny természetével magyarázható, hogy jelentése megragadására napjainkig számos megközelítés látott napvilágot (Sam, 2006a). A következő fejezetben erről adunk áttekintést.

4.4.2 Az akkulturáció definíciói és fogalmi tisztázása

Az akkulturáció első formális, mára klasszikussá vált és az akkulturáció kutatások legtöbbet idézet definíciója Redfield, Linton és Herskovits (1936; idézi Sam, 2006a) munkája nyomán született. Ennek értelmében „a különböző kultúrájú egyének tartós közvetlen érintkezése következtében lejátszódó esemény, amely mindkét csoportban az eredeti kulturális mintázatok változásait eredményezik” (i.m., 11. o., fordítás Horvát at al., 2010). A definícióból Sam fontosnak tartja a *reciprocitás momentumának* kiemelését. Hangsúlyozza, hogy az egymással érintkező csoportok gazdasági, hatalmi illetve méretbeli erőviszonyaik különbségeinek következtében, az akkulturációs hatások által eltérő mértékben válnak érintetté. A szakirodalomban a dominancia meghatározása (lásd domináns és nem–domináns csoport megkülönböztetése) a változások arányának és irányának meghatározása szempontjából fontos (Teske & Nelson, 1974; idézi Sam, 2006a). A kurrens szakirodalom az akkulturációt inkább két-, mint egyirányú folyamatnak tekinti (vö. Berry1997, 2006a, 2006c).

A fogalom megragadásához Sam (2006a) a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization of Migration, IOM) 2004-ben megfogalmazott akkulturáció definícióját tartja irányadónak, mivel az ismeretlen kultúra bizonyos elemeinek befogadását, elutasítását és a velük szemben tanúsított ellenállást egyaránt a jelenség jellemzőjének tartó megközelítés átfogó áttekintést ad az akkulturáció jelenségéről. A

³⁰ A szakirodalomban Berry neve szorosan összefonódott az akkulturáció kutatásokkal, mára a téma egyik legmeghatározóbb kutatója.

³¹ „Marginality, stress and ethnic identification in an acculturated Aboriginal community.” című művében

fenti definíció értelmében „az akkulturáció folyamata során egy idegen kultúra elemeinek (elképzelések szavak, értékek, normák, viselkedés, szokások) folyamatos befogadása történik, az adott kultúra egyénei, csoportjai vagy osztályai által” (i.m., 11. o., fordítás Horvát at al., 2010).

A szakirodalom Graves (1967; idézi Berry, 1997) nyomán különbséget tesz az akkulturáció *kollektív, illetve csoportszintű* jelensége, valamint a *pszichológiai akkulturáció* között. Berry (1997) ezt a különbségtételt két szempontból tartja jelentősnek: egyrészt így válik lehetővé a két változó kapcsolatának szisztematikus vizsgálata, másrészt pedig nem minden csoporttag vesz részt azonos szinten a csoport által tapasztalt akkulturációs folyamatban. A szerző kifejti, hogy míg a csoport szintjén általánosabb érvényű változások jönnek létre, addig nagy egyéni eltérés tapasztalható abban a tekintetben, hogy a személy milyen mértékben veszi ki a részét a közösség változásaiban (Berry, 1970; idézi Berry, 1997; Furnham & Bochner, 1986).

4.4.3 Az akkulturációval versengő fogalmak: az asszimiláció és az interkulturalizáció

Néhány szerző (pl. Sam, 2006a; Vasquez, 1984; idézi Berry1997) nyomatékkal hívja fel a figyelmet arra, hogy napjaink szakirodalmában is tanúi lehetünk annak, hogy az akkulturáció fogalmát időnként–helytelenül– az asszimiláció szinonimájaként használják. A két fogalom közötti kavardás egyik háttértényezője vélhetően az a tény, hogy a két fogalom eltérő tudományterületről– az *akkulturáció* kifejezés alkalmazása antropológusoktól, az *asszimiláció* pedig szociológusoktól – származik, és eredetileg párhuzamosan, illetve szinonimaként kerültek alkalmazásra. Az akkulturáció fogalmát az antropológiában elsősorban az ún. primitív társadalmakban, a felvilágosultabb embercsoportokkal való találkozások következtében lejátszódó civilizációs változások leírására alkalmazták. Ezzel szemben a szociológusok által alkalmazott asszimiláció fogalma pedig kifejezetten a bevándorlók befogadó társadalommal való érintkezésének következményeire irányult, egészen pontosan azon folyamat leírására, melynek során az újonnan érkezettek fokozatosan átveszik a helyi emberek életstílusát (áttekinti Sam, 2006a). Az első fogalmi kavardásra akkor került sor, amikor az antropológusok megváltoztatták a vizsgálataik célpontját és ők is a bevándorlókkal kezdtek foglalkozni,

úgy, hogy az asszimiláció helyett megtartották az akkulturáció fogalmát– hangsúlyozza Sam (uo.) A szakirodalomban arra is van példa, hogy egymás alrendszerként kezelik e két fogalmat. Egy korai elképzelés a kulturális vagy viselkedési asszimiláció egyik fázisának tekinti az akkulturációt, és a kulturális mintázatoknak a befogadó társadalmi csoport hatására történő megváltoztatását érti alatta (Gordon, 1964; idézi Sam, 2006a). Ennek az elképzelésnek homlokegyenest ellentmond Berry (1997) nagyhatású akkulturációs modellje, amelyben az asszimilációt csupán az akkulturáció egyik lehetséges stílusaként tartja számon (részletesebben lásd *Berry akkulturációs modellje* című fejezetben).

Az akkulturalizáció másik rivális fogalma az *interkulturalizáció*, amely a francia nyelvű szakirodalomban az akkulturalizációval párhuzamosan került bevezetésre (Berry, 1997; Sam, 2006a). Az interkulturalizáció fogalma Clanet (1990; idézi Berry, 1997:8) nyomán „azon folyamatok gyűjtőneve, amelyekkel az egyének és a csoportok szemben találják magukat, amikor önmagukat eltérő kultúrájuként definiáló csoporttal/egyénnel érintkeznek” (fordítás Horvát at al., 2010). A két koncepció számos hasonlósága miatt a gyakorlatban gyakran nehéz különbséget tenni közöttük. Berry (1997) és Sam (2006a) a két fogalom jellegzetessége közötti alapvető különbségként emeli ki, hogy az interkulturalizációs vizsgálatok– az akkulturációs megközelítésekkel szemben– figyelmet fordítanak a folyamat során *újonnan létrejövő kultúra* jellegzetességeire is. A nemzetközi pszichológiai szakirodalomban a kulturális érintkezés általános folyamatainak, és úgy csoportos, mint egyéni következményeinek leírására, elsősorban a Berry által kidolgozott modell adaptációja nyomán, az akkulturációs kutatások terjedtek el.

Az utóbbi évtized szakirodalmának áttekintése során az akkulturáció alternatív elképzeléseinek virágzását tapasztalhatjuk. A globális migráció növekedésének hatására–sok ország szembesült az asszimiláció működésképtelen természetével (Berry at al., 2002; idézi Sam, 2006a), melynek következtében új fogalmak kerültek bevezetésre, mint például a bikulturalizmus, multikulturalizmus, integráció, reszocializáció, etnikai identitás. Napjaink releváns szakirodalmában e fogalmak mindegyikét az akkulturáció alternatív vagy kölcsönösen felcserélhető elképzeléseiként alkalmazzák.

4.4.4 A pszichológiai akkulturáció szintjei/modelljei

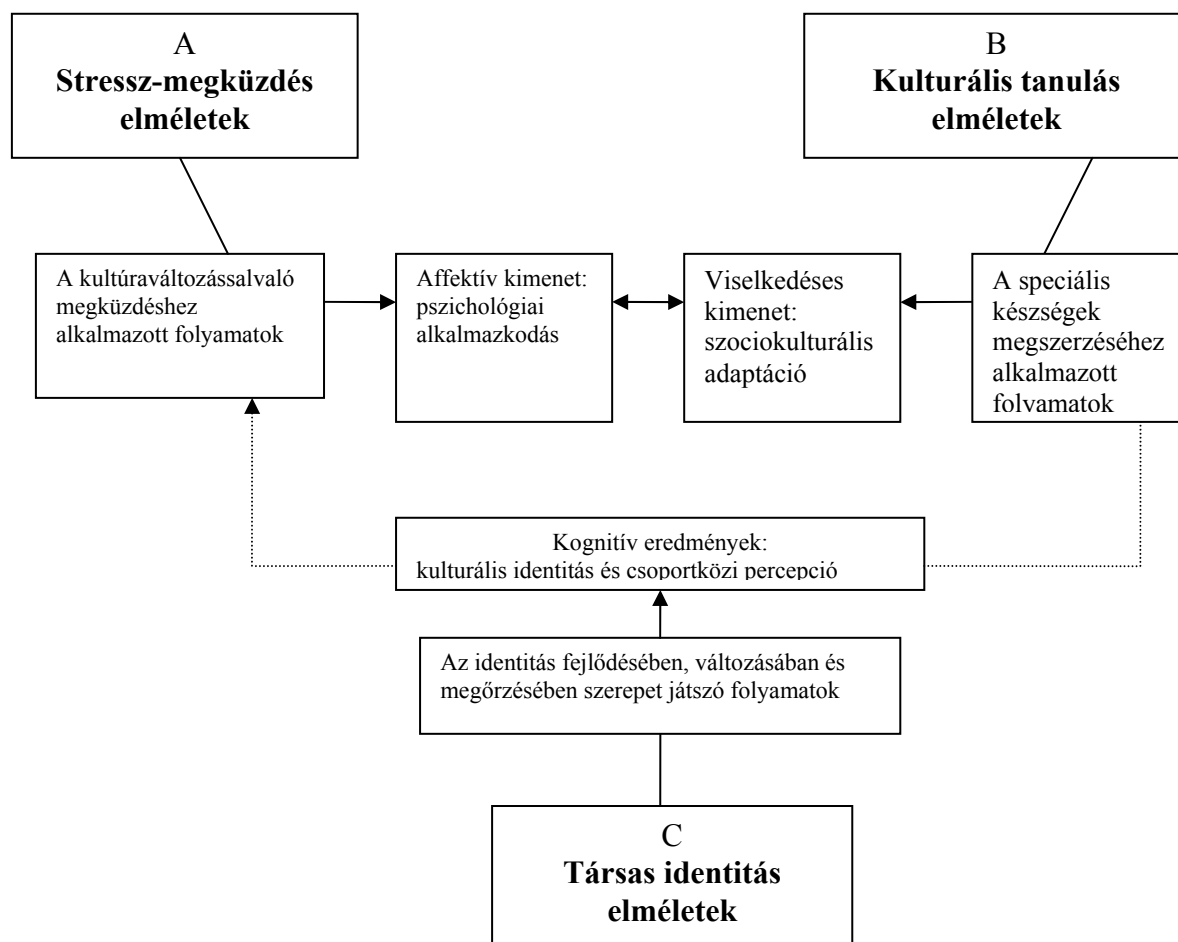
Az akkulturációs kutatásoknak három hagyományos megközelítésmódja alakult ki (Sam & Berry, 2006; Ward, 2001), amelyek a *stressz*, a *kulturális tanulás*, illetve az *identitás* perspektívájából vizsgálják az akkulturációs folyamatokat. A pszichológiai akkulturáció jelenségének leírására készült összegző modellek közül a szakirodalomban Ward (2001) ABC-modellje (*The ABC modell of acculturation*), valamint Berry és Sam (1997) akkulturációs stressz és viselkedésváltozás elképzelése számít a legtöbbet alkalmazott és ellenőrzött megközelítésnek.

A szociálpszichológia és a klinikai pszichológia fő vonalából származó, specifikusan az akkulturálódó egyénekre alkalmazott kutatásokat Ward (2001) három megközelítési mód mentén csoportosítja; ezek szintézise nyomán létrehozta az *akkulturáció ABC-modelljét* (vö. a kulturális sokk ABC-modellje). A modell elnevezése – ugyanúgy, mint a kulturális sokk ABC-modellje esetében – az akkulturációs folyamatot kísérő változások megragadásának egy-egy megközelítésmódját a fókuszba emelő nézőpont első betűjéből összeállt betűszó. Az akkulturáció **A** (affektív – *affective*) komponensének vizsgálata során a stressz–megküzdési modell kerül előtérbe; a **B** (viselkedéses – *behavioral*) komponens a kulturális tanulás megközelítésében körvonalazódik; a **C** (kognitív – *cognitive*) változók vizsgálata pedig a társas identitás modellben hangsúlyozódik.

Az akkulturációs kutatásokat összegző másik meghatározó modell (Berry, 1997, 2006b, 2006c; Berry & Sam, 1997; idézi Sam, 2006a,) a kulturközi érintkezést kísérő változások két csoportját különbözteti meg. Az első azokra a pszichológiai és kulturális változásokra vonatkozik, amelyek könnyedén és célirányosan a *kulturális tanulás és az átalakulás* felé vezetnek (vö. Ward viselkedéses komponense), a másik azokra a változásokra vonatkozik, amelyek *stresszforrást* (vö. Ward affektív komponense) jelentenek az egyének és a csoportok számára. E két megközelítés találkozási pontjaként Berry (2006a) kiemeli, hogy maga a kulturális tanulás is vezethet pszichológiai konfliktusokhoz, például azokban az esetekben, amelyekben a domináns és a nem domináns csoport tagjai összeegyeztethetetlen értékkülönbségek vagy szűkös források esetén konfliktusba keverednek.

Az akkulturációs folyamatok áttekintését szolgáló fenti két modell szoros átfedésben van egymással (Sam, 2006a). Jelen dolgozatban az akkulturáció során

lejátszódó változások szakirodalmi áttekintéséhez Ward (2001) átfogó munkáját vesszük alapul (vö. 1. számú ábra), melynek ismertetésén keresztül bemutatjuk Berry és Sam (1997; idézi Berry, 2006b) elképzeléseit is.

**1. számú ábra: Az akkulturáció és adaptáció elméleti megközelítései
(Forrás: Ward, 2001)**

4.4.5 Az akkulturáció affektív megközelítése

Ez az akkulturáció legátfogóbb és legrugalmasabb megközelítése. (A migráció környezetpszichológiai megközelítéséhez kidolgozott eklektikus metódusunk is számos ponton kapcsolódik e nézőponthoz, amelyről módszereink leírásánál részletesen beszámolunk.) Az e nézőpont mentén készült kutatások, a kulturközi érintkezést és az ennek következtében lejátszódó változásokat jelentős életeseményeknek,³² ennél fogva inherens módon stressztelieknek tekintik, az új környezetben való boldogulásról pedig hangsúlyozzák, hogy a megküzdési reakciók függvénye (Ward, 2001). Sikertelen megküzdés esetén elhatalmasodnak az akkulturációs problémák – ilyenkor az azonnali hatás alapvetően negatív, debilizáló stresszként jelentkezik, általában egyéni kríziseket, szorongást és depressziót eredményezve (Berry, 2006b).

Az akkulturációt affektív megközelítésben vizsgáló kutatások során a kutatók a kulturközi alkalmazkodás pszichológiai jóllétre és elégedettségre gyakorolt hatásait igyekeznek feltárni. Kiemelt témáik a migráció kontextusát képező jelentős életesemények és változások megragadása, a változások kognitív kiértékelésére történő rávilágítás, illetve a megküzdési stratégiák feltérképezése, valamint az alkalmazkodásban szerepet játszó személyiségtényezők megragadása (áttekinti Ward, 2001). A migrációt kísérő változások kognitív kiértékelésének vizsgálata során az elvárás–tapasztalat diszkrepancia (részletesen lásd Furhnam & Bochner, 1986) megvilágítása kerül a fókuszba. A megküzdési stratégiák feltérképezésénél a legelterjedtebb Lazarus és Folkman modellje (1984; idézi Berry, 2006a). Az elképzelés migrációs szituációkra történő adaptációjához hasznos elméleti kiegészítéssel szolgál az Ender és Parker (idézi Berry, 2006a) által azonosított elkerülés–orientált (*avoidance-oriented coping*) megküzdési stílus, valamint Guero (1979; idézi Berry, 2006b) megközelítése, amely különbséget tesz *aktív* (vö. problémafókuszú megküzdési) és *passzív coping* (türelemre és önmegváltoztatásra utal, és hasonlít az asszimiláció akkulturációs stratégiájához) között. A kulturközi érintkezés során jelentkező kihívásokkal való megküzdés során alkalmazott stratégiák feltérképezése során a

³² A stresszterhes életesemények súlyozott listáját lásd Holmes és Rahe (1969; idézi Stauder & Konkoly-Thege, 2006).

kutatók (például: Berry, 1997; Furhnam & Bochner, 1986; Gödri & Tóth, 2005; Ward 1990; Ward & Searle, 1991; idézi Veder & Horenczyk, 2006) kiemelt szerepet tulajdonítanak a társas támasznak.

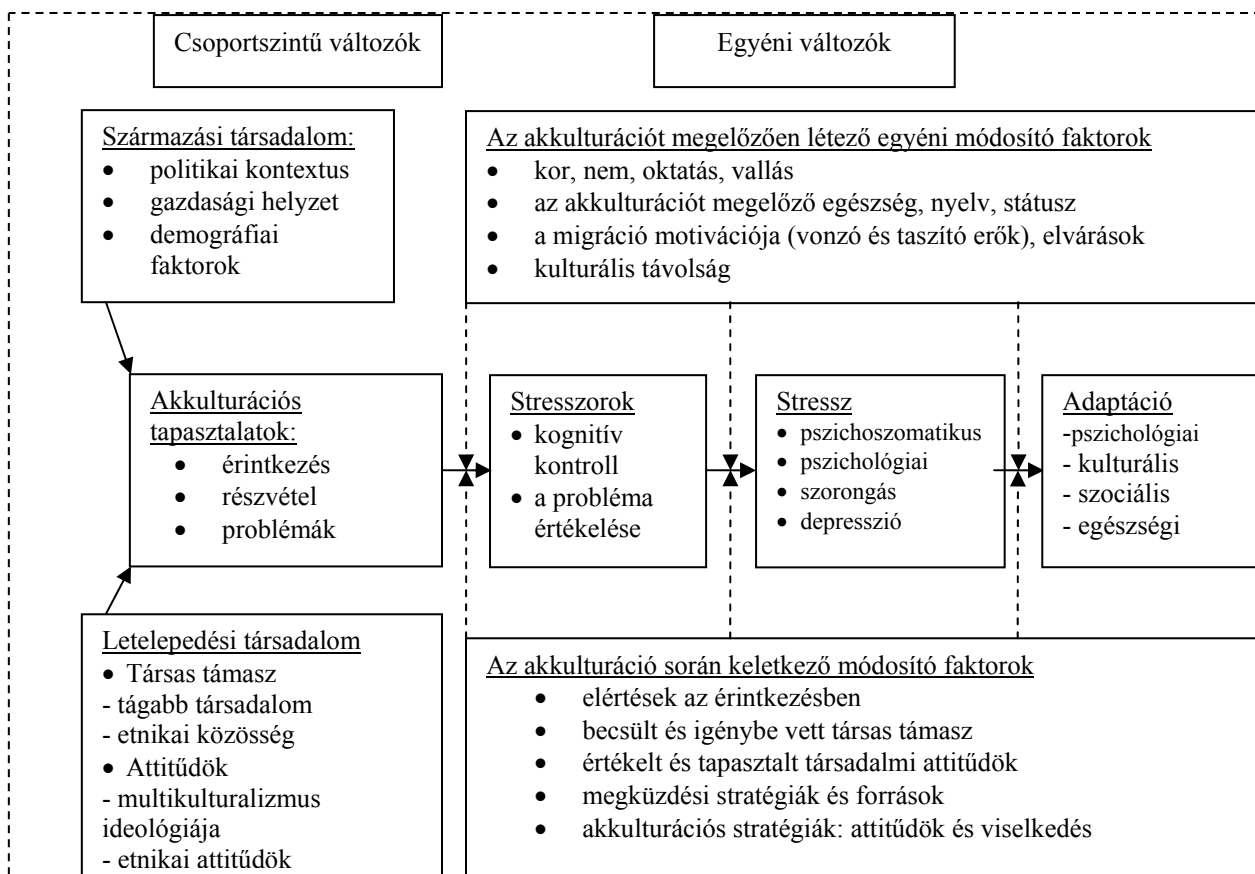
4.4.5.1 Az akkulturációs stressz folyamatának modellje

Az akkulturáció affektív megközelítésének legtöbbet kutatott területe, az akkulturációs stressz folyamatmodellje nyomán bontakozott ki. A kulturközi érintkezést kísérő életesemények kihívásaival való megküzdés megragadására Berry (1970; idézi Berry, 2006a) bevezette az *akkulturációs stressz* fogalmát. Ennek leírásában kiemeli, hogy az akkulturációs kihívásokkal való megküzdési reakciók gyakran a kulturális veszteségélményből fakadó depresszióval, valamint az új környezetben kialakítandó életmóddal járó bizonytalanságból fakadó szorongással járnak együtt. Amint arra már a kulturális sokk fogalmának ismertetésekor is utaltunk, szembeötlő az akkulturációs stressz és a kulturális sokk fogalmi rokonsága. Berry (2006a) kritikával illeti a kulturközi kontaktus kontextusában a *sokk* terminológia alkalmazását, lévén, hogy a sokk kifejezés negatív színezete kizárólagosan a kulturközi kontaktus nehézségeire fókuszál. Amennyiben azonban a stressz fogalmának perspektívájából tekintünk az akkulturáció jelenségére, az akkulturációs tapasztalatok ugyanúgy lehetnek érdekesek, izgalmasak, mint nehézségekkel teli életesemények (Berry, 2006a). Amint azt a kulturális sokk természetével foglalkozó fejezetben is szemléltettük, a jelenséggel kapcsolatos kutatásokon belül is lezajlott egy pozitív átkeretezési folyamat.

Berry (1997) gyakran idézett tanulmányában konceptualizálja a kulturközi átmenet során tapasztalható életesemények hatásait, és a velük való megküzdésnél használt alkalmazkodási stratégiákat (részletesen lásd még *Az akkulturációs stratégiák* című fejezetben). Berry elképzelése szerint a stressz két forrásból ered: egyrészt a két kultúra veszteségek és kihívások nyomán történő összeegyeztetéséből, másrészt pedig a két kultúrában való párhuzamos/egyidejű részvételből.

Berry akkulturációs stressz modelljének (lásd 2.ábra) meghatározó elemei a moderáló faktorok, amelyekre rizikó– vagy protektív faktorokként egyaránt tekinthetünk (vö. a krízis veszély és esély is egyben). Egy részük már az akkulturáció megkezdése előtt is létezett, rendszerint nem befolyásolhatók társadalmi intézkedések

által: ilyenek például a demográfiai tényezők vagy a két kultúra közötti távolság. A módosító faktorok másik csoportja az akkulturációs folyamat során keletkezik, így részben befolyásolhatóak: ilyenek például az érzékelt társadalmi attitűdök és a megküzdési stratégiák.

2. számú ábra Az akkulturáció konceptualizációjának és kutatásának megközelítésének vázlata (Forrás: Berry, 1997)

4.4.5.2 A pszichológiai akkulturációt befolyásoló személyiségjellemzők

A személyiségjellemzők akkulturációs stresszt csökkentő és adaptációt segítő hatásának vizsgálatára készült kutatások többsége egyetlen személyiségdimenzió megragadására épült– elemzi Kosic (2006). A személyiség és a beilleszkedés kulturközi vizsgálataiban a személyiségjellemzők közül a Rotter-féle kontrollhely kutatások (Rotter, 1954 ; idézi Rotter, 1990) kapták a legnagyobb figyelmet (például Dyal, 1984; Kuo & Tsai, 1986; Lu 1990; Ward & Kenndy, 1993 áttekinti Ward, 2001). Az

eredmények egybehangzóan arra engednek következtetni, hogy belső kontroll esetén sikeresebb alkalmazkodás és kevesebb pszichoszomatikus megbetegedés kíséri a migrációt. A pszichológiai akkulturációt befolyásoló személyiségjellemzők vizsgálatai között számottevő az eysenck–i személyiségdimenziók (magyarul lásd Eysenck & Matolcsi, 1984) akkulturációs folyamatra gyakorolt hatásának vizsgálatát célul kitűző kutatási leírások aránya is. Az extravertió és a migránsok pszichés jóllétének összefüggései vonatkozásában ellentmondásos eredmények születtek, ugyanakkor a neuroticitás és a pszichoticizmus skálán elért eredmények a várakozásoknak megfelelően kapcsolatban állnak a pszichológiai alkalmazkodási problémákkal (Ditchburn, 1996; Furukawa & Shibyama, 1993 áttekinti Ward, 2001).

Kosic és munkatársai (Kosic, 2002; idézi Kosic, 2006; Kosic at al., 2004) vizsgálataikban egybehangzóan igazolták a kognitív lezárás igényének³³ (Kruglanski, 2005) a bevándorlási folyamatban betöltött szerepét. A jelzett eredmények alapján azok a migránsok, akik kevésbé túrik a lezáratlan és ellenmondásos helyzeteket, a kulturközi érintkezés során nagyobb fokú stresszt élnek meg, illetve több emocionális valamint pszichoszomatikus zavarral küzdenek.

Újabb kutatások a Big Five modell nyújtotta integráns személyiségmodell és az akkulturáció kapcsolatát vették górcső alá (áttekinti Kosic, 2006). Például Ward, Leong és Low (2004; idézi Kosic, 2006) vizsgálatába az öt dimenzió közül négy: az extravertió, barátságosság, lelkiismeretesség magas értékei, valamint a neuroticitás alacsony szintje esetében találtak szignifikáns kapcsolatot a sikeres kulturközi alkalmazkodás vonatkozásában. A kutatók (Ward at al., 2004; idézi Kosic, 2006) további kutatásokra érdemesnek tartják a kapott eredményeket.

Annak ellenére, hogy a kutatók számos más személyiségvonás kulturközi alkalmazkodásra gyakorolt hatását vizsgálták (lásd részletesebben Ward, 2001 áttekintését), az összegyűlt szakirodalmi adatok elemzése (pl. Berry, 2006a; Kosic, 2006; Ward, 2001) arra utalnak, hogy ritkák a konzisztens eredmények. A szerzők ezt azzal magyarázzák, hogy nem önmagában a személyiségvonás határozza meg az adaptációt, hanem a vonás új kulturális mintázatba való beleillesztése. Ennek megoldására Kealey (1989; idézi Berry, 2006a) a migránsok adaptációjának

³³ A kognitív lezárás igénye (Need for cognitive closure–NCC) arra a vágyra utal, hogy a kérdésekre létezzon határozott válasz, valamint kifejezi a többértelműség elutasítását (Kruglanski & Webster, 1996; idézi Kosic at al., 2004).

vizsgálatához a személyiség helyzetfüggő vizsgálatát alkalmazó megközelítés (*person-by-situation approach*) bevezetését javasolta. Ward és Chang (1997; idézi Ward, 2001) megfogalmazták a kulturális összeillés (*cultural-fit*) hipotézisét, amelyben a személy és a konkrét helyzet interakciójának összefüggésében az akkulturálódó egyének és a fogadó kultúra normái között összeillés vizsgálatára helyezik a hangsúlyt

4.4.6 Az akkulturáció a kulturális tanulás szemszögéből

A kulturális tanulás (*cultural learning*) modelljét elsőként Bochner (1972, 1981, 1982; idézi Masgoret & Ward, 2006) vázolta fel. Bochner modellje két elképzelést egyesít magában: az egyik a *társas készségek koncepciója* (*social skills*) (Argyle, 1979³⁴; idézi Furnham & Bochner, 1986), a másik a *kulturközi kompetencia elmélet* (*cross-cultural competence*) (Furnham & Bochner, 1982; idézi Furnham & Bochner, 1986). E szociálpszichológiában és kísérleti pszichológiában gyökerező jellemzően behaviorista (Masgoret & Ward, 2006) modell alapvetése nyomán a kulturközi problémák az utazók bizonyos társas helyzetekkel való megbirkózási nehézségeiben gyökereznek. Az utazó fő feladata tehát, hogy elsajátítsa (megtanulja) az ismeretlen kultúra kiemelkedő karakterisztikumait. Ennél fogva a kulturközi alkalmazkodás társas készségeken alapuló kulturális tanulás modelljének (*culture-learning/social-skills model of cultural accomodation*) első lépése azon specifikus társas helyzetek azonosítása, amelyek gondot okozhatnak egy kulturközi utazó számára. Második lépésként egy kulturális tanulási tréning során, az új kultúrában való túléléshez és fejlődéshez szükséges készségek (gesztusok, térközszabályozás, érzelemkifejezés) elsajátítása által meg kell tanítani az utazókat a nehézséget jelentő társas helyzetek kezelésére (Furnham & Bochner, 1986; Ward, 2001). Bochner (1981; idézi Furnham & Bochner, 1986) azonban azt tapasztalata, hogy az átutazók nem szívesen vesznek részt ilyen tréningeken; az így jelentkező nehézség áthidalása érdekében Furnham és Bochner (1986) ráirányítják a figyelmet az utazók társas támogató rendszerének fontosságára, amelybe mintegy beágyazódik a kultúra tanulása is. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a fogadó ország tagjai a kulturális információk fő forrásai és egyben mediátorai, tehát az

³⁴ Argyle (1979; idézi Furnham & Bochner, 1986) intrakulturális tanulmányaira alapozva, hatásosan tanított társas készségeket olyan embereknek, akik a saját kultúrájukban inkompetensnek bizonyultak.

új kultúrából származó barátok „informális kultúratrénerek” szerepét tölthetik be. Ennek természetesen az a feltétele, hogy közeli barátságok jöjjenek létre a migránsok és az új kultúra tagjai között, mivel csak az ilyen személyes érintkezések során közvetíthetik az új kultúrából származó társak az új kultúra írott és íratlan szabályait.

4.4.7 Az akkulturáció kognitív megközelítése

Annak ellenére, hogy az akkulturáció által eredményezett változások a személyiség számos területét érintik, a kognitív nézőpontot előtérbe helyező kutatások abból indulnak ki, hogy a kulturközi érintkezés során a legmélyrehatóbb változások az etnikai, illetve a kulturális identitás területén játszódnak le (Ward, 2001). Az új kultúrával való érintkezés során a megosztott értékeket, a csoporttagságot és a közös történelmet tartalmazó *kulturális identitás*, valamint ehhez hasonlóan az egyén és a csoport kulturális örökségébe ágyazódó – az etnikai tudatosság egy formáját jelentő – *etnikai identitás* (részletesebben lásd például Liebkind, 2006; Pulay, 2006) alapjaiban kérdőjeleződik meg – hangsúlyozza Wilpert (1989; idézi Bierbauer & Pederson, 1996). A migráció folyamatának tehát törvényszerű velejárói az önazonosság újraértékelési, illetve rekatégorizációs folyamatai. Ennek értelmében az akkulturáció kognitív megközelítése az új környezetben történő pszichológiai és szociokulturális adaptáció előrejelzőjeként tekint a migránsok identitása területén lejátszódó változásokra és az akkulturáció folyamatára (Ward, 2001).

A szakirodalomban a migránsok társas identitására vonatkozó kutatások két fő vonulata látszik körvonalazódni (Ward, 2001). A kutatások egyik vonulata a fogadó társadalom és a látogatók *csoportközi viszonyulására* helyezi a hangsúlyt (például Liebkind, 2006) Az akkulturáció nem játszódhat le szociális vákuumban – hangsúlyozza Liebkind (2001; idézi Liebkind, 2006). Ennek az állásfoglalásnak megfelelően, a csoportközi viszonyokat előtérbe helyező kutatások az akkulturáció társas alaphelyzetéből indulnak ki, és az akkulturáció folyamatának csoporton belüli és csoportközi kapcsolatokban történő kibontakozását vizsgálják. A kutatások a befogadó közösség és a migránsok interakciós jellegzetességeinek vizsgálatára fókuszálnak. A csoportközi kapcsolatok alakulását Tajfel (1973) szociális identitáselméletével³⁵

³⁵ A társas identitás témája az elmúlt 20 évben Magyarországon is nagy figyelmet kapott a pszichológiai és szociológiai kutatásokban egyaránt. Terjedelmi okok miatt jelen munkánkban csupán az elmélet akkulturációs vonatkozásaival foglalkozunk részletesen.

magyarázzák (Noels & Berry, 2006; Ward, 2001). Tulajdonképpen Berry (1980; idézi, Berry, 1997) meghatározó kétdimenziós akkulturációs elméletében is a csoportközi kapcsolatok megközelítéséből származó eredmények kerültek új megvilágításba – hangsúlyozza Noels és Berry (2006). Berry (2006a) nyomán világossá válik, hogy a domináns csoport tagjai, saját kultúrájuk megtartása és az új kultúrában való részvétel tekintetében egyaránt, erőteljes hatást gyakorolhatnak a nem domináns csoport tagjaira (részletesen lásd Berry akkulturációs modelljéről szóló fejezet).

A társas identitásra vonatkozó kutatások másik vonulata a *kulturális identitás változásával* és annak magyarázataival foglalkozik. A fő hangsúlyt az akkulturáció konceptualizációjára és mérésére helyezik. A kulturális identitás változásának leírására, és a változások magyarázatára a szakirodalomban három modell kap helyet (áttekinti Ward, 2001): 1.) *az asszimilációs modell*; 2.) *a bikulturális modell*; és 3.) *az akkulturáció alternatív megközelítése*.

Az asszimilációs modell szerint a kulturközi utazók (*cross-cultural traveler*) szakítanak a származási kultúrájukkal való identifikációjukkal, majd értékeik, attitűdjeik és viselkedésük kulturális jellegzetességei mentén elkezdnek azonosulni azzal a kultúrával, amelyben élnek (Olmeda, 1979; idézi Ward, 2001). Az akkulturációs folyamatot két lehetséges végkimenetelre mentén, ez az elképzelés egy egydimenziós, bipoláris modellt hoz létre (Franco, 1983; idézi Nguyen & von Eye, 2002). Ez a modell ölt testet, az akkulturáció mértékének megbecsüléséhez szerkesztett önbeszámoló módszerekben. Ez a kizárásos elképzelésen alapuló modell egyik pólusán az alacsony mértékben akkulturálódók csoportja helyezkedik el, akik továbbra is a származási hagyományaikat ápolják, és nem illeszkednek be a domináns csoport életébe, a másik póluson pedig, a saját kulturális értékeiket és viselkedésmódjukat feladó, a befogadó társadalomba beolvadó migránsok állnak. Az asszimilációs modell mögött nyilvánvalóan meghúzódó politikai üzenet az, hogy az emigránsoknak asszimilálódniuk kell ahhoz, hogy az új kultúrában élni tudjanak (vö. a fogadó országok emigrációs politikája).

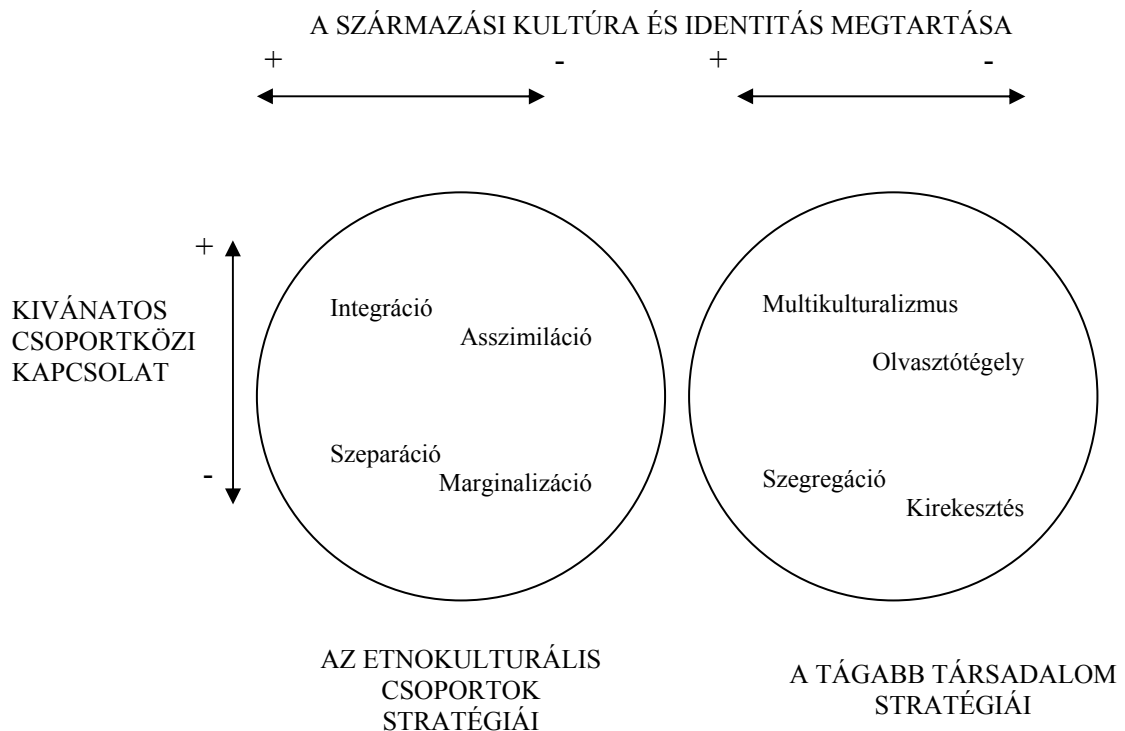
A bikulturális modell szerint az identitás átalakulás során a származási és az új identitás egymást inkább kiegészíti, mint felváltja. A bikulturalizmus félúton található az asszimiláció és a kiválás (szeparatizmus) közötti folyamatban. Az identitás meghatározásában résztvevő két kultúra kölcsönös összefüggésben áll egymással,

mintegy ellensúlyozzák egymást. Ez a modell az amerikai szakirodalomban, a kutúrközi változások irányításának egy kívánatos és hasznos módjaként számon tartott elképzelésként szerepel (áttekinti Ward, 2001).

A származási és az új kultúra egymás melletti meglétét tovább árnyalja az akkulturáció *alternatív megközelítése*, amely a származási és a tartózkodási kulturális identitást egymástól független, vagy egymásra merőleges területnek tekinti. Legismertebb Berry (1974, 1984, 1994; idézi Ward, 2001) kategorizációs akkulturációs modellje.

4.4.8 Berry akkulturációs modellje

Berry (1991; idézi Berry, 2006b) az akkulturációs stratégiák alakulását a domináns és a nem domináns (lásd 3. számú ábra) csoport két, egymással kölcsönhatásban lévő, egymást kölcsönösen befolyásoló, alakító dimenzió szemszögéből egyaránt szemügyre veszi.

3. számú ábra: Az akkulturációs stratégiák etnokulturális csoportok és a tágabb társadalom megközelítéséből (Forrás: Berry, 2006)

Berry (1997) hangsúlyozza, hogy a nem domináns csoport sikeres beilleszkedése egyaránt függ a csoporttagok választott alkalmazkodási stratégiáitól, és a domináns csoport befogadáshoz való hozzáállásától. A plurális társadalmakban tehát úgy a domináns, mint a nem domináns csoportok és tagjaik körében létre kell jönnie egy megegyezésnek az akkulturáció hogyanjára/kimenetelére vonatkozóan (Berry, uo.). Berry elméletében mindkét csoport oldalán két szempont érvényesül: egyrészt a kultúra megtartása (milyen mértékig bizonyul fontosnak a kulturális identitás és a jellemzők megtartása), másrészt pedig az új kultúrával való érintkezés és részvétel (milyen mértékig érintkezzenek a másik kulturális csoporttal?). Ennek fényében a migránsoknak két alapvető kérdést kell megválaszolniuk (Berry, 1997): 1.) érdemes-e ápolni kulturális hagyományait/örökségüket? 2.) érdemes-e kapcsolatot fenntartani más csoportokkal? Az iménti kérdésekre adható válaszok dichotomizálásának eredményeként létrehozott bidimenzionális modell értelmében a tartós kulturális érintkezés során a migránsok négy akkulturációs stratégiát³⁶ követhetnek (lásd 3. számú ábra).

Az *asszimilációs* stratégiát választó egyének/csoportok nem kívánják ápolni saját etnikai szokásaikat; eredeti kulturális identitásuk háttérbeszorítása mellett a befogadó kultúrával és értékeivel való mindennapos interakciók kerülnek előtérbe. E stratégia ellenpólusát képező *szeparáció* során az egyén/csoport erős igényt érez saját kultúrájának ápolására, ezzel egyidőben pedig kerüli a befogadó kultúrával és képviselőivel történő érintkezést. A szeparációs akkulturációs stratégia tehát egyfajta tradicionalizmusról árulkodik. A *marginalizálódó* egyén (csoport) nem ápolja saját kulturális gyökereit, de kevés hajlandóságot mutat a fogadó kultúra tagjaival való kapcsolatfelvételre is. Az egymást kizáró viselkedésmódok mellett létrejöhethet az a helyzet, amikor a beilleszkedni kívánó egyén/csoport saját hagyományainak ápolása mellett, nyitottá válik a befogadó társadalom tagjaival folytatott kapcsolatok iránt is. Az imént vázolt *integrációs* stratégia jellemzője a mindkét kultúra irányában mutatott pozitív attitűd.

Berry (1974; idézi Berry, 1997) felhívja a figyelmet arra, hogy a nem domináns csoport szemszögéből leírva úgy tűnhet, mintha az egyének szabadon dönthetnének afelől, hogy az akkulturáció melyik módját választják, de ez természetesen nem így van.

³⁶ Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Berry (1997) a stratégiákat folyamatos dimenzióknak tekinti, tehát e négy stratégián belül is számos árnyalatnyi eltérés létezhet.

Az akkulturációs stratégiák eltérő elnevezést kapnak (lásd 3. számú ábrát) annak függvényében, hogy melyik csoport nézőpontja kerül előtérbe – hangsúlyozza Berry (1997). Amennyiben a domináns csoport nyomást gyakorol egyes akkulturációs formák irányába, akkor más terminológiát kell használni. Például abban az esetben, ha valaki a szeparációt a domináns csoport hatására választja, akkor a helyzet leírására a szegregáció fogalmát használjuk. Az asszimilációnak a domináns csoport hatására történő létrejöttére Berry (2006b) az *olvasztótégely* (*melting pot*) elnevezést használja, azon helyzet leírására pedig, amelyben kifejezetten erős kényszerítő hatás érvényesül az asszimiláció irányába, a szerző a *kuktafazék* (*Pressure Cooker*, fordította Horvát at al., 2010) elnevezést vezette be. Az integráció az egyetlen olyan stratégia, amelyet a nem domináns csoport tagjai szabadon választhatnak és folytathatnak. Ez olyan társadalmakban valósulhat meg, ahol a domináns társadalom nyitott és elfogadó a kulturális mássággal szemben, tehát explicit módon *multikulturális*. Ennek feltételeit Berry és Kalin (1995; idézi Berry, 2006b) az alábbiakban határozzák meg: a) a társadalomban széleskörű elfogadottsága van a kulturális különbözőségnek; b) az előítéletek viszonylag alacsony foka (az etnocentrizmus, a rasszizmus és a diszkrimináció minimálisra redukált szintje) van jelen; c) az etnokulturális csoportok kölcsönösen pozitív attitűddel rendelkeznek egymás iránt (nincsenek specifikus csoportközi gyűlöletek); végül d) minden csoport és egyén úgy érzi, hogy kötődik a tágabb társadalomhoz, vagy azonosítja magát vele. A multikulturalizmus ideológiájának megvalósulásához elengedhetetlen a kormány pluralizmust elősegítő politikája. Berry (1990; idézi Bierbauer & Pederson, 1996) szerint a plurális társadalmak két szempontból különböznek a monokulturális társadalmaktól: (1) szociális és kulturális hálózatot építenek ki a belépőknek, valamint (2) magasabb toleranciát és elfogadást tanúsítanak a kulturálisan különböző csoportok irányában. Napjainkban működőképes, de eltérő alapokon nyugvó multikulturalizmus megvalósulásával találkozunk például Kanadában (lásd Noels & Berry, 2006), Ausztráliában (lásd Sang & Ward, 2006) vagy az Egyesült Államokban (lásd Nguyen, 2006), illetve számos európai országban (áttekinti Phalet & Kosic, 2006), például Svédországban (Bierbauer & Pedersen, 1996).

4.4.9 Az akkulturációelmélet értékelése

Amint azzal már Ward (2001) ABC-modelljének ismertetése nyomán is szembesülhettünk, a kurrens kutatások a stressz, a kulturális tanulás, illetve az identitás perspektívájából vizsgálják az akkulturációs folyamatokat. A jövőre vonatkozóan Berry és munkatársai (2006) a kutatók számára az egy–egy perspektívát kiemelő újabb elméletek gyártása helyett egyfajta integráló szemléletet javasolnak, amely a fenti három megközelítés mellett fejlődéslélektani (lásd például Oppedal, 2006) és személyiséglélektani (lásd például Kosic, 2006) szempontokat is ötvöz.

Az akkulturáció kutatási paradigmáinak változása irányába mutatnak napjaink migrációs tendenciái is, melyek nyomán számos kultúra egyidejű találkozásának lehetünk szemtanúi (lásd London, Los Angeles vagy Toronto példáját). Ez a fajta sokszínűség eredményeként megváltozni látszik a két kultúra³⁷ találkozásába ágyazódó hagyományos akkulturációs kontextus. Az akkulturáció folyamatának „többszereplőssé” válásának eredményeként már egyik etnokulturális csoport sem élhet a fogadó vagy a többségi társadalom kivételezett helyzetével– hangsúlyozzák Berry és munkatársai (2006).

³⁷ „mi– és–ők” mintázat (Berry, at.al, 2006, 525 o.)

5 A migráció környezetpszichológiai megközelítése

Amint arra a bevezetőben már utaltunk, migrációkutatásainkat elsősorban a környezetpszichológia (magyarul részletesen lásd Dúll, 2006, 2009c; Dúll & Kovács, 1997; Dúll & Szokolszky, 2006) releváns elméleti vonatkozásai nyomán építettük fel. A környezetpszichológia terminológiájában kibővül a pszichológia főáramú megközelítésében uralkodó környezetszemlélet. E megközelítés értelmében, ahelyett, hogy pusztán az egyéni és társas viselkedés passzív kiváltó ingereként, vagy a viselkedés „medreként” tekintenénk a környezetre, az emberi megnyilvánulások egyenrangú „partnereként” kezeljük (vö. Dúll, 2009). Gondolatmenetünk sajátosságai elsősorban a környezet szubjektív jelentésének és jelentőségének megfogalmazásában és szemléletében rajzolódnak ki.

A környezetpszichológiában- a humán geográfiához hasonlóan- egységesen elfogadott alaptétel, hogy önmeghatározásunkat lényegesen befolyásolják tartózkodási helyeink. Az életünk jelentős helyeinek személyiségstrukturáló szerepét szemügyre vevő vizsgálatokhoz Canter (1977; idézi Dúll & Urbán, 1997) helyelmélete szolgáltatja az alapot. Canter nyomán ugyanis elkülönítést nyert a környezetpszichológia két központi fogalma: a „hely” (place) és a „tér” (space) fogalma. Eszerint a tér elsősorban földrajzi, lokalizációs fogalom, *a hely viszont az egyén által interpretált, érzelmi és kognitív jelentéssel bíró tér* (Dúll & Urbán, 1997). Egy tér huzamos idejű használata tehát természetesen magával vonja az ember involválódását az adott térbe (Stefanovic, 1998).

A rendelkezésünkre álló tér, azaz a „világ” egy szelete egyéni élményeink során leképződik, melynek eredményeként létrejönnek a- fizikai jellegzetességeket is tartalmazó – helyek (Dúll, 2009d). Ezek a helyek életünk helyszínei, amelyek háttérfüggőként (Sarbin, 2005) meghatározó szerepet kapnak a bennük zajló életesemények alakításában. A térhasználat során kialakuló helyélmény artikulálódásával párhuzamosan, az ember érzelmi szálakat fejleszt ki az általa lakott földrajzi térrel kapcsolatban (v.ö. Dúll, 1997, 2009b, 2009c). A hely ugyanis a vele

szerzett tapasztalatok nyomán hozzájárul a pozitív önértékelés és énhatékonyság érzésének létrejöttéhez és megőrzéséhez, valamint az önmeghatározás és a másoktól való megkülönböztetés egyik eszközévé válik (Twigger-Ross & Uzzell, 1996). A lélektanilag fontos, jelentésteli helyek (pl. a szülőföld vagy az otthon) ismerőségük által biztonságérzést, kompetencia- és autonómiaélményt keltenek bennünk (Dúll, 1995). Tehát az élet színtereire fűződő tapasztalataink meghatározó strukturáló szerepet töltenek be az identitásalakulási és a self-definíciós folyamatokban (Dúll, 1996; Taylor, 2010), ennél fogva akár egész életünkben kitüntetett jelentőségűek maradnak.

A helyek aktív érzelmi, kognitív és viselkedéses szerepét hangsúlyozó jelentősége a környezetpszichológiában a *helykötődés* és a hozzá szorosan kapcsolódó *helyidentitás*³⁸ terminusaiban operacionalizálódik. Nem jött létre szakirodalmi egyetértés abban a tekintetben, hogy milyen viszonylatban állnak egymással az ember-környezet kapcsolatot leíró fent kiemelt két fogalom a helyidentitás és a helykötődés. A szakirodalomban van példa arra, hogy egymástól független fogalmakként kezelik őket, mások egymással felcserélhetőnek tartják a fogalmakat, megint más elképzelések szerint pedig a helykötődés a helyidentitás része, specifikus alkotóeleme lehet (áttekinti Lewicka, 2008). Jelen dolgozatban két különböző, de egymással összefüggő fogalomként tekintünk rájuk, hangsúlyozva, hogy a *helykötődés* feltehetően a helyidentitás „magja” (Dúll, 2002), és szem előtt tartva azokat a legutóbbi elképzeléseket, melyek szerint e két jelenség párhuzamosan, de nem egy időben jön létre (Lewicka, 2008). A jelen dolgozatban két különböző, de egymással összefüggő fogalomként tekintünk rájuk, hangsúlyozva, hogy a *helykötődés* feltehetően a helyidentitás „magja” (Dúll, 2002), és szem előtt tartjuk azokat a legutóbbi elképzeléseket, melyek szerint e két jelenség párhuzamosan, de nem egy időben jön létre (Lewicka, 2008). Tehát valaki érezheti úgy, hogy kötődik egy helyhez, de hosszabb időbe telik, amíg ez a kapcsolat (ez a hely) az önmeghatározás részévé válik.

A következő alfejezetekben bemutatjuk a helyidentitás és helykötődés koncepcióit és azok migrációs folyamatokban történő értelmezhetőségének relevanciáját.

³⁸ A földrajzi identitás mint társadalomföldrajzi fogalom, nem tévesztendő össze a helyidentitás környezetpszichológiában bevezetett fogalmával: a földrajzi identitás lokalizációs szerepet tölt be, a helyidentitás viszont ezen túlmenően tartalmazza a fizikai terekhez kapcsolódó, szocio-emocionális komponenseket is (áttekinti Dúll & Urbán, 1997). Az iménti fogalmak találkozása jól szemlélteti a környezetpszichológia szemléletének rendszerszemléletű, integratív jellegzetességeit.

5.1 A helykötődés

Az eredetileg kognitív szemléletű környezetpszichológiában (lásd Dúll & Kovács, 1998; Dúll, 2009b) a 70-es évek végén indult virágzásnak az ember és a környezet affektív kapcsolatának vizsgálata, melynek központi fogalma a *helykötődés* (lásd Dúll, 2002; 2009b; Dúll & Urbán, 1997). A fogalom lényege, hogy az emberek elsődleges és másodlagos territóriumaihoz, azaz helyeikhez kapcsolódóan erős érzelmi szálakat fejlesztenek ki. A helykötődés jelenségének definiálására számos elképzelés látott napvilágot (vö. Dúll, 1998), abban a tekintetben azonban egyetértés alakult ki, hogy a jelenség evolúciós gyökerű: a territorialitás egy humán változataként fogható fel (Taylor, 1988; idézi Dúll, 2009b).

A helykötődés integráló fogalom (Low & Altman, 1992), központi magja az „érzelem-érzés-kötődés” struktúra (Dúll, 2002). E struktúrán belül az érzelem a legtöbbet vizsgált komponens (Lewicka, 2008). A helykötődés (többnyire) pozitív érzelmi kötelék egy ember és az általa használt hely között (Fried, 1963; Dúll, 1996), egyfajta erős motiváció arra, hogy egy ember egy adott helyen vagy ahhoz minél közelebb tartózkodjon (Dúll, megjelenés alatt).

A szociofizikai helyek és a helykötődés kapcsolatának leírására számos elmélet született. A helykötődés jellegének, mértékének és eredetének megítélése széles skálán mozog. A környezetpszichológiában egyetértés alakult ki azzal kapcsolatban, hogy egy környezettel kapcsolatos tapasztalatainkat, élményeinket a helyek egyéni, társas és fizikai jellemzőinek interakciója hozza létre. Ennélfogva a helyek tervezők kontrollja alatt álló fizikai jellemzői a velük kapcsolatos tapasztalatoknak csak egy részét képviselik (Chawla, 1992).

A helykötődés tehát különböző szimbolizációs folyamatok eredményeként jöhet létre (Lewicka, 2008). A származási hely mindennapi életet átható érzelmi vonatkozásai hangsúlyozódnak a hétköznapi nyelvhasználatban is, miközben *anyaföldről, szülőföldről, szülővárosról, édes otthonról* stb. beszélünk (Dúll & Urbán, 1997). A szakirodalmi beszámolók ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a helykötődés nem kizárólag pozitív, hanem negatív vagy ambivalens érzelmi színezetű is lehet (vö. Dúll, 2002). A helykötődés ambivalens színezetét példázzák Taylor (2010) a helyek és az

identitás kapcsolatát vizsgáló interjúelemzések során szerzett tapasztalatai, miszerint a válaszadók számára nem különül el élesen egy hely pozitív vagy negatív mivolta. Például megghiúsult elvárások formájában, egy helyről szóló narratívában a helyekhez kötődő múltbeli pozitív érzésekhez a jelenhez kapcsolódó negatív érzések párosulhatnak. A szerző e jelenséget a helyek kettős karakterével (*the double character of place*) magyarázza.

Chawla (1986) korábbi gondolatai – miszerint egy adott helyhez való kötődésben a szociális és a gazdasági dimenziók legalább olyan fontosak, mint azok fizikai jellemzői – kristályosodnak ki Lewiczka (2008) helykötődésre vonatkozó multikauzális rendszerében, melyben a szerző a helykötődés háttérében három fő motívumot különít el. Ennek értelmében egy helyhez kötődhetünk 1) az adott helyen élő *társas kapcsolatok* (baráti és családi szálak) nyomán; 2) *önéletrajzi vonatkozásai* (például gyermekkor, diákévek) kapcsán (vö. Gustafson, 2001b; Taylor, 2010), esetleg 3), esetleg *nemzeti identitás* – önéletrajzi, a társas kapcsolati és nyelvi vonatkozásai közvetítése (László, szóbeli közlés) – révén (lásd anyaországhoz való kötődés).

A helykötődés jelenségkörének sokrétűségével (vö. Düll, 2002) és kontextuális meghatározottságával magyarázható az a megragadhatóságát nehezítő körülmény is, hogy mérésére nincs egységes módszer. A jelen dolgozat módszertani részében részletesen foglalkozunk e kérdéssel.

5.2 A lakóhelyi mobilitás és a helykötődés kapcsolata

A 70-es évek végén a környezetpszichológiában nagy lendületet kapott hely- és otthonhoz kötődés téma-kutatások (áttekinti Düll, 2002) kiszélesedtek a lakóhelyi mobilitás, kivándorlás, költözés vs. helyhez kötődés témái irányába is. E kutatások első időszakában az az álláspont uralkodott, miszerint a helyhez kötődés egyik legfontosabb viselkedéses mutatója a helyben maradás, illetve az el nem költözési szándék. Ennek értelmében a bizonyos társadalmakra (pl. USA) jellemző a *megnövekedett lakóhelyi mobilitást*, a 80-as évekig a környezetpszichológusok egyöntetűen a társadalmi méretű elidegenedésként, illetve a gyökértelenség megnyilvánulásaként értelmezték (vö. Horvát at al., 2006b). A 80-as évektől azonban a helykötődés és a migráció közötti kapcsolat

leírására számos alternatív megközelítés született, melyek központi kérdése, hogy vajon a megnövekedett költözési szándék egyértelműen a szülőföld és közösség hagyományos értelemben vett jelentőségének az elhalványulását jelzi-e?

A válaszok egy része továbbra is a gyökérvesztettség jelenségébe ágyazódik. Ezt példázza Gidden (1991; idézi Taylor, 2010) elképzelése, miszerint a helyeket egyfajta beágyazódatlanság folyamatai (*disembedding mechanisms*) hatják át, amelyek olyan tér-idő dimenzióba alakítják át a helyi aktivitásokat, ahol nincsenek határok. A szerző ezt a jelenséget azzal a feltételezéssel magyarázza, hogy korunk társadalmában az emberek kevésbé kötődnek egymáshoz és a helyekhez, mint a múltban. Kétségtől nagy egyéni eltérésekkel találkozhatunk abban a tekintetben is, hogy korunk embere mennyire tud kibújni a születési hely hagyományos korlátai alól (Burkitt, 2008; idézi Taylor, 2010), ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tapasztalati tényt, miszerint a lakóhelyhez fűződő érzelmi szálakat alkalmasint felülírhatják az egzisztenciális biztonságkeresés mozzanatai (Bettelheim, 1999). A „költözés mint gyökértelenség” elképzelések lehetséges alternatívájaként felmerült annak lehetősége, hogy a költözés bizonyos élethelyzetekben *hatékony megküzdést* jelenthet a korábbi lakóhelyen jelentkező stresszorokkal szemben (Stokols & Shumaker, 1981; Stokols at al., 1983; idézi Düll, 2009b). Ezt az elképzelést támasztja alá a XX. század végének Európáját jellemző nagyfokú mobilitás is, amely társadalmi problémák, háborúk, munkaerővándorlás, stb. nyomán alakult ki. Európa volt szocialista országai például történelmük legnagyobb arányú elvándorlását élték meg a 80-as években (Boneva at al., 1998), amit a 90-es évek délszláv változásai tovább fokoztak. A költözés és a helykötődés kapcsolatát árnyaló elképzelések alapján is egyértelművé válik, hogy az emberek helyekhez való viszonyulása sokkal komplexebb annál, mint, hogy egyszerűen „gyökerezett hovatartozásról” (rooted belonging) és „gyökértelen mobilitásról” (rootless mobility) beszéljünk (Ahmen at al., 2003; idézi Taylor, 2010).

5.3 A helyidentitás

A személy- környezet kapcsolatot leíró másik kulcsfogalom a helykötődéssel szoros összefüggésben álló helyidentitás fogalma. A környezetpszichológiában gyökerező helyidentitás kutatásának mára terjedelmes szakirodalma gyűlt össze, melyben a helyek identitásában betöltött szerepét a környezetpszichológusok több tudományág szemszögéből (pl. a földrajz és a pszichológia) vizsgálták (áttekinti Devine-Wright & Lyons, 1997). A helyidentitás jelenségének lényege a pszichológiailag valamilyen szempontból kitüntetett környezetekhez való erőteljes érzelmi–attitüdinális viszonyulás (Düll, 2002). A helyidentitás koncepciója Proshanskytól és munkatársaitól (1983) származik (magyarul részletesen lásd Düll 1996, 2009e). Proshanskyék kognitív megközelítésben kidolgozott elmélete szerint a helyidentitás a személyes identitás egyik alstruktúrájaként fogható fel. Elméletük átfogó meghatározása szerint a helyidentitás az egyén jelenlegi, múltbeli és az esetleges jövőbeni fizikai környezettel kapcsolatos személyes tapasztalatai (ismeretek, képzetek, emlékek, érzelmek, attitűdök, értékek stb.) nyomán alakul és szerveződik egységgé (áttekinti Taylor, 2010). A szerzők a helyidentitást az ember és környezete közötti kölcsönös függőség elméleti keretébe ágyazzák, és hangsúlyozzák a képlékenységet, melynek értelmében a helyidentitás a változó környezeti körülményekkel kölcsönhatásban folyamatosan változik (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983; idézi Düll, 2009e), tehát egyfajta kontextuális meghatározottságban képzeltek el (Düll, 2009e). Az elmélet lényeges vonása, hogy azokra a mentális folyamatokra (kogníciókra) helyezi a hangsúlyt, amelyeknek az a szerepük, hogy fenntartsák az identitás stabil rendszerét, és hozzáigazítsák azokhoz a változó eseményekhez, amelyek megváltoztatják a fizikai környezetet – hangsúlyozza Taylor (2010).

A helyidentitást a kutatók sokféleképpen konceptualizálták (vö. Düll, 1996). Dixon és Durrheim (2000) például egy olyan *készségnek tekintik* a helyidentitást, amely képessé teszi az egyént a tőle idegen környezet elkülönítésére és megváltoztatására. A fenti definíció mintegy implicit módon magában foglalja Graumann (1983) korábbi koncepcióját, mely szerint az egyén/csoport identitása összetett, interakciós természetű

környezeti azonosítási folyamat, amely három alapvető környezet-személy kapcsolódási folyamatot jelent: (1) a környezet azonosítása, (2) a környezet általi azonosítottság, és (3) azonosulás a környezettel. Egyebek mellett ezeken a bonyolult mechanizmusokon keresztül lesz a helyidentitás az éni-identitás meghatározó alstruktúrája (Dúll, 1996). Graumann fenti gondolatmenetét támasztja alá Jacobson és Widding elképzelése (1983; idézi Lewicka, 2008), melyben hangsúlyozzák, hogy a helyidentitás fogalma magában foglalja az identitás mindkét lényeges aspektusát: az azonosság és a különbözőség meghatározhatóságának jegyeit. Tehát a helyidentitás – a kollektív identitások genéziséhez hasonlóan, ami jellemzően a „mi helyünk” vs. „erős helyetek” ellentéppárra épülő paradigma nyomán jönnek létre – kialakulásában, az egyént körülvevő helyekkel való azonosulás mellett, jelentős szerepet játszik a mások helyeivel való ellenazonosulás is (Rose, 1996; idézi Dixon & Durrheim, 2000).

A helyidentitás kialakulásának és működésének nem tudatos (de tudatosítható) természetét Dúll (2009e) azzal magyarázza, hogy kialakulása az egészen korai szocializációs folyamatokkal veszi kezdetét. Ez az elképzelés egybecseng Sarbin (1983; idézi Korpela, 1995) helyidentitás kialakulására vonatkozó viselkedéses modelljével, amelyben a szerző a helyidentitás kialakulását a preverbális korra, a gyermek önmaga téri lokalizációját segítő tevékenységek folyamatába helyezi. A hétköznapi gondolkodás során is kapcsolatot létesítünk önmeghatározásunk és a helyek között- hangsúlyozza Taylor (2010), aki azt találta, hogy a szelf-narratívákban a nemről, társadalmi státuszról szóló történetek mellett központi szerepet foglalnak el a helyekről szóló történetek.

Proshansky és munkatársai elméletét Korpela (1995) módosította és fejlesztette tovább (Dúll, 2009e; Sarbin, 2005; Taylor, 2010), melynek alapját Sarbin (1983; idézi Sarbin, 2005) helyidentitáselméletre vonatkozó kritikái szolgáltatták. Kritikájában Sarbin (uo) lényegében a személy hellyel kapcsolatos élményeinek szervező elveit hiányolta. Sarbin a narratív pszichológia képviselőjeként ugyanis nem ért egyet azzal a helyidentitás konstrukcióval, amelyet Proshansky és munkatársai ajánlanak. Véleménye szerint a kogníciókat úgy érthetjük meg, mint a szelf fejlődés során kialakuló egységeket, és szükség van szervezőelvekre, amelyek integrálják ezeket az információkat. Szerinte ez a szervező elv a „*narrative emplotment*”, melynek értelmében a helyek identitásformáló jelentősége bizonyos helyek funkcionális és szimbolikus jellegzetességeiből származik (áttekinti Taylor, 2010). Korpela (1995)

különböző korú diákokkal végzett kedvenc hely kutatásai során azt tapasztalta, hogy *a hellyel kapcsolatos élmények integrációját maga a fizikai környezet szolgáltatja* azáltal, hogy gyakorlatilag az összes perceptuális modalitáson keresztül hat a felhasználójára. Korpela szerint tehát a környezet önmagáért fontos az identitás kialakulásában (Dúll, 2009e).

Taylor (2010) párhuzamot von Proshansky és Sarbin elmélete között, és kiemeli, hogy mindkét koncepció hangsúlya az integráción van: Sarbin számára ez a magasan strukturált „*narrative emplotment*”, Proshansky és munkatársai számára pedig ez maga a szelfrendszer. Mindkét modell egy olyan szilárd, stabil képződményként tekint a helyidentitásra, amely megváltozhat ugyan, esetleg szakadás állhat be benne (lásd a migráció identitásmódosító hatásai), de változások esetén *önmaga helyreállítására irányuló tendencia* jellemzi. A helyidentitás dinamikusan változó természetére vonatkozó elképzelések, a helyidentitást társas megvilágításba helyező diszkuzív megközelítésben meghonosodott poszt-strukturalista elképzelések nyomán körvonalazódnak a legeklektánsabb formában.

Az a tény, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező, a földrajzi mozgást kísérő makrokörnyezeti változások törvényszerű velejárója – megannyi változással egyetemben – a szociális környezet megváltozása is, szükségszerűvé teszi a *helyidentitás társas összetevőire* vonatkozó elképzelések összefoglalását. A következő fejezet célja a helyidentitás társas vonatkozásainak és egyben szociálpszichológiai paradigmájának bemutatása, melynek nyomán lehetőségünk nyílik a környezetpszichológia és a szociálpszichológia néhány érintkezési pontjának megvilágítására is.

5.4 A helyidentitás társas aspektusai. Diszkurzivitás és narrativitás

Amint arra korábban már utaltunk, a helyek identitásában betöltött szerepét a környezetpszichológusok számos tudományág megközelítéséből vizsgálták (áttekinti Devine-Wright & Lyons, 1997). A helyidentitás társas aspektusai, nem meglepő módon, elsőként Dixon és Durrheim (2000) munkája nyomán a szociálpszichológiában körvonalazódtak. Az említett szerzőknek által a helyidentitás koncepcióját társas megvilágításba helyező megállapítása, miszerint a Proshansky és munkatársai által kidolgozott helyidentitás koncepció jelentős szociális tartalommal bír, jól illeszkedik a környezetpszichológia *szociokulturális* paradigmájához, mely megközelítés szerint az ember-környezet interakció a legátfogóbban a társadalmi interdependenciák keretében érthető meg (Düll 2001, 2009b). „Az ember esetében a környezeti kényszerek és lehetőségek természetüknél fogva térben és szociálisan közvetítettek: az egyént tehát nem elsősorban individuumnak kell tekinteni, hanem szociális ágensnek. Így e paradigma képviselői a kutatás fő feladatáknak a környezet és a csoportalakulás, illetve – fennmaradás összefüggéseinek vizsgálatát jelölik meg”(Düll, 2009b, 44.o.). Dixon és Durrheim (2000) a környezetpszichológia szociokulturális paradigmájának szemléletes példaként emeli ki Devine –Wright és Lyonsnak (1997) a hellyel való kollektív identifikáció politikai, kollektív és történelmi dimenzióit górcső alá vevő kutatását. Az említett kutatás során a szerzők négy eltérő irországi történelmi vonatkozású helyszín nemzeti identitás megkonstruálásában betöltött szerepét vizsgálták, 18-70 év közötti vizsgálati személyek esetében. A válaszok értékelése során szignifikáns összefüggést találtak a vizsgálati személyek hagyományápolás iránti attitűdje és a különböző történelmi vonatkozású helyekhez kötődő érzések és értékek jellege között. Eredményeik egyebek között arra engednek következtetni, hogy a történelmi helyek identitása – ami nem egyezik meg az emberek helyidentitásával vö. Lewicka (2008) – nem statikus, megkérdőjelezhetetlen képződmény, hanem jelentős mértékben függ a jelentés megkonstruálásának szociális, politikai és egyéb kontextuális tényezőitől. A történelmi helyek és a társas emlékezés között fent kirajzolódott kapcsolat nyomán

Devine –Wright és Lyons (1997) arra a következtetésre jutottak, hogy a történelmi helyek társas-környezeti elemzése (*socio-environmental analysis*) informálhat a történelmi múlt jelenben zajló *megkonstruálódásáról*. Ezek az elképzelések egybecsengnek Sarbin (1983; idézi Dixon & Durrheim, 2000) – korábbi utalásainkban már jelzett – humanisztikus szemléletben gyökerező helyidentitás koncepciójával, amelyben a helyhez kötöttség érzését (*sence of locatedness*) a szelf-kreáció (szelf-alkotási folyamatok) egyik formájának tekinti, mely során a személy- környezet kapcsolat hiteles narratívává formálódik. Sarbin (1983; idézi Dixon & Durrheim, 2000) rámutat arra is, hogy a hely és az élettörténet a nyelv közvetítésével miként forrnak egybe az irodalmi alkotásokban.³⁹

A fentiek fényében több szerző (Devine –Wright & Lyons,1997; Dixon & Durrheim, 2000; Taylor, 2010) felhívja a figyelmet a helyidentitás társas vonatkozásaira, és hangsúlyozzák a hely koncepciójának az identitás szociálpszichológiai megközelítésébe való beépítésének létjogosultságát. A helyidentitás koncepció értékét Dixon és Durrheim (2000) abban látják, hogy a szubjektivitás helyhez kötött természetének megragadása, ezáltal mintegy átértelmezési lehetőséget ad a szociálpszichológia által preferált „testetlen” identitás elképzelésnek. A szerzők a helyidentitás koncepciójának a szociálpszichológia szemléleti keretébe való átültetéséhez – szemben Proshansky és munkatársai individualista, mentális képződmény elképzelésével – *a helyidentitás csoportfolyamatokhoz kötött jelenségeit helyezik előtérbe*. A téri és a csoportidentitás közötti kapcsolat megvilágítását Dixon és Durrheim (2000) a helyidentitás diszkurzív megközelítése⁴⁰ nyomán látják megvalósíthatónak, és hangsúlyozzák, hogy ez a megközelítés egyfajta összekötő szerepet tölthet be a környezetpszichológia és a szociálpszichológia között.

A diszkurzív pszichológia képviselői a helyidentitás kutatásának számos korlátját vonultatják fel (áttekinti Dixon & Durrheim, 2000). Ezt példázza Lawler (2008; idézi Taylor, 2010) elképzelése, amelyben azt hangsúlyozza, hogy az identitás társas produktum, és nincs az identitásnak olyan aspektusa, amelyeknek ne lennének

³⁹ Az alkotások kronológiáját tekintve elmondhatjuk, hogy az írók és költők már a pszichológusok előtt feltárták a helyidentitás lényegét!

⁴⁰ A helyidentitás csoportfolyamatokhoz kötött jelenségeket előtérbe helyező megközelítésével Devine-Wright és Lyons (1997) fent ismertetett kutatását Dixon és Durrheim (2000) úgy értékeli, hogy híd képez a helyidentitás eredetileg individualista elképzelése és az általuk javasolt diszkurzív megközelítése között.

társas aspektusai⁴¹. A helyidentitás diszkurzív megközelítése azáltal, hogy a jelenséget a „fejkből” a kommunikáció interperszonális terébe helyezi, egyfajta strukturális változást jelent a helyidentitás korábbi elképzelésével szemben – Danziger (1997; idézi Dixon & Durrheim, 2000). E változtatással Danziger mintegy átkeretezi a helyidentitás fogalmát, melynek értelmében a hellyel való azonosulást visszavonhatatlanul társas eredetűnek tartja (Dixon & Durrheim, 2000). A helyidentitás megkonstruálásának társas voltát támasztja alá Edwards (1997; idézi Dixon & Durrheim, 2000) azon elképzelése, miszerint már a helyidentitás kialakulásának első lépéseként is értelmezhető helyélmény megalkotása, olyan társas eseményekhez kötődő szimbolizációs folyamatokon keresztül valósul meg, mint például a „megvédés, becsmélés, felmentés/megbocsátás, kizárás” (i.m.:32). Tehát a helyidentitás diszkurzív megközelítése értelmében, miközben az emberek közösen megalkotják a helyidentitás konstruktumát, érzékelhetővé válik számukra, hogy életük számos területe – és ezáltal természetesen ők maguk is – összekötődik a hellyel, hiszen erőteljes befolyást gyakorol terveikre és megvalósuló cselekedeteikre (Taylor, 2010).

Dixon és Durrheim (2000) megközelítését fejlesztette tovább Taylor (2010) a helyidentitás narratív-diszkurzív megközelítésében. Taylor (2010) az identitás helyekhez kapcsolódó elemeit középpontba állító (*place-related identities*) kutatásai során a helyek és a narratívák identitáson belül betöltött szerepét vizsgálta. A történetmesélés közben – Ricoeur szelf-kontinuitásra vonatkozó elképzelése (magyarul lásd Ricoeur, 2001) nyomán – egy identitásképző folyamatnak lehetünk tanúi (vö. narratív identitás): a tartózkodási helyek és az azokkal kapcsolatos változásokat tartalmazó történetek megfogalmazása és elmesélése közben⁴² önmagunk megalkotásának folyamatába engedünk betekintést (Taylor, 2010). A fentiek értelmében a szerző a helyidentitást –a narratív szemléletnek⁴³ megfelelően – az elbeszélés során kialakított aktív konstruktumnak, mintegy a folyamatosan újraszerkesztett élettörténet részének tartja. A diszkurzív pszichológiában meghonosodott posztstrukturalista

⁴¹ A helyek szociofizikai természeténél fogva a helyidentitásnak is vannak szociális aspektusai.

⁴² Korábbi írásaikban elsőként Tuan (1991; idézi Dixon & Durrheim, 2000) majd Gutting (1996; idézi Dixon & Durrheim, 2000) is felhívták a figyelmet arra, hogy a helyidentitás tulajdonképpen a történetmesélésből származik.

⁴³ Az identitás narratív szerveződésének gyökereit László (1999) Erikson pszichoszociális identitáselméletéig vezeti vissza, mivel már abban is megjelenik a múltbeli események jelen és jövő fényében történő újraszerkesztésének mozzanata.

elképzeléseknek megfelelően az identitásra úgy tekint, mint egy folyamatban lévő nyílt végű, változó jelenségre.

Dixon és Durrheim (2000) diszkurzív és Taylor (2010) narratív-diszkurzív megközelítésének közös pontjai: a) a hely-identitást könnyebb diszkurzív (konstrukcióként) fogalomként értelmezni, mint egy, a „fejben lakó” kognitív vagy affektív struktúraként; b) azt állítják, hogy a változások eredményeként létrejövő folyamatosságélmény megszakadását követő helyreállítás magyarázatára nem alkalmas a Proshansky és munkatársai nyomán alkalmazott mechanikus kognitív magyarázat, diszkurzív megközelítésük értelmében az identitás folyamatossága nem „önmagától”, hanem az elbeszélő aktív identitáskonstruáló munkája során áll helyre. A két megközelítés közötti központi eltérés az identifikáció vonatkozásában érhető tetten: míg Dixon és Durrheim a kollektív identifikációra helyezik a hangsúlyt, addig Taylor az elbeszélő aktív identitásképző folyamataira fókuszál (áttekinti Taylor, 2010).

Jelen dolgozatban részletes bemutatásra kerülő kutatómunkánkban, a helyidentitás „fejben lakó” kognitív és affektív struktúrája valamint a narratív vonatkozásai egyaránt helyet kapnak.

6 Helyvesztés–élmény és honvágy

Napjainkra kiterjedt szakirodalom gyűlt össze a lélektanilag kitüntetett szerepet kapó helyek (pl. otthon) elhagyásának, pszichológiai integritás megszakadásra gyakorolt hatása, illetve az ennek következtében kialakuló pszichológiai nehézségek leírására. Ebben a fejezetben a migráció hatására létrejövő helyvesztés élményére vonatkozó elképzelések bemutatására fókuszálunk. Bemutatjuk a helyvesztés és a honvágy normatívnak tekinthető és személyiségépítő hatását, valamint a patológia irányába mutató következményeit.

Ha az elsődleges territórium (ez elsősorban az otthonra mint szociofizikai rendszerre igaz) ténylegesen vagy pszichológiailag megsemmisül (pl. leég, vagy jelentése valamilyen okból negatívra színeződik), vagy károsodik (pl. betörés), ez a fontos társak elvesztéséhez hasonló *gyászt* hív elő (Tuan, 1974). Ugyanennek a

folyamatnak – az időleges vagy tartós otthonvesztésnek – egyik pszichológiai élménymegfelelője a *honvágy* (Eurelings-Bontekoe, Tolsma, Vershuur & Vingerhoets, 1996; van Tilburg, Vingerhoets & van Heck, 1997). A sérült helykötődés megnyilvánulhat a későbbi helyekkel történő tranzakcióban pl. a lakásbetörések károsultjai a tapasztalatok szerint nehezebben alakítanak ki kötődést esetleges új otthonukhoz, ami abban is megmutatkozik, hogy – némileg paradox módon – az új lakhelyet kevésbé díszítik, perszonalizálják, kevesebb territoriális jelzést alkalmaznak stb. (Brown & Harris, 1989)⁴⁴. Összegezve: ilyen esetekben súlyosan sérül a helyidentitás, és ezen keresztül saját magunk meghatározása is (vö. Graumann környezeti identifikációs modellje), és ezért regenerálódik nehezen a „környezeti bizalom”.

A környezeti értékelés hatása hosszútávú, továbbá a helyek emlékeinkben élő érzelmi vonatkozásai meghatározóbbak, mint az adott hely konkrét fizikai tulajdonságai – hangsúlyozza Mehrabian (1976; idézi Düll, 1998). Ennélfogva egy környezet elkerülésére, elhagyására irányuló tendenciáinkat a környezethez fűződő érzelmi reakcióink tükröződésének tekinti. Mehrabian állításának illusztrációjaként idézzünk Bettelheim (1998) gondolatmenetét, amelyben nyugat-afrikaiak körében elterjedt közmondást idéz, miszerint: „Nincs olyan otthon, amely ne lenne kétszerte szebb, mint a legszebb város”. Bettelheim ezt a következő gondolatokkal egészíti ki: „... feltéve, ha az otthon elégedettséget nyújt a *jelenben* és még jobb *jövő* ígérését” (i.m. 160. o.). A szerző tehát a lakóhelyhez fűződő érzelmi szálak hangsúlya mellett kiemeli, hogy azok elhagyásában fontos szerepet kapnak az egzisztenciális biztonságkeresés mozzanatai.

A Helyvesztés-élmény megfogalmazódásának gyökerei már Freud (1917/1997) gyászdefiníciójában fellelhetők, amidőn a gyászt rendszerint valamely szeretett személy, illetve esetlegesen valamely „*helyébe lépő absztrakció pl. haza, szabadság, eszmény stb.*” (i. m.: 131; kiemelés tőlünk) elvesztésére adott reakcióként írja le. A helyvesztés élményének artikulálása a pszichológiai szakirodalomban a 60-as években vette kezdetét, amikor is Fried (1963) pszichodinamikus elméletében rávilágított a helyvesztés és a fontos személyek elvesztésének hatására létrejövő gyászmunka párhuzamára. A helyvesztés élményének környezetpszichológiai magyarázata szerint a szűken, illetve tágan értelmezett otthoni környezet elhagyásával kilépünk egy olyan

⁴⁴ vö. Düll, 1995, 1996, 2002.

színtérből, amely ismerősségével és intimitásával véd, valamint autonómiaérzést biztosít számunkra (Dúll, 1995). Egy fontos hely elhagyása szakadást eredményez a folytonosságélményben (Fried, 1963), mivel elválasztja „egymástól az identitás egyébként szoros összefüggésben levő komponenseit, a téri és a csoportidentitást” (Dúll, 2002. 50.o.).

Napjainkra a környezetpszichológiában a helyvesztés sokrétűen kutatott témává nőtte ki magát (lásd Dúll, 2009a; Dúll at al., 2007; Horvát at al., 2006). A szakirodalomban egybehangzó elfogadást és alátámasztást nyertek Tuan (1974) gondolatai, miszerint úgy az elsődleges, mint a másodlagos territóriumok elvesztése, tényleges vagy pszichológiai megsemmisülése, a fontos társak elvesztéséhez hasonló gyászt hív elő. A migráció során keletkezett veszteségek meggyászolása az új környezetbe való beilleszkedés zálogának tekinthető (Horvát at al., 2006b; Volkan, 1999; Ward & Styles, 2005).

6.1 A honvágy definíciója és típusai

Az időleges vagy tartós otthonvesztés egyik pszichológiai élménymegfelelője a *honvágy* (Eurelings-Bontekoe at al., 1996; van Tilburg at al., 1997, 1999). Becslések szerint az átlagnépesség 50-97%-a élete során legalább egyszer érez honvágyat (van Tilburg at al., 1999). Ez lehet az oka annak, hogy a honvágy élményének elaborációja eredményeként megannyi művészeti alkotás látott napvilágot. Ezzel szemben a jelenséget vizsgáló tudományos szakirodalom nagyon gyér és szétszórt (van Tilburg at al., 1999; Vingerhoets, 2005). A szakirodalmi alulreprezentáltság egyik lehetséges magyarázataként említi Vingerhoets (2005) a jelenség szociálisan nem kívánatos voltát. Ez a feltételezés egybeesik azzal a ténnyel, hogy a honvágyra a XVIII. századtól kezdődően patológiaként tekintettek (Furnham, 2005). Számos szerző a lakóhelyelhagyást követően fellépő *reaktív depresszió*nak minősíti (áttekinti van Tilburg, 1999). Mások (például Ward & Styles, 2005) a honvágyat a szülőföld elhagyását követő *természetes gyászreakciónak* tekintik, megint mások (például Vörös,

1997) a honvágy élményében megjelenő elvesztett otthon, valamint a hozzá fűződő szokások és értékrend túlértékelését a lakóhelyelhagyást követően szükségszerűen fellépő *gyászmunka elakadásaként* értelmezik. A honvágyra vonatkozó patológizáló látásmód áthatóságát és maradandóságát támasztja alá az a tapasztalat, miszerint a hétköznapi gondolkodásban és számos tudományos kutatásban is a honvágyat a költözés potenciális negatív következményeként tartják számon (Scopellitti & Tiberio, 2010).

Áttekintő tanulmányában Vingerhoets (2005) megkérdőjelezi a honvágy jelenségének pontos körülírhatóságát. Ennek fényében figyelemreméltó, hogy Furnham (2005) az alábbiak mentén összegezte a honvágyat átélő személy érzésvilágának kulcsmozzanatait: (a) túlnyomórészt az otthon gondolataival van elfoglalva; (b) szükségét érzi annak, hogy hazamenjen; az otthont jelentő (c) emberek, (d) helyek és dolgok elvesztése miatt szomorúságot, bánkódást érez; ehhez (e) általános boldogtalanságérzés társul; (f) betegségek jelentkezhettek, valamint (g) a személy azt érezheti, hogy új lakóhelyén nem igazodik el (dezorientáltság).

A honvágy koncepciójának elméleti körvonalazódását segítheti annak eldöntése, hogy a honvágy egységes szindrómának tekinthető-e, vagy etiológiáját és súlyosságát tekintve különböző altípusai léteznek – hangsúlyozzák van Tilburg és munkatársai (1999). Ausztráliában élő angolul beszélő nők (ún. „láthatatlan” bevándorlók) vizsgálata során a honvágy szakaszait Ward és Styles (2005) a Bowlby (1969) munkájából jól ismert veszteségfeldolgozás négy fáziséval azonosították: 1. zsibbadás, dermedtség-sokk; 2. vágyakozás az elvesztett tárgy után; 3. kétségbeesés és szétszórtság; 4. újraszerveződés. Ward és Styles munkájában a honvágy második szakaszában megjelenő elvesztett hely iránti vágyakozás rokonítható a honvágy átmeneti jelenséggént való értelmezésével (Akhtar, 1999; Volkan, 1999 – amelyet alább részletesen tárgyalunk). Ez az utóbbi elképzelés azonban nem szakaszolja honvágyat.

A szakirodalomban több honvágy-típológia is napvilágot látott.

Tartalomelemző munkájuk során van Tilburg és munkatársai (1999) a honvágy három típusát különítették el: (1) visszatérő honvágy (recurrent homesickness), amely patológiás jegyeket mutat; (2) meggyógyult, helyreállt honvágy (recovered homesickness), amely normálisnak, átlagosnak tekinthető alkalmazkodási nehézség; illetve tendenciaként kirajzolódni látszik a (3) szabadság idején jelentkező honvágy

(holiday homesickness), amely a megszokott, mindennapi rutinokkal való „szakítás”, az ezekből való ideiglenes kilépés eredményeként jelentkezik.

A honvágy természetéről és típusairól alkotott elképzelést árnyalja Bremer (szóbeli közlés; idézi Vingerhoets, 2005) klinikai tapasztalatai és az állatok kötődési viselkedése között létrehozott párhuzam alapján született honvágy–tipológiája. Eszerint a honvágy két típusa különíthető el: az egyik a macskatípusú (*cat-type homesickness*), a másik pedig kutyatípusú honvágy (*dog-type homesickness*). Míg a macskatípusú honvágyban a fizikai környezethez való ragaszkodás manifesztálódik, addig a kutyatípusú honvágyban az emberekhez fűződő erős kötődés jelenik meg.

A honvágy jelenségében – bármelyik oldalról nézzük is – megmutatkozik a helykötődés sérülése: azaz a megszokott, biztonságot nyújtó kontextus elvesztésének, a társas és környezeti elkülönülésnek az élménye. A helykötődés (többnyire) pozitív érzelmi kötelék egy ember és az általa használt hely között: erős motiváció arra, hogy egy ember egy adott helyen vagy ahhoz minél közelebb tartózkodjon (Düll, megjelenés alatt). A honvágy és a szeparációs szorongás kapcsolatának kontextusában figyelmet érdemel az a tény, hogy a helyvesztéskutatással szorosan összefüggő helykötődés–tanulmányok az anya-gyerek kötődési paradigmától elválva folytak (Düll, 2002) és folynak ma is (Düll, 2009b). Ez alól részben kivételt képez Ward és Styles (2005) munkája, akik – mint fentebb említettük – a helyvesztés hatására létrejövő honvágy szakaszolásában Bowlby kötődéelméletét veszik alapul.

A honvágy jelentkezésének magyarázatát keresve több szerző (például Akhtar, 1999; van Tilburg, 1999; Vingerhoets, 2005) hívja fel a figyelmet a szeparációs szorongás és a honvágy kapcsolatára. A honvágy és a szeparációs szorongás kapcsolatának kétségkívül legegységesebb megnyilvánulásával a DSM-IV.-ben találkozunk, ahol a honvágy a szeparációs szorongás manifesztálódásaként jelenik meg (van Tilburg, 1999).

6.2 A honvágý és a szeparációs szorongás kapcsolata

Akhtar (1999) a honvágý szerepét áttekintő elemzésében Freud (1917/1997) elképzelése nyomán utal arra, hogy a bevándorló a szeparáció mentális fájdalmával való szembesüléskor az elvesztett tárgy hiperkatexiséhez folyamodik, ami a migráns múltjának idealizálásához vezet. A honvágý pszichodinamikus jellegzetességeinek érzékletes leírása során Freedman (1956; idézi Akhtar, 1999) a bevándorló erőteljes emlékekbe kapaszkodó vágyakozásának analógiájaként olyan érzelmileg megfosztott gyermekről beszél, akinek csak egyetlen játéka van, és abba kapaszkodik. Hangsúlyozza, hogy az elvesztett helyek iránt vágyakozó bevándorló eljuthat oda, hogy akár teljesen a múltban éljen. Ebben az esetben előfordulhat, hogy a migránsnak nem jut elegendő energiája egy új életmód kialakítására (Volkan, 1999). Az ismétlődően reménytelenül visszavágýódó (elvágýódó) emigráns kifejleszthet egy *bárcsak-fantázián alapuló életstratégiát* (Akhtar, 1996; idézi Akhtar, 1999). Ennek az a lényege, hogy a személy gondolataiban rögzül: minden baj forrása az a mozzanat, hogy elhagyta származási helyét (vö. elvesztett tárgy hiperkatexisa). A fenti gondolatmenetben állandó mozzanat, hogy a helyelhagyás nélkül problémamentes életet lehetett volna élni.

6.3 A honvágý, mint átmeneti jelenség: „átsegítõ” hatások a helyelhagyást követõ gyász munkában

Szakirodalmi adatokat találhatunk arra vonatkozóan is, hogy az elvesztett helyek iránti vágyakozásnak az imént jelzett kétségkívül maladaptív hatásai mellett, adaptációt segítő funkciói is lehetnek a lakóhelyelhagyás veszteségeivel való megküzdés során. Fisher (1989; idézi van Tilburg, 1999) saját, honvágýval kapcsolatos kutatási eredményeinek összegzéséeként egy multikauzális modellt hozott létre, amely a kihívások két elemére reflektál: az egyik az ismerős környezettől való szeparáció, a másik pedig az új környezetbe való belépés. A modell alapja többek között egy korai elképzelés (Brown & Moore, 1970; idézi Brown, Peterson, Brodersen, Ford & Bell, 2005; Horvát at al., 2006b), amely szerint a bevándorlási döntési mechanizmusok

mögött kettős környezetpszichológiai értékelési folyamatok állnak; vagyis a migrációs elhatározás lényege két, többé-kevésbé szimultán zajló aktivitás: az egyik a megfelelő bevándorlási célhely keresése, a másik pedig a választható helyek értékelése. Ebben az esetben tehát nem alakul ki a bárcsak–fantázián alapuló életstratégia, hanem a helyváltoztatás lezajlása után a folyamat – eltérő értelemben ugyan, de továbbra is – kettős: az egyik feladat a helyvesztéssel való megküzdés (lásd Düll, 2009a), a másik az új hely kialakítása. Ez elsősorban az akaratlagos (vagyis nem kényszer alapú) költözés esetében tud lezajlani: a bevándorlónak az elhagyott hellyel kialakult érzelmi és kognitív kötődései fokozatosan átalakulnak, gyengülnek, míg ezzel párhuzamosan a választott hellyel új kapcsolatok alakulnak ki.

Más szerzők (pl. Akhtar, 1999) kiemelik a bevándorló honvágyának énvédő és megküzdési stratégia funkcióit. E mechanizmusok egyik lehetséges magyarázata, hogy a honvágy – a tárgyvesztést követő visszatekintő idealizálással – segíthet a bevándorlónak megküzdenni az aktuális frusztrációk következményeként megjelenő agresszióval (Akhtar, 1999). Ennek értelmében az elveszített hely iránti nosztalgiában megnyilvánuló honvágy kreatív alkalmazása tehát átsegíthet az elhagyott hely iránt érzett veszteségélményeken (Grinberg & Grinberg, 1995), és ezáltal az új lakóhelyen zajló beilleszkedés folyamatának szolgálatába állítható.

Fentebb már utaltunk arra, hogy a megküzdés helyvesztéssel és a választott új hely kialakítása akkor tud párhuzamosan zajlani, ha a helyváltoztatás akaratlagos. Ugyanígy, a nosztalgia megküzdést segítő szerepe is csak akkor értelmezhető, ha a helyelhagyás nem valamilyen társadalmi vagy természeti erőszak következtében jött létre (például Akhtar, 1999; Hower, 1999). A száműzetéskor megélt frusztráció hatására keletkezett agresszió ugyanis visszahat, és mintegy megfertőzi a helyhez fűződő pozitív élményeket (Akhtar, 1999; Hower, 1999): „A belső tárgyi világ így meghasad. A honvágy örömeinek »keserédességéből« az édes elem elvész, csak a keserűség marad” (Akhtar, 1999, 126.o.).

A menekült személyekkel végzett klinikusi munka (Volkan, 1999) tapasztalatai tovább árnyalják a honvágy és a migrációs döntés akaratlagossága közötti kapcsolatot. Volkan azt tapasztalta, hogy a helyvesztés eredményeként sokan *átmeneti jelenségekbe* (linking phenomenon) kapaszkodnak. Eszerint a honvágy élményében megjelenő, elhagyott hely iránti nosztalgiát – a winnicott-i (2004) átmeneti jelenségek pszichés és

fiziológiai feszültségkezelésben játszott szerepét hangsúlyozva – az átmeneti tárgyhoz hasonlatos átmeneti jelenségnek tekinti, és hangsúlyozza a helyvesztés hatására fellépő gyász munkában betöltött szerepét. A származási helytől való elszakadás traumájának hatására fellépő honvágy átmeneti jelenségként való értelmezését támasztja alá, hogy Winnicott (2004) eredeti gondolatmentében az átmeneti jelenségek felbukkanása oki kapcsolatban áll az éneklődés mahleri értelemben vett szeparációs–individuációs szakaszában bekövetkezett elszakadási traumával. A személyiségfejlődés köztes állapotában, amikor az internalizált tárgy képe még nem elég szilárd ahhoz, hogy biztonságot nyújtson, a gyermek az átmeneti tárgyhoz való kötődésével képes lehet saját bizonytalanságérzését csökkenteni (Tremkó, 1992-93). A migránsok által alkalmazott átmeneti jelenségek sokoldalúságát támasztja alá, hogy az elvesztett helyek, emberek és tárgyak iránti vágyakozás esetenként kétségkívül patológiázhatnak ugyan (vö. bárcsak–életmód kialakítása), de kreatív megküzdést is eredményezhetnek. Az átmeneti jelenségek kreatív használatának tekinti Volkan (1999) azokat az eseteket, ahol az elvesztett emberekkel, helyekkel, kultúrával való kapcsolatfelvétel az elbúcsúzás és a lezárás törekvésével történik. Volkan interpretációjában ez a búcsúzás lehetőségének gyász munkában betöltött oltalmazó szerepére utal (vö. fentebb Grinberg & Grinberg, 1989).

A nosztalgia kreatív erőforrásként való értelmezési lehetősége egybecseng Krystal (1988; idézi Tremkó, 1992-93) gondolatmenetével, aki hangsúlyozza, hogy az erőt adó gondolatok is értelmezhetők átmeneti jelenségként: „az átmeneti jelenségek (egy vigasztaló dallam, kedvenc könyv, erőt adó gondolatok, különféle transzállapotok, vallási élmények, kreatív élmény stb.) az idealizált anyai reprezentációt tartalmazzák, és átélésükkor az anyával való szimbolikus egyesülés élményéhez térünk meg, az onnipotencia illúzióját nyerjük vissza.”(Krystal, 1988; idézi Tremkó, 1992-93, 448–449.o.).

A fenti gondolatmenet nyomán feltételezhető, hogy a honvágy élményében tapasztalható szülőföldhöz kapcsolódó érzések, emlékek felidéződései az idealizált múlt reprezentációit tartalmazzák, átélésükkor a múlttal való szimbolikus egyesülés élménye élhető meg, ami segít visszanyerni a személyiség integritásának, illetve az identitásnak a migráció során megkérdőjeleződött és elvesztett elemeit. A gyermek átmeneti tárgyakkal szemben tanúsított szeretet–megnyilvánulások és destruktív kitörések

formájában megnyilvánuló ambivalens viszonyulása (Winnicott, 2004) köszönhet vissza a szülőföldre után vágyakozó ember felkavaró érzéseiben.

A szülőföld iránti vágyban megnyilvánuló élmények sora, ahhoz hasonlóan, ahogy a szimbolikus és preszimbolikus jelentések sorozata, azaz az átmeneti tárgyak segítik a gyermeket a hiányzó anya pótlásában, a szülőföld helyeihez kapcsolódó élmények felidézése segítheti a szülőföldjét elhagyó emberben jelentkező hiányérzet/veszteségélmény feldolgozását. A honvágy átmeneti jelenségként való kreatív használata tehát időt ad az egyén számára ahhoz, hogy feldolgozhassa saját veszteségeit, elfogadja a változásokat és megértse, mit nyerhet az előállt új élethelyzetből. Az (elhagyott) helyekhez, például a „szülővároshoz a viszonyunk az évekkel mind bensőségebb, bonyolultabb lesz. Az ember lassan elfelejt minden érzelmességet, s mint minden bensőséges kapcsolatban, nem erőit vagy hibáit nézzük annak, aki fontos nekünk, hanem a tényt, hogy van. S ez, ahogy múlnak az évek, mindennél fontosabb. A szülővárosba idővel nem emlékeket jár halászni az ember, hanem visszakapni egy pillanatra ez ingó, örökké változó életben és világban a biztonság érzetét” (Márai Sándor: A kassai bombák).⁴⁵

6.4 A honvágy értelme

A fentiekben kifejtett veszteség okozta szenvedésben rejlő pszichés energiák személyes fejlődés szolgálatába állítása köszön vissza a logoterápia alapelképzelései között is (magyarul lásd például Frankl, 1977/1988, 1989/2005). E terápiás megközelítésben a szenvedés és a fájdalom elnémitása helyett (Bagdy, 2005) az értelemkeresés helyeződik előtérbe. Frankl elméletében ugyanis explicitté válik, hogy a változás záloga mindig az adott helyzet adott személyre szabott konkrét értelmének megtalálásában rejlik (Sárkány, 2005). Az aktuális szenvedést okozó helyzet értelmének keresése közben, a bevont önismereti munka eredményeként, a kereső mintegy önmagára is rátalál, és megtapasztalja azt, hogy képes önmaga számára értelmessé alakítani a helyzetet (Frankl, 1977/1988, 1989/2005).

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a saját élethelyzet értelmezése felett érzett kontroll élményének értéke hatványozottan érvényesülhet a kényszer hatására létrejött

⁴⁵ Köszönöm Dr. Düll Adreának, hogy felhívta a figyelmem a fent irodalmi idézetre.

migráció során, ahol a lakóhelyelhagyásra vonatkozó döntésben az egyén által nem befolyásolható külső hatások (a motivációs döntés meghozatalában szerepet játszó toló erők, vö. Horvát at al., 2006b) túlsúlya jelentkezik. Az értelemkeresés által történő megküzdés megerősítheti a belső kontrollt, a saját létezés, sors, élet/élethelyzet felett érzett kontrollt. Ennek jelentőségét támasztja alá Ward (2001) áttekintő tanulmánya, amelyben beszámol arról, hogy – mint korábban már említettük – a migráció során zajló beilleszkedés folyamata és a személyiség közötti kapcsolatot kulturközi szempontokat is tekintetbe vevő feltáró vizsgálatokban a személyiségjellemzők közül a Rotter-féle kontrollhely kutatások (Rotter, 1954 –; idézi Rotter, 1990) kapták a legnagyobb figyelmet. A vizsgálatok előbb már idézett eredményei egybehangzóan arra engednek következtetni, hogy belső kontroll esetén sikeresebb alkalmazkodás és kevesebb pszichoszomatikus megbetegedés kíséri a migrációt.

6.5 Érzelmileg kitüntetett helyek felidőzésének segítő szerepe a helyvesztéssel való megküzdés során

Bevándorlók beszámolóit elemezve Akhtar (1999) azt találta, hogy a migránsok visszaemlékezéseiben saját származási helyük túlértékelése zajlik: emlékeikben sokkal inkább a helyek, mint az emberek vannak a középpontban. Akhtar az arányeltolódás magyarázatában Searles (1960; idézi Chawla, 1992) elképzelésére támaszkodik, aki a helyekhez fűződő nosztalgia túlsúlyát azzal magyarázza, hogy gyermek- és serdülőkorban a magánéletet átszövő tárgyi környezet semleges alternatív tér szerepét tölti be, és megtapasztalhatóvá válik benne az emberi interakciók változékonysága. Az elvesztett/elhagyott helyek iránti nosztalgikus vágyakozás tehát az otthon, a régi kávézók, utcarészletek, dombok és a haza vidékeinek felidőzéséhez kapcsolódó intenzív érzelmekkel magyarázható (Freedman, 1956; idézi Akhtar, 1999).

7 Összefoglalás

A dolgozat szakirodalmi összefoglalójában a földrajzi mozgás során létrejövő változások hatására generálódott veszteségekkel, és adaptációs kihívásokkal jellemezhető élethelyzetek megértésére született elméletek, kutatómunkánk szempontjából relevánsnak ítélt témaköreit ismertettük. Áttekintésünkben hangsúlyoztuk, azt a szakirodalmi egyetértést miszerint, a migráció élettörténeti hatásainál fogva szerteágazó jelenségének kimerítő megértése, átfogó nézőpont kialakítását igényli (pl. Berry at.al, 2006; Bierbauer & Pederson, 1996; Ward, 2001).

A migráció krízisprovokáló hatásait előtérbe helyező megközelítésünk bemutatása során egyfajta interdiszciplináris elméleti keret felvázolására törekedtünk. Kitértünk a pszichológia főáramú megközelítésében körvonalazott migrációs élményhalmazok – a kulturális sokk és az akkulturáció – ismertetésére, majd környezetpszichológiai megközelítés fókuszba emelésével, betekintést nyújtottunk, a helykötődés-helyvesztés dinamikai jellegzetességei vonatkozásában született kutatásokba, melyek fényében megragadhatóvá válnak, a kultúraváltás szemszögéből láthatatlan etnikai migráció lélektani jellegzetességei (is).

A következő fejezetekben ismertetésre kerülő empirikus kutatómunkánk során a – Vajdaságból Magyarországra érkező etnikai migráció egy szeletét képező mintánkon – lakóhelyváltozató emberek életének különböző fizikai helyeihez fűződő viszonyát vesszük górcső alá, miközben arra keressük a választ, hogyan küzdenek meg szinte egy időben a régi hely elhagyása által indukált veszteségélménnyel, illetve az új helyhez való alkalmazkodás kihívásaival.

8 Vizsgálataink operacionalizálásával szemben megfogalmazott elvárások

Amint arra a dolgozat elméleti részében többször utaltunk, a magyarországi pszichológiai kutatások között – szemben a jelenség jelentős szociológiai feltártságával – a migráció (és ezen belül az etnikai migráció) lélektani hatásainak feltérképezése egy járatlan területnek számít. Vizsgálatainkat megelőzően napvilágot látott Vörös Kinda Klára (1997) pszichológiai megközelítésben született hiánypótló tanulmánya, melyben erdélyi, kárpátaljai, szlovákiai, szlovéniai és vajdasági származású magyar értelmiségiekkel készített interjúk elemzése kapcsán mutatja be külföldről Magyarországra telepedett migránsok helykeresését, a múltból hozott emléktárhelyek feldolgozási módjait és a kialakult identitásválság jellegzetességeit. Tanulmányában körvonalazódik a migrációt kísérő veszteségek feltárásának igénye, valamint az e kérdéskör megértését segítő kutatási paradigma hiánya.

A kiválasztott vizsgálati területen tapasztalható módszertani úr fényében, a migránsok különböző fizikai helyekhez fűződő viszonyát górcső alá vevő kutatásunk során, az alkalmazásra kerülő mérési eljárások megtervezésénél módszertani rugalmasságra törekedtünk. Ennek a rugalmassági igénynek ellentmondó elképzelésekkel találkozhatunk a társadalomtudományi – és ezen belül a pszichológiai – gyakorlatban egyaránt elterjedt módszertani hagyományokat összefoglaló kézikönyvekben (áttekinti Letenyei, 2005), ahol élesen szétválik a kvalitatív (ún. „puha”) és a kvantitatív (ún. „kemény”) kutatási hagyomány. A technikák közötti fő különbségként kiemelt jellemzés szerint az előbbi kutatási megközelítés a minőségi, az utóbbi pedig a mennyiségi jellemzők megragadására törekszik. A szakirodalmi áttekintések (Bryman, 2005; Letenyei, 2005; Letenyei & Nagy, 2007; Szokolszky, 2004) beszámolnak arról is, hogy a gyakorlatban e két módszer egymás mellett történő alkalmazására több elképzelés körvonalazódott. Ezek egy részében a kvalitatív és a kvantitatív módszerek egymás kiegészítő alkalmazására kerül sor (pl. egy kutatási folyamat elején, a kvalitatív kutatási stratégia egy struktúrátlan interjú formájában

megelőzheti, a számszerű összehasonlítást lehetővé tevő kvantitatív kutatási stratégiát képviselő strukturált kérdőívet.) A két kutatási stratégia együttes alkalmazása, lehetővé teszi a vizsgált jelenség átfogó bemutatását. Számos példát találhatunk (áttekinti Bryman, 2005) arra is, hogy a különböző technikák, nem csak egymás mellett használhatók, hanem a módszerek integrált alkalmazására épülnek.⁴⁶ A kvalitatív és kvantitatív elemeket ötvöző „hibrid” technikák, a kvalitatív módon nyert eredményeket, kvantitatív módon, adatsűrítő eljárások segítségével dolgozzák fel.

A kvalitatív és a kvantitatív kutatási irány ötvözésének lehetőségeit megvilágító tanulmányában Bryman (2005) hangsúlyozza, hogy a két kutatási irányt ötvöző megközelítések, amellett, hogy mindkét megközelítésnek nagy jelentőséget tulajdonítanak, rendszerint eltérő súllyal szerepeltetik azokat. „A kutatók nagy része olyan módszert alkalmaz, amely a két kutatási tradíció egyikéhez kapcsolható, majd kutatási eredményeit egy- a másik tradícióhoz kapcsolódó módszerrel- támasztja alá.”(Bryman, 2005, 372.o.) A szerző kiemeli továbbá azt is, hogy egy konkrét kutatási folyamaton belül is változhat az egyes szakaszokban a kvalitatív és a kvantitatív kutatás egymáshoz viszonyított súlya. Ennek megfelelően a kutatási gyakorlatban a módszerek kombinációja különböző modellek keretében valósul meg, melyek közül a három leggyakoribb: a szekvenciális „főmódszer-almódszer” modell, a triangulációs modell és az integrált modell (Creswell, 1994; idézi Szokolszky, 2004). A fenti modellek közül, elemző munkájában Bryman (2005), a „háromszögelés logikáján” alapuló triangulációs modellt (*triangulation of measurement*) tarja követendőnek. A Denzin (1970; idézi Bryman, 2005) nevéhez fűződő megközelítésben több nézőpont, elméleti megközelítés, módszertan illetve adatforrás kapcsolódik össze. A modell lényege, hogy egy jól felépített kutatás során, lehetőleg egynél több kutatási módszer és adattípus alkalmazására van szükség. A triangulációs modell fő elképzelése alapján, a kvalitatív és a kvantitatív kutatási stratégiák ötvözése, ugyanazon problémaelemzés eltérő módozataiként fogható fel. E modell szerint a két kutatási stratégia összekapcsolása által- amennyiben e két eljárás eredményei megerősítik egymást- a kutató fokozhatja következtetéseinek érvényességét. A szerző ugyanakkor, szakirodalmi adatokra hivatkozva, felhívja a figyelmet arra is, hogy a kvalitatív és a kvantitatív adatfelvételt kombinációjával készült kutatások között egyáltalán nem ritka a kapott eredmények

⁴⁶Ilyenek lehetnek például az etnográfiai terepmunka során alkalmazott módszerek, vagy a pszichológiai megközelítésben született, számos módszert egyesítő esettanulmány (Szokolszky, 2004).

között tapasztalt diszkrepancia, Bryman (u.o.) kiemeli, hogy a kutatónak ez esetben nem az a feladata, hogy bármelyik mellett állást foglaljon, sokkal inkább a kérdéskör alaposabb tanulmányozása nyomán, értelmezze az eltérések mögött meglévő háttértényezőket, és ezeket építse be a jelenség további tanulmányozásába.

A fentiek fényében, vizsgálati módszereink kidolgozása során, a kvalitatív kutatási stratégiát jellemző- a megkérdezettek egyéni interpretációjának megragadása által keletkezett- adatgazdagság előnyei mellett, fontosnak tartottuk, hogy kvantitatív adatok képzésével mintegy megalapozzuk észrevételeink általánosítható érvényét. Következő módszertani fejezeteinkben részletesen bemutatjuk a kvalitatív és kvantitatív elemeket ötvöző „hibrid” vizsgálati eljárásunkat (vö. kvali-kvantitatív módszerek).

9 A vizsgálati eszközök kidolgozása

A következőkben részletesen bemutatjuk a kidolgozásra került, főként projektív eljárásokat tartalmazó kvalitatív és kvantitatív elemeket egyaránt magába foglaló kutatási stratégiánk kidolgozásához fűződő módszertani előzményeket és megfontolásokat, valamint a vizsgálati eszközök kidolgozása során végzett elővizsgálatainkat.

9.1 Módszertani előzmények és megfontolások

A migráció sokszínű, egyedi és kontextuális meghatározottságának megfelelően a szakirodalomban napvilágot látott számos kutatás (például Kanyó, 2002; Keyes & Kane, 2004; Taylor, 2010; Vörös, 1997) kvalitatív, feltáró jellegű volt. Az előzetes hipotézisek nélkül született vizsgálatok adatai nyitott interjúk tartalomelemzéséből születtek. A migránsokkal készített nyitott interjúk tartalomelemzési fonalán továbbhaladva célszerűnek tűnt szem előtt tartani azokat az elméleti bevezetőben részletesen bemutatott szakirodalmi hivatkozásokat, melyekben több szerző (például Dúll, 2009; Sarbin, 1983; idézi Korpela, 1995; Taylor, 2010) a szociofizikai helyekkel

kapcsolatos tapasztalataink nehezített verbális megfogalmazásának tényére, illetve az ember-tér kapcsolat preverbális korban gyökerező jellegzetességeiig visszanyúló nem tudatos, de tudatosítható természetére hívja fel a figyelmet. Kutatási módszereink kidolgozásának kulcsfontosságú kihívását jelentette a tervezett vizsgálatunk központi fogalmát képező *helykötődés* jelenségkörének sokrétűsége (vö. Düll, 2002), valamint az a tény, hogy kontextuális meghatározottsága révén, mérésére nincs egységes módszer. Mivel a nemzetközi szakirodalomban fellelhető sokféle metódus között nem találtunk célkitűzésünknek megfelelő és adaptálható konkrét mérőeszközt, így a migráció hatására létrejövő helykötődés-struktúra megragadásához saját kutatási paradigmát dolgoztunk ki.

9.2 Az érzelmileg kitüntetett jelentőségű helyek megragadhatóságának kérdése

A fenti módszertani irányvonalak fényében tehát kikristályosítható, hogy tekintettel kutatásunk feltáró jellegére, a módszerek kidolgozásánál fontos kritériumként szerepelt, hogy minél kevesebb specifikus információt áruljunk el a kutatás háttéréről, ezáltal is minél több teret hagyva a megkérdezettek spontán megnyilvánulásainak, biztosítva továbbá, hogy a vizsgálati személyek szabadon és differenciáltan fejezhessék ki a számukra fontosnak ítélt helyek énközeliségét, egyéni élettörténetben betöltött jelentőségét. Az élményanyag minél teljesebb felszínre kerülésének érdekében igyekeztünk felhasználni a projektív módszerek abban rejlő sajátosságát, hogy ugyanazok az instrukciók, különböző személyekre eltérő ingerként hatnak, mivel reakcióikat egyéni élményviláguk határozza meg. A szabad gondolatészítés elképzelése mellett mérvadó szempontként merült fel, az adatok kvantifikálásának igénye, ezért jól strukturált hívóinger létrehozásra törekedtünk.

A fenti megfontolások fényében kutatási koncepciónk megvalósításához egy projektív módszer kidolgozása bizonyult célszerűnek, melynek elemzéséhez egy pontosan strukturált kategóriarendszerre volt szükség, amely szemléletessé teszi a helykötődés típusának és mértékének leírását. Módszerünk tehát egyaránt magán

hordozza a kvalitatív és a kvantitatív kutatási stratégiák jellegzetességeit (vö. Szokolszky, 2004)

A fenti megfontolásoknak megfelelően egy kvalitatív fenomenológiai megközelítést kidolgozására törekedtünk, amely három, egymástól függetlenül is teljes értékű módszerből áll (lásd a 2.-4. számú mellékletekben). A vizsgálathoz választott általános demográfiai adatokra vonatkozó kérdések (lásd az 1. számú mellékletben) megválaszolást követően, a korábban vázolt elméleti keretünkhöz igazodó három specifikus kérdéscsoportra válaszoltak a megkérdezettek. Az első részben a személy-környezet kapcsolat hiteles narratívává formálódásának (vö. Sarbin, 1983; idézi Dixon & Durrheim, 2000; Taylor, 2010) megragadásához négy megkezdett gondolat folytatását kínáltuk fel a vizsgálati személyeinknek (kérdéseket részletesen lásd a 2. számú mellékletben). A módszercsomag második része a Fontos Helyek Köre munkacímet kapta (lásd a 3. számú mellékletben), melynek segítségével a vizsgálati személyeknek lehetőségük nyílt a saját szempontjaik mentén jelentősnek tartott helyszínek kvalitatív és kvantitatív jellemzésére. (A Fontos Helyek Köre elnevezésű saját kialakítású módszerünk kidolgozásáról és szakirodalmi előzményeiről – későbbi elemzéseink követhetőségének megalapozása érdekében – *A Fontos Helyek Köre elnevezésű módszer kidolgozása* című alfejezetben részletesen beszámolunk.) Módszercsomagunk harmadik részét pedig, egy korábbi vizsgálatunk (Horvát, 2000) során sikerrel alkalmazott társas atom készítésének migrációs kontextusra adaptált változata képezte (lásd a 4. számú mellékletben).

9.3 A Fontos Helyek Köre elnevezésű módszer kidolgozása

A szakirodalomban több olyan környezetpszichológiai és egészségpszichológiai vonatkozású módszer leírásával is találkozhatunk, amelyek elsősorban arra keresik a választ, hogy milyen önszabályozó (szelfregulációs) szerepet töltenek be a az élettörténet fontos helyei (Hartig, Mang & Evans, 1991; Korpela, 1992, 1995; Sommer, 1990), illetve, hogy a kedvenchely választások típusa és az ott való tartózkodás hogyan befolyásolja az általános egészségi állapotot (Korpela 2003; Korpela & Ylén 2007). A kedvenc helyek vizsgálatát alkalmazó kutatók munkájuk során a helyidentitást a

környezetben zajló aktív önszabályozó (szelfregulációs) mechanizmusok képződményének tekintik. Néhányan (Korpela, 1995; Sommer, 1990) hangsúlyozzák azt is, hogy a módszerüket alkalmasnak találják a Proshansky és munkatársai (1983) által megfogalmazott helyidentitás komplex struktúrájának vizsgálatára. Szem előtt tartva, hogy a *helyidentitás* (vö. Dúll, 1996) jelenségkörének lényege a szakirodalom szerint a pszichológiailag valamilyen szempontból kitüntetett környezetekhez való erős érzelmi–attitűdinális viszonyulás, a *helykötődés* pedig feltehetően a helyidentitás „magja” (Dúll, 2002; Szokolszky & Dúll, 2006), úgy véljük: joggal építkezhetünk a fenti kutatási paradigmákra. Fontos Helyek Köre elnevezésű módszerünk kidolgozásánál arra az alapfeltevésre építettünk, hogy az emberek az élettörténetükben jelentős szerepet betöltő helyekhez különböző erősségű és típusú kötődést alakítanak ki.

9.3.1 A módszer szakirodalmi előzményei

Módszerünk elméleti gyökerei a helykötődés térbeli megjelenítése által szorosan támaszkodnak Korpela és munkatársai (Korpela, 1995, 2003; Korpela, Kyttä & Hartig 2002; Korpela & Ylén, 2007) ún. félig vak térkép kitöltésén alapuló kedvenc hely kutatásaira, valamint Moreno (1963/1980) szociális atom elképzelésére, illetve a ráépülő korábbi kutatásra (Horvát, 2000).

A kiemelt helyek bemutatása során született leírások tartalomelemzése két tartalomelemzési irányzat ötvözése útján jött létre. Az egyik irányzat a Korpela és munkatársai (lásd Korpela at al., 2002; Korpela & Ylén, 2007) által kialakított tartalomelemzési struktúrák szemlélete, melyekben az elemzések alapját a bemutatott *környezet fizikai jellegzetességei* képezik. Korpela és Ylén (2007) például a kedvenc helyek pihentető és énerősítő hatásának vizsgálatakor a megkérdezettek kedvenc helyeit azok fizikai jellegzetességei alapján az alábbi kategóriákba osztották: természeti helyek, közlekedési helyek, sportolásra alkalmas helyek, épített szórakozóhelyek, személyes és nyilvános/publikus helyek,⁴⁷ közösségi helyek, földrajzi egységek. A másik kutatási irányzatba sorolt kutatók (pl. Chawla, 1986, 1992; Sommer, 1990; Taylor, 2010)

⁴⁷ A helyeket intim illetve publikus vonatkozásukban korábbi vizsgálatunkban mi is osztályoztuk (vö. Horvát at al., 2006/b).

elsősorban az egyén által a *fizikai környezet bemutatásában alkalmazott szubjektív jellemzések* alapján határozzák meg empirikus úton kialakított tartalomelemző kategóriáikat. A nemzetközi szakirodalomban az első olyan megközelítés, amely differenciáltan definiálja a preferált helyekhez való viszonyulás módját, Chawla (1986) munkája nyomán jött létre. A szerző⁴⁸ XIX. századi születésű szerzők önéletrajzi írásainak környezeti vonatkozásait elemezve azt találta, hogy a legtöbb szerző dédelget egy helyet, amely önmeghatározása magját képezi, de akadtak olyanok is, akik alig említették a fizikai környezetet, vagy veszélyesként, sivárként teljesen elutasították származási helyüket. Tartalomelemző munkája során Chawla (1986) a környezeti emlékezet 7 típusát különböztette meg: *a vonzalom, a transzcendencia, az ambivalencia, az idealizáció, az elutasítás, elkülönülés és a kihagyás* (részletesen lásd lentebb a 3. számú táblázatban). Chawla (1992) későbbi munkájában az első négy kategóriát a gyermekkori helykötődés⁴⁹ típusaiként azonosította. Az élettörténet kiemelt fontosságú helyszíneire fűződő élmények szubjektív jelentéstartalmának jelentőségét egy új megvilágításban helyezi előtérbe Taylor (2010), amikor a helyről szóló narratívák identitáskontinuitásban betöltött szerepének elemzésekor –egyebek mellett – olyan jellegzetességeit is vizsgálta, mint például a biztonság- és az átmenetiség érzés.

⁴⁸ Chawla (1986) „The ecology of environmental memory” c. műve reflexió Edith Cobb (1959, 1977) „The Ecology of Imagination in Childhood” c. tanulmánykötetére, amely a környezeti önéletrajz első szisztematikus vizsgálatát mutatja be, 300 random módon kiválasztott híres ember önéletrajzi írásából álló mintán.

⁴⁹ Chawla (1992) adta meg a gyermekkori helykötődés első pontos definícióját, továbbá ő volt az első aki e jelenség tudományos vizsgálatát tűzte ki célul. Munkájában a gyermekkori helykötődés fogalmának definiálásához a társas kötődések mérésénél használt kritériumokat használta alapul. A gyerekek tehát akkor kötődnek egy helyhez, amikor boldogok, ha ott tartózkodhatnak, és csalódottak vagy szoronganak, ha elhagyják azt. Hangsúlyozza tehát, hogy a hely értékét nem csak az adja, hogy fizikai szükségleteket elégít ki, hanem saját belső (intrinzik) jegyei is.

9.3.2 A módszer bemutatása

A módszerrel szembeni elvárások fényében egy olyan projektív eljárás kidolgozására törekedtünk, melynek eredményei egyszerűen kvantifikálhatóak. Ennek megfelelően a társas atom készítésének⁵⁰ formai és strukturális analógiáját felhasználva dolgoztuk ki többlépcsős projektív eljárásunkat:⁵¹ a projektív felületre kapott válaszok elemzéséhez strukturált kategóriarendszert hoztunk létre, melynek célja kvantitatív adatok létrehozása.

Első lépésként a vizsgálati személyek, egy középponttól távolodó koncentrikus ellipsziseket⁵² tartalmazó ábrán (lásd. 3. számú melléklet) tüntetik fel azokat a tetszőleges helyeket, amelyekről úgy érzik, hogy jelentős szerepet töltenek be az életükben. A vizsgálati személy képzeletben a középpontban áll. A tőle távolodó vonalak abban segítenek, hogy súlyozni tudja a kiválasztott helyek énközeliségét. Az instrukció nem tartalmaz a kiválasztott helyek számára vonatkozó utasítást.

A helyek kiválasztását és kijelölt ábrán történő feltüntetését követően vizsgálati személyeinket arra kérjük, hogy egy előre megszerkesztett táblázat kategóriái segítségével mutassák be a megnevezett helyeket, és jellemezzék őket: a környezet fizikai jellegzetességei, saját élettörténetükben betöltött (szubjektív) jelentőségük, földrajzi elhelyezkedésük, illetve az ott eltöltött, valamint eltölteni kívánt időtartam mentén. (lásd 3. számú melléklet táblázata)

⁵⁰ Korábbi kutatási tapasztalatainkból kiindulva (vö. Horvát, 2000) - miszerint a társas atom szerkesztése a célnak megfelelő instrukciómódosítással alkalmasnak bizonyult a helyekhez köthető identitáselemek megragadására- a helykötődés vizsgálatára létrehozott módszerünkben a társas atom szerkesztésének projektív struktúráját fejlesztettük tovább, azzal, hogy a személyeket fizikai helyek helyettesítik.

⁵¹ A vizsgálati anyagot a megkérdezett személyek kérdőív formájába kapják kézhez, de a vizsgálat vezetője szóban is elmagyarázza a feladatot.

⁵² Eredeti elképzelésünkben koncentrikus köröket alkalmaztunk, azonban a kérdőív szerkesztése során helytakarékosági szempontból oldalirányban megnyújtottuk a köröket, így elipszis formát vettek fel.

9.3.3 A módszerrel szembeni elvárások fényében megfogalmazott kérdések

A módszer struktúrája vonatkozásában három kérdésünk várt megválaszolásra. Vizsgálati személyeink képesek-e: 1.) önálló identitásként gondolni helyekre, illetve 2.) a felajánlott atomszerkezetszerű ábra segítségével differenciálni az élettörténetükben jelentősnek érzett helyek énközelisége tekintetében?

A helyek jellemzése során született válaszok tartalomelemzése kapcsán kíváncsiak voltunk arra, hogy: 3.) a helykötődés vizsgálatának sokrétű kontextuális meghatározottsága ellenére, adaptálható-e a Chawla által kidolgozott „helykötődéstipológia” a lakóhelyváltogatás során kialakult helykötődésstruktúra minőségi jellemzőinek megragadásához?

9.3.4 A módszer érvényességének ellenőrzése

Tekintettel arra a módszertani kitételre, miszerint a projektív módszerek validitása gyengébb, mint más kutatási eljárások esetében (vö. Szokolszky, 2004), módszerünk tartalmi érvényességének vizsgálatához kiemelten fontosnak tartottuk a validitás objektivitásra törekvő alátámasztását. A kérdőív alkalmazása előtt a *felszíni érvényességet* vettük górcső alá, majd fejlesztési (és egyben vizsgálati) mintánkon a *tartalmi érvényesség* ellenőrzését végeztük el.

A validitásvizsgálatok első lépéseként a migrációs folyamatok személyiségre gyakorolt hatásának kérdésében járatos egyetemi hallgatókat⁵³ kértünk meg arra, hogy vizsgálati személyként ők maguk töltsék ki a kérdőívet, majd legalább egy nem pszichológushallgató ismerősüket⁵⁴ is kérjék meg erre. Összesen 18 önkéntes kitöltő véleménye alapján megállapítottuk, hogy a kérdések stílusban, illetve a kontextus szempontjából megfelelnek a vizsgálati személyek lakóhelyváltogatáshoz fűződő háttér tapasztalatainak. Kijelenthetjük, hogy módszerünk olyan kérdéseket tartalmaz,

⁵³ Köszönettel tartozunk a 2004/2005-ös tanév őszi féléve során a „Migráció pszichológiája” című kurzuson résztvevő pszichológia szakos hallgatóknak, akik reflexióikkal és kritikai szemléletükkel alátámasztották a módszer felszíni érvényességét.

⁵⁴ Erre azért volt szükség, mert tudvalevő, hogy a pszichológushallgatók képzésük során, a kérdőívek kitöltésében nagyobb jártasságra tesznek szert, mint az „átlagemberek”, akik számára ez a mérőeszköz készült.

amelyek az ismertetett témakörre vonatkozóan indokoltak, relevánsak és adekvátak. Bizonyosságot nyertünk tehát afelől, hogy a Fontos Helyek Köre munkanevet viselő módszerünk megfelel a *felszíni érvényesség* kritériumainak.

Módszerünk *tartalmi érvényességvizsgálatának* alapját, a szakirodalomban gyakran idézett Chawla-féle (1986, 1992) *helykötődéstipológia* képezte. E célból végzett tartalomelemzésünk elsősorban azt a célt szolgálta, hogy megbizonyosodjunk afelől, hogy – a helykötődés vizsgálatának sokrétű kontextuális meghatározottsága ellenére – a Chawla által kidolgozott „helykötődéstipológia” adaptálható-e a lakóhelyváltoztatás során kialakult helykötődésstruktúra minőségi jellemzőinek megragadásához? E kérdés megválaszolása céljából, tartalomelemzési rendszerünk kialakításakor, a környezeti emlékezet Chawla (1986, 1992) által definiált mind a hét kategóriáját a kötődés egy-egy formájának tekintettük (lásd 3. számú táblázat).

A tartalmi érvényesség ellenőrzését két lépésben végeztük, melyek alapját a válaszok két független kódoló⁵⁵ által végzett manuális tartalomelemzés képezte. Első lépésként munkadefinícióikat fogalmazzunk meg a vizsgálni kívánt konstruktum – a helykötődéstípusok – tartalmi kódolásához, (lásd. 3. számú táblázat).

⁵⁵ A helykötődés típusainak kódolásában való közreműködéséért köszönettel tartozunk Gyöngyösi Attilának és Papp Évának.

3. számú táblázat: A helykötődés kódolásához alkalmazott munkadefiníciók

Chawla (1986, 1992) elméleti keretébe ágyazva

A helykötődés típusa	A fontos hely bemutatásának egyes helykötődéstípusokhoz tartozó jellegzetességei:
1. Vonzalom ⁵⁶	Egy helyhez való kötődés, vonzódás legáltalánosabb formája. Pl. „Ez az én helyem a világban”
2. Transzcendencia	Emelkedett érzések, kellemességbe burkolózás, időtlenség-és határtalanság érzés árad a hely leírásából. A környezettel való emelkedett hangulatú azonosulás. Pl. „Itt tudok igazán feltöltődni.”
3. Ambivalencia	A hellyel való azonosulást megnehezíti az igazságtalanság érzése. Mély érzésekkel kötődik hozzá, de nem tudja egyértelműen elfogadni. Ezzel együtt nem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel határozott szerepet tölt be az egyén élményvilága, személyisége aktuális állapotában. Pl. „Jó hely, de egy kicsit mégis elidegesítő.”
4. Idealizáció:	Az egyediséget hangsúlyozó idealizált, reális vagy képzeletbeli hely. A hely idealizálása megnyilvánulhat Pl. A hely idealizálása megnyilvánulhat a hazaszeretet hangsúlyozásában.
5. Elutasítás:	Olyan hely, ahonnan el kell menekülni. Pl. „Ott nincs élet”.
6. Elkülönülés:	A környezet leírásában kevés szó és érzés szerepel, illetve a szövegből kitűnik a válaszadó azon attitűdje, hogy környezet csak azért van, hogy színhelyt adjon az eseményeknek. Pl. „A kollégiumi szobám: ágy és íróasztal.
7. Kihagyás:	A fizikai környezetre csak utalások alapján lehet következtetni. Pl. A határozott kérdés ellenére nem jellemzi a felsorolt helyeket.

A tartalmi érvényesség ellenőrzésének második lépéseként, az elemzést végző két független kódoló közötti egyetértés számszerűsített ellenőrzését végeztük el, az SPSS 15.0 programcsomag felhasználásával. A kódolói egyetértés vizsgálata során, a Cohen-féle kappa mutató értéke a származási ország helyeihez való kötődés típusainak azonosítása során $\kappa=0,91$, a tartózkodási helyhez való kötődés típusainak azonosítása során pedig $\kappa =0,84$. A módszer tartalmi érvényességének vizsgálatára végzett

⁵⁶ Chawla (1986) a tartalomelemző kategóriák ismertetésekor, felhívja a figyelmet a transzcendencia és a vonzalom kategóriái között több hasonlóságra. A vonzalmat a transzcendenciától a társas beágyazódás választja el, tehát annak az érzésnek, hogy „ez az én helyem a világban” (vö. Relf, *existential insideness fogalmával*)- ami a kulcsmozzanata a vonzalom kategória definíciójának- társas és területi jelentősége is van. Ez a vonzódás könnyen átcsúszhat nosztalgiába (vö. Athkar, 1999).

tartalomelmzés során született kódolói egyetértés eredményei fényében, a Fontos Helyek Köre módszer alkalmasnak bizonyult a Chawla-féle helykötődéstípusok azonosítására, illetve az aktuális élethelyzet kitüntetett jelentőségű helyeihez való kötődés típusának megragadására.

9.3.5 A kapott adatok elemzési szempontjai

A Fontos Helyek Köre munkanevet viselő módszerünkkel a helykötődés kvantitatív és kvalitatív minőségeinek mérését egyaránt célul tűztük ki. A helykötődés mennyiségi jellemzőit az első lépésben kitöltésre kerülő koncentrikus ellipszisekben (lásd 3. számú melléklet) szereplő adatokból nyerjük, a helykötődés minőségi jellemzőihez pedig a kiemelt helyek bemutatását szolgáló táblázatból (lásd 3. számú melléklet táblázata) származó válaszokból jutunk hozzá.

A *helykötődés mennyiségi jellemzőinek* megragadása során, az országok személyes helykötődésstruktúrában betöltött súlyának kiszámításához a vizsgálati személyek által megjelölt fontos helyek lokalizációjára (lásd részletesebben vizsgálatunk minőségi jellemzőinek leírásakor), valamint a jelölt hely középponttól való távolságára támaszkodtunk. A kiválasztott és megnevezett helyek énközelségének megragadására, illetve a méréshez szükséges súlyozás érdekében a felsorolt helyekhez pontszámokat rendelünk. A koncentrikus ellipszisek mentén található fontos helyek értékpontjai csökkenő sorrendben, a koncentrikus kör magjától távolodva 5-től-1-ig terjedhetnek.

Az értékelés eredményeként tehát a származási ország helyei ($\sum SZHK$),⁵⁷ a tartózkodási ország helyei ($\sum THK$)⁵⁸ és más országok helyei ($\sum MHK$)⁵⁹ egy-egy összesített százalékban kifejezett értéket kapnak. E pontszámok jelzik, hogy a vizsgálati személyek helykötődésstruktúrájában milyen súllyal vesznek részt az egyes országok helyei.

A *helykötődés minőségi jellemzőinek* megragadása során, a kiválasztott helyek *országokénti lokalizációja* alapján képet kaphatunk arról, hogy a megkérdezett

⁵⁷ A származási ország helykötődésben betöltött arányának kiszámítása:

$$\sum SZHK\% = (\sum SZHK / (\sum SZHK + \sum THK + \sum MHK)) \times 100$$

⁵⁸ A tartózkodási ország helykötődésben betöltött arányának kiszámítása:

$$\sum THK\% = (\sum THK / (\sum SZHK + \sum THK + \sum MHK)) \times 100$$

⁵⁹ Más ország helykötődésben betöltött arányának kiszámítása:

$$\sum MHK\% = (\sum MHK / (\sum SZHK + \sum THK + \sum MHK)) \times 100. \text{ Ezt a változót- tekintettel az alacsony előfordulási arányra-, kutatásunk jelen fázisában nem tettük további vizsgálatok tárgyává.}$$

migránsok fontosnak ítélt helyei mely országban található. Kategorizációnkban a nemzetközi migrációs szakirodalomban elfogadott származási ország (*home land*) és fogadó ország (*host land*) elnevezéshez igazodtunk, egy további elemzési kategóriaként a más országok megjelölést kapták az előző két kategórián kívül rekedt helyek.

- a) Az elsőként megjelölt hely lokalizációja kiemelésének eredményeként kapott változó arra ad választ, hogy melyik országban helyezkedik el a leginkább énközeliként szereplő hely.
- b) A megjelölt hely intim vagy publikus kategóriába való besorolása (vö. Horvát at al., 2006a; Korpela & Ylén, 2007).
- c) A jelentősnek ítélt helyekhez való kötődés típusait (lásd 3. számú táblázat) a helyek bemutatásával létrejött narratívumok tartomelemzése útján kategorizáltuk.

9.3.6 A módszer helykötődés mutatói

1. Mennyiségi mutatók:

- I. A helyidentitás elsődleges meghatározója: *a legfontosabb hely*. A vizsgálati személy a koncentrikus kör magjához (az „énhez”) legközelebb ábrázolt-legtöbb pontot érő- helyhez kötődik a leginkább.⁶⁰
- II. Az származási ország helykötődésben betöltött aránya $\sum\text{SZHK}\%$
- III. Az fogadó ország helykötődésben betöltött aránya $\sum\text{THK}\%$

2. Kvalitatív adatok:

- IV. A *helykötődés típusa* a származási országba és a fogadó országra külön-külön értelmezve, a Chawla- féle helykötődés kódrendszer adaptációja nyomán.
- V. A helyekhez való *értékelő viszonyulás*, amelyet tulajdonképpen a helykötődés kódrendszeréből nyerünk az adatok transzformációjával, a fontos helyekhez való kötődés pozitív vagy negatív színezete alapján (lásd 4. számú táblázat:). Természetesen ehhez is országok szerinti csoportosítást alkalmazunk.

⁶⁰ Abban az esetben, ha több helyet jelölt meg egy koncentrikus körön belül, akkor a részletes kifejtéshez alkalmazott táblázatban szereplő sorrendet vettük mérvadónak a táblázat adatainak regisztrálásakor.

4. számú táblázat: A fontosnak ítélt helyekhez fűződő helykötődéstípusokból képzett, fontos helyekhez fűződő értékelő viszonyulás tartalomelemzési kódrendszer

<i>A helykötődés típusai Chawla kódrendszere alapján:</i>	<i>A fontos helyekhez fűződő értékelő viszonyulás:</i>
Vonzalom, transzcendencia, idealizáció →	Pozitív viszonyulás
Elutasítás →	Negatív viszonyulás
Ambivalencia →	Ambivalens viszonyulás
Elkülönülés, kihagyás →	Mellőzés

9.3.7 A módszer értékelése

A fentiekben bemutatott Fontos Helyek Köre munkanevet kapott módszerünk kidolgozásával az volt az elsődleges célunk, hogy egy olyan eljárást fejlesszünk ki, amely alkalmas lehet, a migráns élethelyzetben kialakult helykötődés minőségi és mennyiségi jellemzőinek megragadására. Validitásvizsgálataink fent ismertetett tapasztalatai nyomán leszögezhetjük, hogy a társas atom mintájára szerkesztett – projektív jellegzetességeket magán viselő – kérdőív, a részletes kifejtést segítő táblázatrésszel megtámogatva, alkalmas a migráció során kialakult helykötődés struktúra elemeinek megragadására.

A fontosnak érzett helyek jellemzéséhez használt szövegelemek tartalomelemzését végeztünk. E tartalomelemző folyamat során – az eredeti elképzeléseinkben szereplő gépi kódolás (vö. Ehmann, 2002) helyett, a lassabb és időigényesebb – két független kódolót alkalmazó eljárást alkalmaztuk, mivel nem találtunk olyan kulcsszavakat, amelyeket a rendelkezésünkre álló Atlas.ti tartalomelemző program alkalmazása során, az automatizált tartalomelemzés kiindulásaként használtunk volna. Tartalomelemző munkánkban sikerrel adaptáltuk Chawla helykötődéstípológiáját, továbbá a kódrendszer transzformációjával, létrehoztuk a helykötődés értékelő dimenziók mentén szerveződő csoportosítását. Ezeket az értékelő viszonyulás mentén körvonalazódó helykötődésvizsgálatunk tapasztalatait kamatoztattuk, a NooJ fejlesztői környezetben kialakított automatizált tartalomelemző eljárás alkalmazása során (részletesen lásd az: *Elemzés automatizált narratív tartalomelemző eljárás segítségével című fejezetet*).

10 A vizsgálati minta kiválasztása

Tapasztalati tény, hogy a 90-es évek során – ismert politikai és gazdasági változások kísérőjeként – tömeges méreteket öltött a szülőföldjüket elhagyó vajdasági magyar fiatalok száma. A pontos létszám meghatározására tett kísérletek során szembesültünk, a migrációs folyamatok empirikus társadalomtudományi kutatásának egyik visszatérő problematikájával. A létszámeghatározás nehézségének egyik lehetséges magyarázata – stílusosan – a “hovatartozás” kérdésében rejlik, hangsúlyozza Pulay (2006). ”A vizsgálat alanyai a társadalomkutatás szokványos módszereivel nehezen érhetőek tetten (...) az esetek nagy része jogi, statisztikai értelemben sem a küldő, sem a fogadó társadalomban ”nincsenek otthon” (i.m. 103.o.). A vizsgálati minta reprezentativitása – mint a megbízható eredmények garanciája, nehezen leküzdhető akadályokat állít a kutatók elé (Hajduk, 2008; Hárs, 2009; Pulay, 2006). Azokban az országokban, ahol nem ölt társadalmi nyomás szintjén jelentős méretet a migráció, háttérbe szorulhat a jelenség statisztikájának fejlesztése, gyakran szűkösek az (erő) forrásai és fontos szempontok nem szerepelnek a statisztikai adatszolgáltatásban (Hárs, 2009). Még a kérdésben illetékesnek számító KSH munkatársai is arra figyelmeztetnek, hogy a rendelkezésre álló magyar migrációs statisztikák sem egészen pontosak, lévén, hogy egyszerre több minisztériumtól kell(ene) begyűjteni az adatokat, azonban hiányosságok tapasztalhatók egyes minisztériumok adatgyűjtési nyilvántartásaiban is (Hajduk, 2008).

A fent bemutatott kutatómódszertani problematika fényében nem meglepő, hogy vizsgálatunk időpontjában nehézségekbe ütköztünk a Magyarországon élő vajdasági származású magyar fiatalok létszámmeghatározása terén. Ennek számos oka közül az egyik magyarországi tartózkodásuk széles skálája: egyesek tanulnak, mások munkába álltak; ezt színesíti az a tény, hogy közigazgatási jogviszonyuk az ideiglenes tartózkodástól, a letelepedési engedélyen keresztül a magyar állampolgárságig terjed. Az említett migrációs hullám politikai aspektusai a létszám-meghatározás, másik nyilvánvalóan kényes pontját képezik. Tájékoztató jellegű adatokként mégis álljanak itt az Oktatási Minisztérium diákigazolvány nyilvántartásának adatai, amely alapján, vizsgálatunk körvonalazódásának időpontjában: 2001. áprilisában 3987 jugoszláv állampolgárságú diák rendelkezett diákigazolvánnyal Magyarországon. Közülük 840-en

alapfokú, 1505-en középfokú és 1642-en felsőfokú (alap, posztgraduális és PhD) iskolai képzésben vesznek részt.

A bemutatásra kerülő kutatómunkánk során a vizsgálati minta kiválasztása hólabda módszerrel történt. Annak érdekében, hogy elkerüljük a zárt láncokat a kérdőívek felvétele több kezdőpont kiválasztásával történt, ennek ellenére a megkérdezett személyek 80%-a (96 fő) a vizsgálat időpontjában Szegeden vagy környékén, a fennmaradó 20% pedig Budapesten és vonzáskörzetében tartózkodott. Ez nem meglepő a saját tapasztalatainkat is alátámasztó Gödri (2004) kutatási adatai fényében, miszerint a Vajdaságból érkező migránsok nagy része a Dél-Alföldön, illetve a fővárosban telepedett le.

11 A vizsgálati minta bemutatása

A vizsgálatban szereplő 120 fő esetében⁶¹ a *nemek* szerint megoszlás 50 férfi és 70 nő, tehát a vizsgálati mintánkban enyhe női túlsúly mutatkozik. Az *átlagéletkor* 26,74 év (szórás= 6, 808), a legfiatalabb résztvevő 17 éves, a legidősebb 54 éves volt a kérdőív felvételekor. *Iskolai végzettség* tekintetében mindössze 2 fő (1,7%) rendelkezett alapfokú, 73 fő (60,8%) középfokú (a vizsgálat időpontjában többségük felsőfokú intézményben tanult), illetve 45 fő (37,5%) rendelkezett felsőfokú végzettséggel. *A származási ország beli település típusa*⁶² szerint a résztvevők közül 24 fő (20%) származik faluról, 48 fő (40%) kisvárosból, és további 48 fő (40%) nagyvárosból.

⁶¹ Kutatásunk során adminisztrációs hiányokból fakadó akadályok következtében nem vált lehetővé, hogy a migráns csoport szocio-demográfiai helyzetét a kibocsátó ország megfelelő mutatószámaihoz viszonyítsuk.

⁶² A településtípusokat a vajdasági településméreték egymáshoz való viszonyítása nyomán hoztuk létre.

11.1 A magyarországi tartózkodás jellegzetességeit érintő sajátosságok szerinti összetétel

A *tartózkodási cél* vonatkozásában 68 fő (56,7%) jelölte be a tanulást, 28 fő (23,3%) csak a munkavállalást, a fennmaradó 24 fő (20%) a munkavállalás és családdal való együttlét komplexitását jelölte meg. Elemzésünkhöz a tartózkodási cél jellege tekintetében két vizsgálati csoportot hoztunk létre. Az egyik csoportot az *átmeneti jellegű* (tanulási) céllal Magyarországon tartózkodók alkották (68 fő, 56,7%), a másik csoportot *stabilnak címkézett* célok jellemzik, és a munkavállalást tartalmazó kategóriák összevonásával, hoztuk létre (52 fő, 43,3%). A *Magyarországon eltöltött időintervallum* tekintetében a kutatás résztvevői széles skálán helyezhetők el. Átlagosan 81,11 (szórás 51,785) hónapja tartózkodtak Magyarországon. A „legfrissebb” bevándorló mindössze 6 hónapja, a legrégebbi 204 hónapja tartózkodott a fogadó országban. A hivatalos Magyarországon *tartózkodási státusz* tekintetében 22 fő (18,3%) ideiglenes tartózkodási engedéllyel, 44fő (36,7%) huzamos tartózkodási engedéllyel, 18 (15%) fő bevándorlási engedéllyel, 34 fő (28,3%) pedig állampolgársággal rendelkezik Magyarországon. (2 fő (1,7%) nem válaszolt erre a kérdésre).

12 A vizsgálat menete

Vizsgálati eszközeink bemutatását célul kitűző fejezetben bemutatott módszercsomagunk (lásd 1.-4. számú mellékletek) kitöltése önkéntes módon, névtelenül, a vizsgálati személyek magyarországi lakóhelyén történt. A kérdőívek kézbe adásakor néhány mondatban ismertettük a kitöltés módját, különös tekintettel a Fontos Helyek Köre, illetve a Fontos Személyek Köre elnevezésű módszerekben⁶³ szereplő

⁶³ A Fontos Személyek Köre munkacímet viselő módszerünk annak ellenére, hogy korábban (Horvát, 2000), egy interjú lezárásaként történő alkalmazása során sikeresnek és informatívnak bizonyult, a bemutatásra kerülő vizsgálatunkban az ábra és a táblázat (lásd 4. számú melléklet) kitöltése számos vizsgálati személy esetében hiányosnak bizonyult. A kitöltési hiányosság egyik lehetséges magyarázatát a vizsgálati elrendezésben látjuk (interjú vs. kérdőív) látjuk. Ehhez az elképzeléshez szorosan kötődik másik alternatív magyarázatunk, miszerint a nevezett eljárás a módszercsomaguk végén helyezkedett el, a

koncentrikus körök és táblázatok kitöltésére. A kérdőívcsomag kitöltése kb.60-90 perc körüli időt vett igénybe. A kitöltést követően a vizsgálati személyeknek lehetőségük nyílt visszajelzést adni a módszercsomag kitöltése során keletkezett tapasztalataikról. A legtöbb elmarasztaló visszajelzés a kitöltési idő hosszúságára, illetve a válaszok alacsony fokú irányítottságára érkezett (a dolgozat összegző részében erre részletesen kitérünk).

13 A kvalitatív tartalomelemzés

A vizsgálat első részében a személy környezet kapcsolat hiteles narratívává formálódásának (vö. Sarbin, 1983; idézi Dixon & Durrheim, 2000; Taylor, 2010) megragadásához négy megkezdett gondolat folytatását kínáltuk fel a vizsgálati személyeinknek (részletesen lásd az 1. számú mellékletben). Az így keletkezett narratívumokat manuális és automatizált tartalomelemzésnek egyaránt alávetettük.

A kódolást technikailag minden esetben két független kódoló bevonásával manuálisan/a hagyományos tartalomelemzés módszerével végeztük. Ezen a ponton (is) felmerült az Atlas.ti. tartalomelemző program használatának lehetősége, azonban tekintettel arra, hogy annak csupán manuális kódolási funkcióját tudtuk volna használni, a kódolók pedig nem rendelkeztek a programmal, ezért ezen a ponton elvettük annak alkalmazását.

Eredeti célkitűzésünknek megfelelően, a tartalomelemzés során az alábbi kódolási kategóriarendszereket dolgoztuk ki, validáltuk és alkalmaztuk:

1. Helyvesztés
2. Többszörös helykötődés
3. A helyidentitás struktúrája
4. Az új környezetbe való beilleszkedés megragadása
5. A migrációs jövőkép

nagyon hasonló Fontos Helyek Köre elnevezésű módszert követően. Vizsgálati személyeink elfáradhattak, zavarhatta őket a kérdőívek hasonlósága. A fenti ismeretek fényében, jelen vizsgálatunk elemzését az első két módszer alkalmazása során nyert adatokra alapoztuk.

13.1 A helyvesztés élménnyel való megküzdés folyamatának kódolására létrehozott tartalomelemzési eljárás kategóriarendszer kialakításának folyamata

A migrációban élő embereknek – ahogyan erre fentebb többször utaltunk – gyakorlatilag azonos időben kell megküzdniük a régi környezet elhagyásával járó veszteségélménnyel, illetve az új helyhez való alkalmazkodás kihívásaival.

A veszteség által kiváltott reakciók, magatartási formák összessége a gyász. A veszteségre adott reakciók számos tényező által meghatározottak (pl. életkor, nem, előzetes életesemények), tehát nagyon egyéniek. A statisztikai adatokon alapuló „normál gyász” folyamatának leírására a szakirodalomban többféle szakaszolás terjedt el a gyász stádiumainak megjelölésére. A modellek sokfélesége is alátámasztja a gyász folyamatának összetettségét, és a világos szakaszolás kritériumainak nem teljesüléséből származó nehézségeit. Logikailag a három szakaszos beosztások mutatnak legélesebb elhatárolódást. E felosztások, a gyászmunka egyéni színezetének hangsúlyozása mellett, elkülönítenek egy érzelmi sokk által jellemezhető szakaszt, melynek fő gondolkodásbeli jellegzetessége a tagadás; ezt a veszteség tudatosulásának második szakasza követi, amely a gondolatok szintjén, az elvesztett tárggyal való elmélyült foglalkozásban jelenik meg; a normál gyász harmadik szakaszának a legtöbb kutató a személyiség újrászerveződése által létrejövő felépülés –integrációt tekinti.⁶⁴ Saját kutatásainkban a Bakó (2002) nyomán felvázolt háromszakaszos modellt alkalmazzuk, aki a veszteség első stádiumát az el nem fogadással és tudomásul nem vétellel jellemzi; a második szakasz a tudatosítás szakasza, amelyben egyszerre vannak jelen az elfogadás és az elutasítás jellegzetességei; a középső fázist – amely lehetőséget teremt a veszteségfeldolgozás megkezdésére – követi a harmadik szakaszban a veszteség- okozta élmények személyiségbe történő integrációja.

A háromszakaszos modellek hátránya, hogy a gyászfolyamat középső, leghosszabb szakaszának változásait nem érzékeltetik (Pilling, 2003). Tartalomelemző munkáink során, a veszteségfeldolgozás tudatosítás által megindított középső

⁶⁴ Vö. Pilling, (2003)

szakaszában lezajló változások szemléltetéséhez, további alszakaszokat –kódokat – (elszakadást, kötődést és ambivalenciát tükröző válaszok) alkalmaztunk.

Az alább ismertetésre kerülő vizsgálatok célja a migráció narratívumaiban megjelenő veszteségélmény tematizálásának kutatására alkalmas tartalomelemzési stratégia kidolgozása. A helyvesztést követő gyászmunka megragadását lehetővé tevő tartalomelemzési stratégia kidolgozása két, mérőföldkőnek számító kutatási állomás (lásd az alábbiakban ismertetésre kerülő helyvesztés-élmény vizsgálatának operacionalizálására során végzett elővizsgálatok) mentén valósult meg. Az első állomás célja a származási hely elhagyását követő veszteségélmény szakaszainak körvonalazása, a második állomás kapcsán pedig a tartalomelemzési kategóriarendszerünk validálását tűztük ki célul.

13.1.1 A helyvesztés-élmény vizsgálatának operacionalizálására végzett első elővizsgálat bemutatása

Előzetes elvárásaink alapján két *hipotézist* fogalmaztunk meg

1. Fried (1963) elméletének értelmében, vizsgálatunkban azt feltételeztük, hogy a migráns vizsgálati személyek (lásd alább) kifejezik a szülőváros, származási ország elhagyása következtében fellépő veszteségélményüket, és így az interjúk elemeiből kiemelhetők lesznek a veszteségélmény különböző szakaszainak tematikus egységei.
2. Feltételeztük továbbá, hogy a származási ország elhagyása időtartamának előrehaladtával, a migránsok a veszteségfeldolgozás folyamatában is előrébb tartanak. Tehát azt vártuk, hogy a több éve Magyarországon tartózkodók válaszaiban a veszteség tudatosítását és integrációját megragadó több olyan tartalmi elemet találunk, mint az első éve Magyarországon tartózkodók válaszaiban.

13.1.2 Vizsgálati minta

48 fő, szegedi kollégiumban élő, vajdasági származású, felsőfokú oktatásban részt vevő diák, valamennyien magyar nemzetiségűek, tanulmányaik anyanyelven történő folytatása céljából hagyták el származási országukat. A minta nemi megoszlása: 23 férfi, 25 nő. Életkoruk szerint 19-26 év közöttiek (átlag=21,88; szórás= 2,07).

A résztvevőket – a fentebb ismertetett szakirodalmi elképzelések alapján – a Magyarországon tartózkodás időtartama szerint három csoportba soroltuk:

1. csoport: első éve Magyarországon tartózkodók (16 fő)
2. csoport: három-négy éve Magyarországon tartózkodók (13 fő)
3. csoport: öt vagy több éve Magyarországon tartózkodók (19 fő)

13.1.3 A vizsgálati eljárás és módszer bemutatása

A hozzáférés alapú mintavétel során, vizsgálati személyeinket, előzetes egyeztetés alapján magyarországi tartózkodási helyükön személyesen kerestük fel. A vizsgálat időpontjának egyeztetésekor vizsgálati személyeinket tájékoztattuk afelől, hogy kutatómunkánk során, a lakóhelyváltoztató emberek helyszínekhez fűződő gondolataira, érzéseire leszünk kíváncsiak. Tájékoztatást adtunk arról is, hogy a vizsgálati eszközként szolgáló kérdőív kitöltése önkéntesen, név és azonosíthatóság nélkül történik, ennek megfelelően nem áll módunkban személyre szabott kiértékelést adni.

Mondatbefejezésen alapuló félig-strukturált projektív interjúk⁶⁵ (Horvát at al., 2004) felvétele szóban történt. A vizsgálati interjúk készítői⁶⁶ szó szerint lejegyezték az elhangzottakat, kérdéseikkel nem irányíthatták a megkezdett mondatok alapján kialakuló gondolatszövés folyamatát. Egy interjú 10-30 perc közötti

⁶⁵ A félig-strukturált interjúk folytatásra váró gondolatai az alábbiak voltak:

1. *Itt lakom Magyarországon...*
2. *Az eredeti és az új lakóhelyem...*
3. *Én...(helyettesítse be a hovatartozás helyét)-i vagyok, ...*
4. *A jövőm úgy tervezem, hogy....*

⁶⁶ Az interjúk felvételében segítségünkre voltak: Bakos Adolf, Novák Mónika és Raffai Sarolta, mindannyian a Szegedi Tudományegyetem pszichológia szakos hallgatói.

időintervallumban vett készült el, melyet követően a vizsgálat vezetője válaszolt a kitöltőben megfogalmazódott kérdésekre.

Az interjúk kérdéseire adatot válaszok narratív vonatkozásának megítélése többsíkú. A válaszokat akár álnarratívumként is értelmezhetjük (László, 1999), mivel a történet fonalát az interjúkészítő fonja a vizsgált jelenség értelmezhető kontextusának létrehozása érdekében. Ezzel szemben viszont Jovchelovich (1995/2001) valódi narratív műfajnak tekintette az interjút. A jelen tanulmányban interjúalanyaink válaszait narratívumnak tekintjük abban az értelemben, miszerint a válaszokban annak „szervező elvével” (Sarbin, 1986/2001) találkozunk, ahogyan a személyek értelmet adnak a körülöttük lévő világnak, és szociális reprezentációkat alakítanak ki vele kapcsolatban. Első elővizsgálatunkban, az interjú során létrejött narratívumok tartalomelemzése során, a migrációt követő veszteségfeldolgozás szintjeit kvalitatív tartalomelemzéssel kívántuk elvégezni.

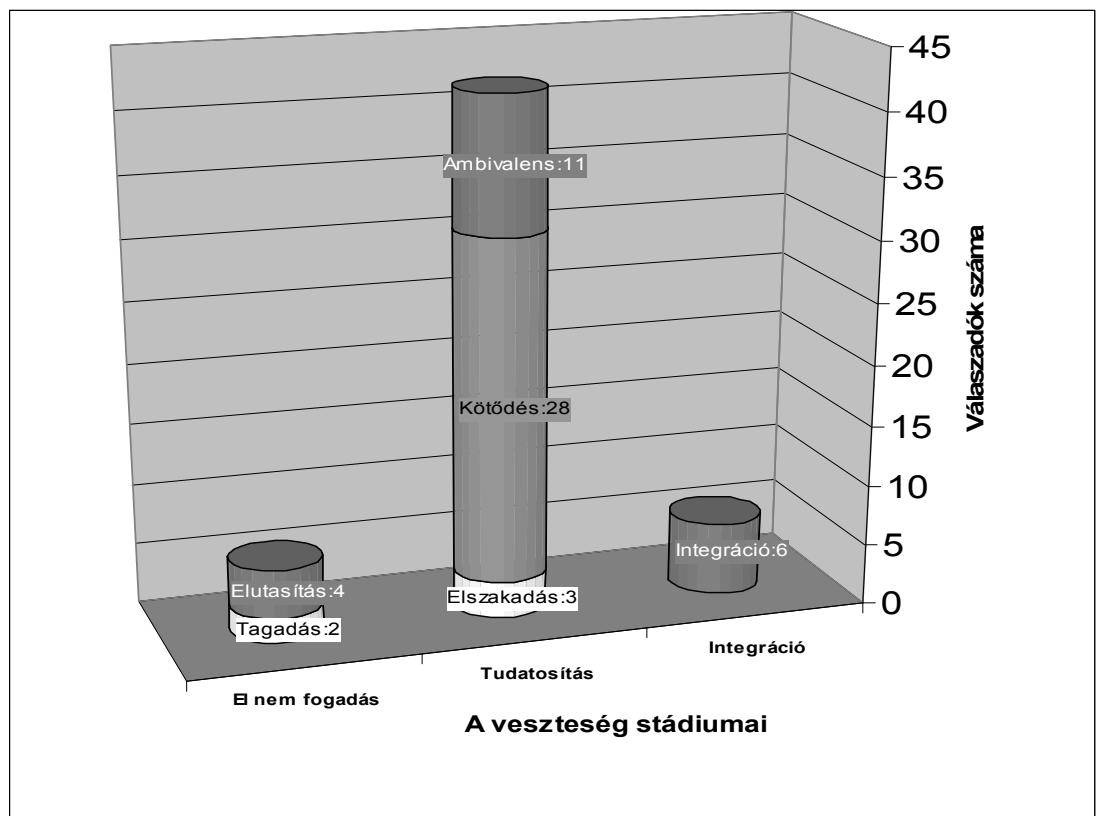
13.1.4 Elemzés

A tartalomelemzéshez az Atlas.ti tartalomelemző program manuális kódolási módját (*Code by List*) használtuk. Elemző munkánk során a gyászmunka lezajlásának megragadására egy – Bakó (2002) leírása nyomán kialakított – háromszakaszos modellt alkalmaztunk. A veszteségtematizálás operacionalizálásának céljából a szakaszokhoz kategóriarendszert illesztettünk (lásd 5. számú táblázat).

5. számú táblázat: A veszteségélmény stádiumai leírására alkalmazott háromszakaszos modell, a hozzá tartozó tartalomelemzési kódok leírásával és példákkal

A veszteség stádiumai	Kód elnevezése	Definíció	Példák:
I. szakasz: <i>El nem fogadás, tudomásul nem vétel</i>	TAGADÁS	- a válaszokban megjelenik az eredeti lakóhely jelentőségének határozott tagadása.	(101:104) „ <i>nincs nagy távolság, mégsem járok haza minden hétvégén</i> ”
	ELUTASÍTÁS	- az eredeti lakóhelytől való távolságtartás hangsúlyozása, az eredeti lakóhely kedvezőtlen színben való feltüntetése, kritizálása.	(382:382) „ <i>Ada unalmas város, nem sok emberrel tartom ott a kapcsolatot.</i> ”
II. szakasz: <i>Tudatosítás, ambivalencia az elfogadás és az elutasítás mentén.</i>	ELSZAKADÁS ÉLMÉNY TEMATIZÁLÁSA	- az eredeti lakóhelytől való elválás élményének tematizálása.	191:192) „ <i>Nehéz volt távol kerülni otthonomtól, de már beletörődtem.</i> ” (519:520) „ <i>vajdasági vagyok, ott születtem, ott voltam gyerek, ott voltam boldog, de már nem biztos, hogy oda tartozom.</i> ”
	KÖTŐDÉST HANGSÚLYOZÓ VÁLASZOK	- az eredeti lakóhelyhez fűződő kötődés tematizálása.	(151:153) „ <i>érzelmileg természetesen az eredeti lakóhelyem tud csak táplálni, hisz a barátoktól kapott szeretet teljesen más, mint a családtól kapott...</i> ”
	AMBIVALENS VISZONYULÁS	- a válaszok az eredeti lakóhelyhez való kettős viszonyulást fejezik ki: az elfogadás és a távolságtartás ambivalenciája mentén.	(210:213) „ <i>jugoszláviai vagyok, aminek vannak jó és rossz oldalai. Rossz oldala, hogy az ország elég fejletlen, nincs felsőoktatás anyanyelvemen. Jó oldala viszont, hogy a magyar és a szerb mentalitás, temperamentum így keveredik bennem. Ezért jobb az alkalmazkodóképességem, kedélyem, jobban feltalálom magam... a két otthonomban</i> ”
III. szakasz: <i>Integráció -- a veszteség élményének személyiségbe történő integrációja.</i>	INTEGRÁCIÓ	- az eredeti lakóhely hatásainak és tulajdonságainak integrációjára tett utalások az aktuális élethelyzetben.	(603:604) „ <i>már szegedi vagyok, hosszú évek óta, viszont a szívemben mindig melegen él otthonom.</i> ”

A származási ország elhagyását követő veszteségélmény stádiumainak lefedésére alkalmazott kódokat és azok leírását – példák illusztrálva – lásd az 5. számú táblázatban. A tartalomelemzés első szakaszában, a kódolás alapján a szöveg egyetlen vizsgálati személytől származó narratívumában a veszteségfeldolgozás több alszakaszára jellemző tartalmak is előfordulhattak!

4. számú ábra A veszteségfeldolgozás három szakaszába sorolható válaszok megoszlása kódonként szemléltetve

A válaszadók többsége az elfogadás és az elutasítás ambivalenciája mentén megjelenő tudatosítás szakaszára jellemző válaszokat adott. Az összes veszteségélmény kapcsán tematizált válasz 50%-a a kötődést hangsúlyozó válaszok kategóriájába tartozik (vö. 4. számú ábra).

13.1.5 Eredmények értékelése

Az első elővizsgálatunk során alkalmazott vizsgálati mintánk minta alacsony elemszámára és heterogenitására való tekintettel, adatelemzésünk során nem találtunk szignifikáns eltéréseket az egyes alminták helyvesztés-tematizálási mintázatában. Ugyanakkor tendenciózus eltolódást tapasztaltunk a veszteségfeldolgozás első és utolsó szakaszának tematizálásában az egy, illetve öt éve Magyarországon tartózkodó válaszadók esetében. Az öt éve Magyarországon tartózkodók válaszai közül csak egy sorolható a tagadás kategóriájába, és abszolút többségben vannak az integrációt jelző elemek. Az első évben Magyarországon tartózkodók nem tematizáltak a veszteségélmény integrációjára utaló válaszokat. Ezek az adatok tendenciájukban alátámasztják a származási ország elhagyásának időtartamára vonatkozó azon hipotézisünket, amelyben azt vártuk, hogy a több éve Magyarországon tartózkodók válaszaiban több olyan tartalmi elemet találunk, amelyek a veszteség tudatosítását és integrációját ragadják meg, mint az első éve Magyarországon tartózkodók válaszaiban.⁶⁷

13.1.6 A helyvesztés-élmény vizsgálatának operacionalizálására végzett második elővizsgálat bemutatása

A szisztematikusság jegyében, a vizsgálatok következő lépéseként a veszteségfeldolgozás folyamatának megragadására kidolgozott kategóriarendszerünk validálására vállalkoztunk. A bemutatásra kerülő vizsgálat során egy nagyobb vizsgálati minta bevonásával – a többkódolós validálás mellett – összevetettük a lakóhelyváltoztatás két típusának (nevezetesen a határon belüli, és a határok közötti lakóhelyváltoztatás) veszteségfeldolgozási mintázatát is.

⁶⁷ A fogadó országban eltöltött idő és a helyvesztés-élmény feldolgozása vonatkozásában kirajzolódó mintázatok statisztikai elemzésére részletesen kitérünk a jelen dolgozat fővizsgálatát képező 120 fős mintánk elemzése során.

A migráció tipologizálására vonatkozó szakirodalmi adatokra (vö. Furham & Bochner (1986) fentebb bemutatott áttekintését), valamint első elővizsgálatunk eredményeire támaszkodva az alábbi *hipotéziseket* fogalmaztuk meg:

1. Első vizsgálatunk eredményeinek megismétlődését vártuk abban a tekintetben, hogy a vizsgálati személyek szabad mondatbefejezéseikben utalnak a lakóhelyváltatás (szülőváros elhagyása) következtében fellépő veszteségélményükre – vagyis a veszteségélmény következetes spontán tematizálásának igazolódását feltételeztük.

2. Azt vártuk továbbá, hogy a két lakóhelyváltató vizsgálati csoport különbözik egymástól a veszteségélménnyel való megküzdés mértékében. Feltételeztük, hogy a határon belüli lakóhelyváltatók számára kisebb változást jelent a szülőváros elhagyása, mint akiknél ez az országhatár átlépésével is párosul, melynek következtében kisebb veszteségélményt élnek át, amellyel könnyebb lesz megküzdniük. Ennek eredményeként mondatbefejezéseikben kevesebb olyan választ adnak, amelyek a veszteségfeldolgozás első két szakaszába (a tagadás és tudatosítás) sorolhatók.

3. Az elsőként ismertetett vizsgálatunk eredményei alapján azt vártuk, hogy a hosszabb ideje Szegeden tartózkodók (3. és 4. idői csoport – lásd alább a vizsgálati minta bemutatásánál) tovább jutottak a veszteségfeldolgozásban, mint a szülővárosuktól kevesebb ideje távol élők (1. és 2. idői csoport – lásd alább a vizsgálati minta bemutatásánál).

13.1.7 Vizsgálati minta

76 szegedi egyetemi hallgató vett részt a vizsgálatban, akik a Szegedi Tudományegyetem nappali tagozatos hallgatói, valamennyien magyar nemzetiségűek, és tanulmányaik folytatása érdekében hagyták el szülővárosukat. 50-50% (azaz 38-38 fő) volt a határon belüli és a határon át történő lakóhelyváltatók részvételi aránya. A minta nemi megoszlása 35 férfi, 45 nő. Életkoruk szerint 18-27 év közöttiek (átlag=21,51, szórás=1,97). A résztvevők, 1.-10. évüket töltötték Szegeden átlag=2,98, szórás=1,97).

A vizsgálati személyeket a Szegeden tartózkodás időtartama szerint négy csoportba soroltuk:

1. csoport: legfeljebb 12 hónapja Szegeden élők: „elsőévesek” (27 fő)

2. csoport: 13 -36 hónapja Szegeden élők- túl az első év megpróbáltatásain, távol a befejezéstől (14 fő)
3. csoport: 37-72 hónapja Szegeden élők – tanulmányaik első szakaszának lezárásához közeledők (30 fő)
4. csoport: 73 vagy annál több hónapja Szegeden tartózkodók- tartósan Szegeden élők (5 fő)

13.1.8 A vizsgálati eljárás és módszer bemutatása

Hólabda eljárással gyűjtött vizsgálati személyeinket, előzetes egyeztetés alapján, szegedi lakóhelyükön személyesen kerestük fel. A vizsgálat időpontjának egyeztetésekor potenciális vizsgálati személyeinknek elmondtuk, hogy kutatómunkánk során, a lakóhelyváltoztató emberek helyszínekhez fűződő gondolataira, érzéseire leszünk kíváncsiak. Tájékoztatást adtunk arról is, hogy a vizsgálati eszközként szolgáló kérdőív kitöltése önkéntesen, név és azonosíthatóság nélkül történik, ennek megfelelően nem áll módunkban személyre szabott kiértékelést adni.

A vizsgálat céljára – az első elővizsgálat során alkalmazott interjúkérdések, írásos formában történő prezentálása nyomán – összeállított kérdőívben az alapadatokon (életkor, nemzetiség, a születés helye, Szegeden eltöltött évek száma) túlmenően az első elővizsgálatban alkalmazott befejezésre váró mondatkezdeteket – a vizsgálati alaphelyzetnek megfelelően – az alábbiak szerint módosítottuk:

- 1. Itt lakom Szegeden...*
- 2. Az eredeti és az új lakóhelyem....*
- 3. Én...(helyettesítse be a hovatartozás helyét)-i vagyok, ...*
- 4. A jövőm úgy tervezem, hogy....)*

A kérdőív kitöltése átlagosan 15-20 percet vett igénybe, melyet követően a vizsgálat vezetője válaszolt a kitöltőben megfogalmazódott kérdésekre.

13.1.9 Elemzés

A megkezdett gondolatok alapján keletkezett narratívumokat – a korábbi vizsgálatnak megfelelően – tartalomelemzésnek vetettük alá. A kódolást 2, illetve 3 fős független kódolókból⁶⁸ álló csoportokban végeztük. A kódolók közötti egyetértés 87% volt, a vitatott tartalmak esetében a kódolók közösen döntöttek a végleges kód meghatározásáról.

Tartalomelemzési eljárásunkban a korábbi vizsgálathoz képest, annak tapasztalatai alapján, három módosítást hajtottunk végre, amelyekből kettő az alkalmazott kategóriarendszer összetételét, a harmadik pedig a kódolási egységek tartalmi kereteit érintette:

1. Az el nem fogadást hangsúlyozó első szakasz és a tudatosítást magába foglaló második veszteségfeldolgozási szakasz határán létrehoztunk egy újabb veszteségfeldolgozási kódot, melynek a „*csak a múltban van jelentősége*” elnevezést adtuk. Az új kód célja annak az élményhalmaznak az azonosítása, melyben a válaszadóban tudatosul ugyan az eredeti lakóhely jelentősége, ugyanakkor – annak jelzésével, hogy számára csak a múltat jelenti – elutasítja az eredeti lakóhely jelenben betöltött jelentőségét.
2. A veszteségstádiumok második szakaszához tartozó két alszakaszból – a kötődésélményt és az elszakadásélményt jelölő alszakaszokból – egy közös kategóriát képeztünk, melynek a „*kötődés tematizálása*” elnevezést adtuk. Ennek a lépésnek az alapját a független kódolókkal történő egyeztetés szolgáltatta, mely során kikristályosodott, hogy a helyhez való kötődés és az elszakadás élményeinek operacionalizált szétválasztása mesterségesnek tekinthető, mivel mindkét kategória kötődést hangsúlyoz, a kötődés jelenségének kötés és oldás⁶⁹ dinamizmusa mentén.
3. Az elemzett tartalmi egységeket érintő változás értelmében, valamint a vizsgálati személyek veszteségfeldolgozási állapotának összehasonlítását célzó elemzés érdekében, minden vizsgálati személy mondatbefejezései csak egy kódot kaphattak.

⁶⁸ A kódolók Békési Adrien, Hangyál Tamás, Kiss Ágnes, Lázár Krisztián, Pesics Zsuzsanna és Vasas Réka, a vizsgálat idején valamennyien a Szegedi Tudományegyetem pszichológia szakos hallgatói voltak.

⁶⁹ A kötés és oldás metaforája utalás Verena Kast (2000) kapcsolati dinamikára és válásra vonatkozó leírására.

Tehát az ily módon kapott kód – a besorolás szakasza – azt is jelzi, hogy hol tart a vizsgálati személy a szülőváros elhagyását követő veszteségélmény feldolgozásában.

13.1.10 Eredmények

A vizsgálat gyakorisági adatai alapján első és második hipotézisünk igazolódott.

1. A vizsgálati személyek 90,8 %-a (n=69), a megkezdett gondolatbefejezések alapján született narratívumaiban, megfogalmazott a lakóhelyváltoztatáshoz fűződő veszteségélmény szakaszait tükröző gondolatokat.

2. A csoportösszehasonlítás elemzéséhez khi-négyzet próbát alkalmaztunk, melynek eredményeként meggyőződhattünk afelől, hogy a két változó nem független egymástól, ami szignifikáns különbséget mutatott a résztvevők két csoportja között. A Khi-négyzet próba értéke: $\chi^2(5)=20,02$; $p=0.001$. A veszteségtádiumok migrációtípusonkénti megoszlását részletesen bemutatja a 6. számú táblázat, az eredmények ismertetése során csupán a szignifikáns eltérések bemutatására szorítkozunk.

6. számú táblázat: A helyvesztés feldolgozás stádiumainak migrációtípusonkénti előfordulását szemléltető keresztábra

			A helyvesztés feldolgozásának stádiumai						Összesen
			EL NEM FOGADÁS			TUDATOSÍTÁS		A VESZTESÉG INTEGRÁCIÓJA	
			Tagadás	Elutasítás	Csak a múlt	Kötődés	Ambivalens	Integráció	
Migráció típusa	Határon belül	Gyakoriság	1	1	14	9	3	8	36
		Várt gyakoriság	,5	2,5	17,8	5,4	5,9	3,9	36,0
		Adjusztált standardizált reziduális	1,0	-1,4	-1,8	2,3	-1,8	3,0	
	Határon át	Gyakoriság	0	4	22	2	9	0	37
		Várt gyakoriság	,5	2,5	18,2	5,6	6,1	4,1	37,0
		Adjusztált standardizált reziduális	-1,0	1,4	1,8	-2,3	1,8	-3,0	
Összesen	Gyakoriság	1	5	36	11	12	8	73	
	Várt gyakoriság	1,0	5,0	36,0	11,0	12,0	8,0	73,0	

A két lakóhelyváltoztató csoport helyvesztésfeldolgozása tekintetében két területen találtunk szignifikancia szintű eltéréseket. A veszteségfeldolgozás tudatosítást igénylő második szakaszában, a határon belül történő helyváltoztatók közül szignifikánsan nagyobb arányban (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 2,3)

számoltak be az eredeti lakóhelyhez való kötődésről, mint a határon átívelő lakóhelyváltoztatásban részt vevő társaik.

A két vizsgálati csoport között szignifikáns eltérést tapasztalhatunk a veszteségfeldolgozás harmadik szakasza, az eredeti lakóhely elhagyásával járó veszteségélmény személyiségbe történő integrációja területén is. A határon át történő lakóhelyváltoztatók közül senki nem tematizált ebbe a szakaszba sorolható élményeket (az adjusztált standardizált reziduális értéke: -3,0), velük szemben a határon belüli lakóhelyváltoztatók 22%-a (n=8) számolt be a veszteségélmény integrációjának szubjektív érzéséről.

3. Korábbi vizsgálatunkkal ellentétben, nem tapasztaltunk jelentős eltérést a vizsgálati személyek között az új helyen való tartózkodás időtartama és a veszteségfeldolgozás stádiumai közötti összefüggés tekintetében. Ennek egyik lehetséges magyarázata az így létrehozott idői csoportok heterogenitása (beletartoznak a migráció mindkét csoportjába sorolt vizsgálati személyek), míg az idői csoportok további bontásában akadályt jelentett az egyes csoportokba jutó alacsony elemszám.

13.1.11 Az eredmények értékelése

Vizsgálati hipotéziseink igazolódtak. A vizsgálati személyek szabad mondatbefejezései nyomán keletkezett narratívumaikban spontán módon utaltak a lakóhelyváltoztatás (szülőváros elhagyása) következtében fellépő veszteségélményre.

A két vizsgálati csoport (határon át, illetve határon belül költözők) között jelentős különbség mutatkozik a veszteségélménnyel való megküzdésben. A határon át történő lakóhelyváltoztatók narratívumai a veszteségfeldolgozás (gyászmunka) korai stádiumát jelző tartalmi kategóriákba sorolhatók. Az ennél a vizsgálati csoportnál azonosított, többnyire tagadásra, elutasításra és ambivalenciára épülő helyvesztéscsőfeldolgozás valószínűleg gátolja a lakóhelyváltoztatás során elvesztett hely- és csoportidentitás elemeinek személyiségbe történő integrációját. A lakóhelyváltoztatás két típusa közötti eltérés feltehetően az országhatár szimbolikus és tényleges jelentőségével, *territoriális jelentésével* magyarázható. Az elhatároló funkció fokozza a „gyökerezettség” érzésének veszteségét.

A két elővizsgálat vizsgálat eredményeit összegezve megállíthatjuk, hogy tartalomelemzési kategóriarendszerünkkel sikerült megragadnunk, a *lakóhelyváltoztatás*

inherens kísérőjeként jelentkező környezetpszichológiai helyvesztés élményét. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy a veszteségfeldolgozás általunk kidolgozott alszakaszainak egymásutánisága vonatkozásában nem jutottunk konszenzusra – és erre vonatkozóan nem találtunk kielégítő szakirodalmi leírást sem –, későbbi vizsgálatainkban, annak érdekében, hogy a veszteségfeldolgozást folyamatában tudjuk szemlélni, a szakirodalomban is széleskörben alkalmazott három szakaszos modellt (vö. Pilling, 2003) alkalmazzuk, tehát a fentiekben alkalmazott kódrendszerünk, három alszakaszra (a veszteség: 1.) *el nem fogadására*, 2.) *tudatosítására és 3.) integrációjára*) tagolódó változatát.⁷⁰

13.2 A többszörös helykötődés kódolása

A lakóhelyi mobilitás és a helykötődés kapcsolatára vonatkozó elképzelések ismertetésére jelen disszertáció elméleti összefoglalójában részletesen kitértünk (lásd A lakóhelyi mobilitás és a helykötődés kapcsolata c. fejezetet). A többszörös helykötődés konstruktumának a migrációt kísérő életesemények kihívásaival való megküzdés kontextusában az a lényeges funkciója, hogy a költözés során az egyénben élete különböző helyszíneihez kapcsolódóan pozitív kötelékek alakulhatnak ki, így az elhagyott hely negatív aspektusait helyettesíthetik az új környezet pozitív aspektusaival (Giuliani, Ferrara & Barabotti, 2003; idézi Scopelliti & Tiberio, 2010).

Kutatásunk során a többszörös helykötődés jelenségének megragadásához – a többi tartalomelemzési eljárásunkkal ellentétben – nem a nyitott interjúra kapott narratívumok elemzése során jutottunk, hanem a Fontos Helyek Köre elnevezésű módszerben született helyjellemezések (lásd 3. számú melléklethez tartozó táblázat alapján nyert jellemzések) tartalomelemzése útján. Az iménti tartalomelemzési kód kialakításánál alkalmazott fejlesztési mintánk megegyezik, jelen dolgozat fővizsgálatban részt vevő vizsgálati személyeinkkel (lásd *A vizsgálati minta összetétele című* fejezet).

⁷⁰ A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Gutné Istenes Rékának és Cserhalmi Editnek.

A tartalomelemzés kérdésfeltevése az alábbi módon körvonalazódott: az élettörténetileg jelentős helyek jellemzésében, a származási ország és a fogadó ország tekintetében, mely országok vonatkozásában tesz említést arról, hogy van ott olyan hely, amihez kötődik, amiről úgy érzi, hogy hozzá tartozik?

A migráció során kialakult helykötődés megragadására létrehozott elemzési kategóriákat a (lásd 7. számú táblázat) tartalmazza.

7. számú táblázat: A többszörös helykötődés megragadására kialakított tartalomelemzési kódrendszer

Kód	A kód elnevezése: a helykötődés tematizálásának származási vs. fogadó ország szerinti lebontása alapján.	Részletek a kódhoz tartozó válaszokból
0	A helyek jellemzésében megjelenő ambivalenciával és kétségekkel jellemzett: <i>sérült, bizonytalan helykötődés.</i>	„Szeged... a saját életemet jelenti számomra, pozitív és negatív értelemben; magamra találás, örömteli kibontakozás, de egyedül maradás és szorongó hanyatlás is.” (24 éves, férfi, 4,5 éve tartózkodik Magyarországon)
1	<i>Csak a származási ország</i> helyei tekintetében tematizál a helyekhez való kötődést.	„A saját házunk Orahovon...Egy kertes házban élek a családommal. Nagy kerttel és házi állatokkal. Már itt élek 20 éve. Nagyon szeretem a házunkat. Sok minden történt velem itt.” (20 éves, nő, 5 éve tartózkodik Magyarországon)
2	<i>Mindkét ország</i> vonatkozásában tematizál a helyekhez való kötődést.	„Óbecse... a „sárga víz hazája”. Az első öt munkaéveimet töltöttem el. Nagyon kedves élmények fűznek a városhoz.... Szeged...az új lakóhelyem. Egyre jobban kezdem megtalálni benne a helyem. Elsősorban kiemelném, hogy biztonságban érzem itt magam.” (37 éves férfi, 2,5 éve tartózkodik Magyarországon)
3	<i>Csak a fogadó ország</i> tekintetében tematizál a helyekhez való kötődést.	„- Zalaegerszeg, az otthonom...a hely ahova igazán tartozom, ahol valóban nyugalmat találok.” (20 éves, diáklány, 13 éve él Magyarországon)

A többszörös helykötődés tartalomelemzését is két független kódoló⁷¹ végezte, esetükben a kódolói egyezés: Cohen- féle, Kappa értéke: $\kappa=0,843$. A kódrendszerbe kategorizálás során egyedül a sérült, bizonytalan helykötődés fogalma okozott gondot.

A későbbi korrelációval megvalósuló adatelemzés céljából a tartalomelemzés során létrehozott négy értéket felvevő változó alapján, adattranszformációs eljárással egy dichotóm változót is létrehoztunk. Az így létrejött változó az alapján tesz különbséget a vizsgálati személyek között, hogy esetükben létrejött-e többszörös helykötődés vagy sem.

13.3 A helyidentitás struktúrája

A lélektanilag kitüntetett jelentőségű helyek az identitás fontos szervezőelemei, és jelentős szerepet töltenek be a self-definíciós folyamatokban (Dúll, 1996; Taylor, 2010). A helyek identitásformáló jelentősége bizonyos helyek funkcionális és szimbolikus jellegzetességeiből származik (Sarbin, 2005).

A napjainkra körvonalazódó helyidentitásra vonatkozó elképzelések (lásd részletesen A helyidentitás c. fejezetben) egy olyan szilárd, stabil képződményként tekintenek a helyidentitásra, amely megváltozhat ugyan, esetleg szakadás következhet be benne, de változások esetén *önmaga helyreállítására irányuló tendencia* jellemzi (Taylor, 2010). A lent ismertetésre kerülő tartalomelemző eljárásunk során, a migrációt kísérő változások közepette kialakult helyidentitásformák azonosítását tűztük ki célul. A tartalomelemzés alapjául a mondatbefejezésen alapuló projektív eljárásunk (lásd 2. számú melléklet) harmadik mondatkezdeménye⁷² nyomán született szövegek szolgáltak. A jelen dolgozat fővizsgálatban részt vevő vizsgálati személyeink (lásd *A vizsgálati minta összetétele című* fejezet) által létrehozott narratívumok, tartalomelemzés során az alábbi kérdésre kerestük a választ: Hol van az a hely, ahova tartozónak érzi magát?

A szövegek előzetes áttekintése során körvonalazódott tartalomelemzési kategóriákat a 8. számú táblázat szemlélteti.

⁷¹ A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Nagyné Vismeg Évának és Sós Juditnak.

⁷² Én.....-i (helyettesítsd be a hovartartozásod helyét) vagyok, mivel.....

8. számú táblázat: A helyidentitás struktúráját megragadó tartalomelemzési kódok

Kód	A helyidentitás típusa	Példaillusztrációk
1	A származási helyen lévő helyhez tartozónak érzi magát	„ <i>Én zentai vagyok, mivel ott születtem, és soha nem is fog ez megváltozni. Mivel az ember a szülőföldjét soha nem törölheti ki az emlékeiből.</i> ” (22 éves férfi, 3 éve tartózkodik Magyarországon)
2	A tartózkodási helyen lévő helyhez tartozónak érzi magát	„ <i>Én szegedi vagyok, mivel fiatalkorom nagyrészt itt töltöttem/töltöttem, de ugyanennyire érzem magam topolyainak is. Nem az számít, hogy hol születünk, hanem, hogy hol érezzük jól magunkat. Én mindkét helyen.</i> ” (21 éves nő, 6,5 éve tartózkodik Magyarországon)
3	Mozaik identitás: a helyidentitásban mind a származási, mind a fogadó ország helyei részt vesznek	„ <i>Én Magyarországon élő vajdasági vagyok. Attól függetlenül, hogy Magyarországon élek, még vajdasági magyarként érzem magam.</i> ” (21 éves nő, 7,5 éve tartózkodik Magyarországon) „ <i>Én itthon otthoni, otthon itthoni vagyok, mivel magamon viszem mindkét közösség jellemvonásait, és mindenütt érzik rajtam a másságot.</i> ” (47 éves nő, 10,5 éve él Magyarországon)

A lokalizáción alapuló tartalomelemzés értékeiben a kódolók⁷³ 100% -os egyetértést tanúsítottak, ami vélhetően a kódolandó helyek hovatartozásának egyértelműségével magyarázható.

A tartalomelemzés során létrejött változóból, a későbbi korrelációs vizsgálatok céljából, adattranszformációval egy dichotóm változót is létrehoztunk. A létrehozott dichotóm változó az alapján tesz különbséget a vizsgálati személyek között, hogy a bemutatott helyidentitás struktúrában szerepet kap-e a fogadó ország.

⁷³ A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Novák Mónikának és Szilágyi Erikának.

13.4 Az új környezetben való beilleszkedést megragadó tartalmi kódok

Az új környezetben való beilleszkedés kódolására két kódrendszert hoztunk létre, amelyek egymást kiegészítve ragadják meg az új környezetbe való beilleszkedés kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeit. Az új környezethez való alkalmazkodás minőségi jellemzőinek megragadására alkalmazott kódrendszer a Berry- féle akkulturációs modell adaptációja nyomán jött létre, úgy, hogy az eredetileg a kultúraváltás hatásaira épülő adaptációs tipológiában a kulturális környezet fogalmát a lakóhely (származási ország, fogadó ország) fogalmával helyettesítettük.

Az alkalmazkodás kvantitatív jellegzetességeinek megragadására szolgáló tartalomelemzési rendszert magunk fejlesztettük ki azzal a céllal, hogy megragadjuk a szubjektíve értékelt beilleszkedés mértékét. A kód kialakításánál alkalmazott fejlesztési mintánk megegyezik, jelen dolgozat fővizsgálatban részt vevő vizsgálati személyeinkkel (lásd *A vizsgálati minta összetétele című* fejezet). Az elemzés alapjául szolgáló narratívumok pedig a 2. számú mellékletben található projektív kérdőív kitöltése nyomán keletkeztek.

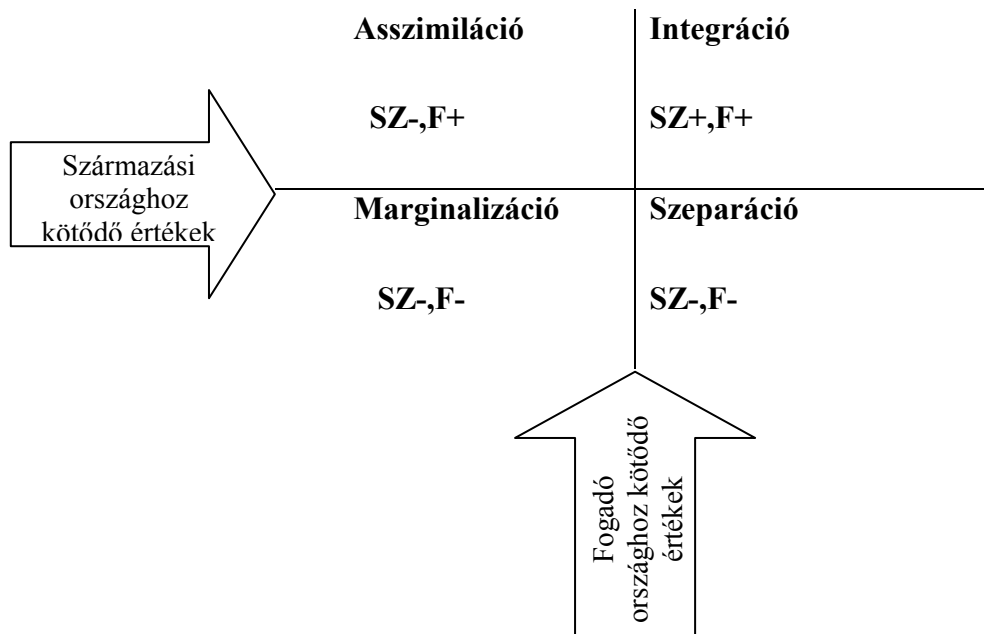
Az alábbiakban részletesen kitérünk e két tartalomelemzési kódrendszer és validitásmutatóinak⁷⁴ ismertetésére.

⁷⁴ Tekintettel arra, hogy a két tartalomelemző rendszert egymás kiegészítésére és hitelesítésére kívántuk felhasználni, fontosnak tartottuk, hogy a kódolók személye mindkét esetben más legyen.

13.4.1 Az új környezethez való alkalmazkodás stratégiái. Az akkulturációs stratégiák adaptálása egy kulturális szempontból láthatatlan migráció esetében.

Vizsgálatunk során az új környezethez való alkalmazkodás minőségi jellemzőinek megragadására alkalmazott kódrendszer a Berry- féle akkulturációs modell adaptációja nyomán jött létre, úgy, hogy a kultúraváltás nézőpontjából láthatatlan migráció során megvalósuló adaptációs stratégiák definiálása során – az eredetileg alkalmazott alkalmazkodási stratégia elnevezések megtartása mellett – a kulturális környezet fogalmát a lakóhely fogalmával helyettesítettük. Az eredeti kategórianevek megtartását alapvetően két tényező indokolta: egyrészt maguk a kategóriafogalmak nem tartalmaznak a kultúra konstruktumára specifikus jelentéstartalmat, másrészt pedig alkalmazásukkal a kultúraváltás nélküli migráció során létrejött alkalmazkodás jellegzetességeit viszonyítani tudjuk a kultúraváltás kontextusában megvalósuló alkalmazkodási folyamatokat feltáró szakirodalmi adatokhoz.

Amint azt fentebb részletesen bemutattuk (lásd Berry akkulturációs modellje c. fejezet), az új kultúrához való alkalmazkodás során Berry négy egymástól markánsan elkülönülő akkulturációs stratégiát fogalmaz meg, amelyek az eredeti és az új kultúrához való viszonyulási dimenziók metszéspontjában alakulnak ki. A kulturális környezet fogalmát a lakóhely fogalmával helyettesítve, az adaptációt meghatározó egyik dimenzió annak megragadására hivatott, hogy az egyén milyen mértékben kívánja *megtartani származási hely értékeit* (tekintve az identitást, életvitelt) szemben azzal, hogy feladja és lecseréli a fogadó országban tapasztalt értékekkel. Ez a dimenzió elsősorban arra ad választ, hogy az egyén életében, identitásában – és ezáltal a vizsgálat során megszerkesztett narratíváiban – mennyire hangsúlyos az eredeti lakóhely. A második dimenzió arra vonatkozik, hogy az egyén mennyire törekszik *megismerni és alkalmazni a fogadó ország értékeit*. Ez a dimenzió azt jelzi, hogy az egyén aktuális élethelyzetében milyen szerepet kap a fogadó ország, mennyire nyitott és befogadó az új helyen tapasztalt értékekre. Elemzésünkben e két dimenzió metszete határozza meg az új környezetbe való beilleszkedés megküzdési stratégiáit (lásd 5. számú ábra).

5. számú ábra: Az új környezethez való alkalmazkodás négy stratégiája⁷⁵

Az új környezethez való alkalmazkodási stratégiák kvalitatív jellegzetességeinek megragadását szolgáló tartalomelemzés kódjait a 9. számú táblázat szemlélteti.

⁷⁵ Sz= származási ország; F= fogadó ország

Az ábrán: +jellel jelöljük a hely értékeinek preferenciáját, és – jellel a helyhez kapcsolódó értékek mellőzését.

9. számú táblázat: Az új környezethez való alkalmazkodási stratégiák kvalitatív jellegzetességeinek megragadását szolgáló tartalomelemzés kódjai

Kód	Definíció	Részletek a kódhoz tartozó válaszadók narratívumaiból:
<i>Asszimiláció</i>	Miközben az egyén aktív erőfeszítéseket tesz az anyaországba való beilleszkedés érdekében, nem kívánja megtartani a származási helyéhez kötődő értékeket, identitáselemeiket.	„Itt élek Magyarországon immáron 13 éve. Ide tartozónak tartom magam. Nem tartom magam idegennek, vagy bevándoroltnak. Az utóbbi években nem szokták rajtam észrevenni, hogy gyökereim határon túliak.” (32 éves nő, 13 éve él Magyarországon)
<i>Szeparáció</i>	Az egyén fontosnak tartja megtartani a származási helyhez kötődő értékeket, és ezzel egyidőben minimális interakciót létesít a fogadó ország által képviselt értékekkel.	„Itt élek Magyarországon, már hét éve, és még nem éreztem egyszer sem, hogyha jövök vissza egy-egy hétvégéről, hogy haza jövök. Szomorú, hogy csupa olyan ember vesz körül, akik között nem érzem magam igazán biztonságosan, és a szívem haza húz. Az eredeti és az új lakóhelyem nagyon más. Nagyon kevés dologban összehasonlítható. Ott a szüleim, itt a párom, ott a sok probléma, itt a sok problémás ember, ...ott a kutyám, itt semmi.” (21 éves nő, 7 éve él Magyarországon)
<i>Integráció</i>	Az egyén a fogadó országba való beilleszkedés fontosnak tartja megtartani a származási országhoz kötődő értékeket is.	„Az eredeti és az új lakóhelyem egyaránt fontos számomra. Mindkét hely mindennapjait (gondolok itt politikára, gazdaságra és egyéb történésekre) figyelemmel kísérem. Igaz a volt hazám tekintetében felületesebben, hiszen a jövőmet és boldogulásomat nem a szülőföldemen tervezem.” (32 éves nő, 13 éve él Magyarországon)
<i>Marginalizáció</i>	Az alkalmazkodó egyén számára kicsi a jelentősége annak, hogy megtartsa a származási országhoz kötődő értékeket, ugyanakkor nem tartja fontosnak a fogadó országba való beilleszkedést sem.	„Itt élek Magyarországon, mert a szülőföld szeretete és megbecsülése nem volt elég erős, hogy megtartsam, és hogy maradjak ott, és egyetem után ugyanazt a megkülönböztetést Vajdaságban, mint határon túliként Magyarországon.” (47 éves nő, 10,5 éve él Magyarországon)

A tartalomelemzés során a független kódolók⁷⁶ közötti egyetértést jelző Cohen-féle, Kappa értéke: $\kappa=0,823$, amely eredmény értelmében a Berry-féle akkulturációs modell adaptációja nyomán létrehozott, az új környezethez való alkalmazkodás minőségi jellemzőinek megragadására alkalmazott kódrendszerünk tartalmilag érvényesnek bizonyult, tehát az így nyert adatokat megbízhatóan használhatjuk fel a statisztikai elemzés során.

⁷⁶ A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Pappné Filó Noéminek és Bartháné Demcsák Katalinnak.

13.4.2 A beilleszkedés fokozatainak tartalomelemzési kódrendszere

Az új környezethez való alkalmazkodás kvantitatív jellegzetességeinek megragadására a 10. számú táblázatban bemutatásra kerülő rangsor alapú kategóriarendszert dolgoztuk ki:

10. számú táblázat: A beilleszkedés sikerét súlyozó tartalomelemzés kódjai

Kód	Elnevezés	Definíció	Részletek a kódhoz tartozó válaszadók narratívumaiból
4	<i>Egyértelműen sikeres beilleszkedés</i>	A vsz. elégedett a fogadó országi tapasztalataival, egyértelműen jól érzi itt magát, esetleg hangsúlyozza, hogy sikerült beilleszkednie.	„Jól érzem itt magam, és úgy érzem, teljesen magamévá tettem az országban éléshez szükséges dolgokat. Nem szeretnék a beilleszkedés kifejezéssel élni, mert az valahogy nekem megalázkodást is jelenti...” (24 éves férfi; 5,5 tartózkodik Magyarországon)
3	<i>Sikeres beilleszkedés, kisebb panaszokkal</i>	Említést tesz jó és rossz tapasztalatokról, érzésekről egyaránt, de mégis inkább jól érzi a fogadó országban magát, mint rosszul	„Itt élek Magyarországon habár a szavazás ⁷⁷ eredménye alapján nem tekintenek magyarnak. Ez persze kicsit túlzás. Nem rossz itt, bár néha érzek egy kis negatív megkülönböztetést.” (22 éves, nő, 1 éve tartózkodik Magyarországon)
2	<i>Bizonytalan beilleszkedés.</i>	Ambivalens módon ír fogadó országi tapasztalatairól.	„Úgy látszik, a beilleszkedés egy hosszú, valószínűleg véget nem érő folyamat. Én azt a mentalitást, életérzést, kultúráválságot, összetartást képviselem, ami a vajdasági magyarok sajátja. Persze ezek után bárki az itteniek közül felteheti a kérdést: „Akkor minek jöttem ide?” Talán igaza van, de akkor sem ilyen egyszerű...” (30 éves férfi, 11,5 éve él Magyarországon)
1	<i>Sikertelen beilleszkedés</i>	Említést tesz jó és rossz tapasztalatokról, érzésekről egyaránt, de mégis inkább rosszul érzi itt magát, mint jól.	„Itt élek Magyarországon itt jártam egyetemre, most itt dolgozom, valószínűleg itt lesz majd saját családom, saját életem. Mégsem érzem magam otthon...” (24 éves nő; 5,5 éve tartózkodik Magyarországon)

⁷⁷ Lásd. a 2004. dec. 05.-i a nem Magyarországon élő, nem magyar állampolgárok kedvezményes honosítását lehetővé tévő törvény megalkotására vonatkozó népszavazás.

A tartalomelemzési kategóriarendszerünk első változatában a sikertelen beilleszkedésnek is- a sikereshez hasonlóan- két alkategóriája volt. A válaszok alapján azonban nehéz volt differenciálni a két tartalmi kategória mentén, és ráadásul a kódolókkal történő utólagos egyeztetés alapján, senki nem tartozott az igyekezet nélküli sikertelen beilleszkedés kategóriájába, így a beilleszkedés végső jellemzésére a fenti 4 fokú skálát alkalmaztuk. A tartalomelemzés során a független kódolók⁷⁸ közötti egyetértést jelző Cohen- féle, Kappa értéke: $\kappa=0,828$, amely eredmény értelmében alkalmazkodás kvantitatív jellegzetességeinek megragadására kialakított kódrendszerünk tartalmilag érvényesnek bizonyult, tehát az így nyert adatokat megbízhatóan használhatjuk fel a statisztikai elemzés során.

13.5 A migráció kontextusában kirajzolódott jövőkép kódolási rendszere

Kutatásainkban a jövőkép komplex konstruktumának csupán a migrációra vonatkozó szegmensét vettük vizsgálat alá. A kód kialakításánál alkalmazott fejlesztési mintánk ez esetben is megegyezik, jelen dolgozat fővizsgálatban részt vevő vizsgálati személyeinkkel (lásd *A vizsgálati minta összetétele című* fejezet). A migrációs jövőkép kódrendszerének kidolgozására két lépésben került sor. Az első körben a migrációs narratívumok utolsó bekezdése (lásd 2. számú melléklet utolsó gondolatindító mondatkezdetek)⁷⁹ alapján azonosítottuk és tipologizáltuk a vizsgálati személyek e témában releváns szövegrészeit. Ennek eredményeként az alábbi választípusok rajzolódtak ki:

⁷⁸A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Novák Mónikának és Kis Andreának.

⁷⁹4. *A jövőben...*

11. számú táblázat: A migrációs jövőkép megragadására kialakított tartalomelemzési kódrendszer

Kód	A kódhoz tartozó válaszadók száma	Részletek a kódhoz tartozó válaszadók narratívumaiból
Visszatér a származási országba	10 fő	„A jövőben úgy néz ki, hogy ha befejezem a sulit, haza szeretnék menni, dolgozni. Elég kevés ideje vagyok itt ahhoz, hogy valami is ide kössön. De még 1 év alatt változhat.” (21 éves nő, 1, 5 éve tartózkodik Magyarországon)
Magyarországon maradva tervezi a jövőt	45 fő	„A jövőben is szeretnék itt vagy a közelben élni. A „bizonytalan szülőföldemhez” már csak szép emlékek és édesanyámék kötnek.” (37 éves férfi, 4,5 éve tartózkodik Magyarországon)
Egy újabb külföldi országban tervezi a jövőjét	12 fő	„A jövőben olyan helyen szeretnék élni, ahol nincsenek rajtam olyan bélyegek, mint „büdös magyar”, „büdös szerb” (mert itt az is voltam!), „büdös kelet-európai” stb. Mondjuk Új-Zélandon csak egy „büdös európai” lehetek, az már jó.” (27 éves férfi; 11,5 éve él Magyarországon)
Bizonytalan, de egy újabb külföldi országban vagy Magyarországon tervezi a jövőjét	8 fő	„A jövőben, miután lediplomáztam, szeretnék egy jó munkahelyen dolgozni, esetleg pár évet külföldön is, pl. Nagy-Britanniában, Ausztriában vagy Németországban, és akár ezen országok valamelyikében, akár itt Magyarországon családot alapítani.” (20 éves nő, 14 éve él Magyarországon)
Először egy külföldi országban, majd a származási országba visszatérve tervezi a jövőjét	6 fő	„Friss diplomásként szeretnék kiutazni külföldre, hogy maximálisan biztos legyek a nyelvtudásomban. Tanár szeretnék lenni, vissza szeretnék menni Vajdaságba, valahol Kanizsán munkát találni.” (20 éves nő, 5,5 éve tartózkodik Magyarországon)
A vizsgálati személy egyedül a bizonytalanságát jelzi.	28 fő	„Még most sem tudom, mit akarok. A gyökereimből már kiszakadtam, otthonról sokan eljöttek, családot alapítottak, vagy elhunytak. Itt dolgozok, de nem vagyok „itthoni” szívesen utazok „haza” (Zentára).” (32 éves nő, 13,5 éve él Magyarországon)
Nem nyilatkozik	11 fő	-

A válaszkategóriák alapján, a helyek szempontjából három féle választás, és azok különböző – időnként nehezen szétválasztható – kombinációja körvonalazódott. A válaszadók egyszerűbb összehasonlíthatósága és a további statisztikai adatelemzés megkönnyítése érdekében, a migrációs jövőkép vizsgálatát célul kitűző elemzés második fordulójában az alábbi három eldöntendő kérdésre kerestük a választ:

- A. Megjelenik-e a jövőképben a származási országba való visszatérési szándék?
- B. Megjelenik-e a jövőképben, a fogadó országban tartózkodás szándéka?

C. Megjelenik-e a jövőképben egy újabb külföldi országban való tartózkodás szándéka?

A kérdésre adott válaszokra irányuló tartalomelemzés során a kódolók tehát három egymástól független változót alakítottak ki, ezáltal mindhárom kérdés esetében az alábbi négy lehetséges tartalmi kód közül választhattak:

1. *igen, tervezi,*
2. *nem tervezi,*
3. *bizonytalanságot fogalmaz meg a kérdés vonatkozásában,*
4. *nem ad értékelhető választ.*

Ez utóbbi tartalomelemzés során a független kódolók⁸⁰ közötti egyetértést jelző Cohen- féle, Kappa értéke: $\kappa=0,812$, amely eredmény értelmében, a migráció kontextusában kirajzolódott jövőkép megragadására kialakított kódrendszerünk tartalmilag érvényesnek bizonyult, tehát az így nyert adatokat megbízhatóan használhatjuk fel a statisztikai elemzés során.

13.6 Elemzés automatizált narratív tartalomelemző eljárás segítségével

Napjaink korszerű narratív pszichológiai tartalomelemzésre épülő kutatásainak meghatározó kiindulópontja, törekvése olyan számítógépes tartalomelemző programok kifejlesztése, amelyek időtakarékosan és hatékonyan képesek nagyobb terjedelmű szövegkorpuszokban a pszichológiai tartalmat hordozó nyelvi mintázatok beazonosítására (Vincze, 2009). Hazai viszonylatban e téren úttörőnek számítanak a László János koordinálta munkacsoport által kidolgozott automatizált narratív pszichológiai tartalomelemző algoritmusok. Az automatizált tartalomelemzés céljára kifejlesztett NARRCAT (Narrative Psychological Content Analytical Tool) nevet viselő komplex számítógépes eszköz a vizsgálni kívánt elbeszéléseket számos pszichológiai dimenzió mentén képes elemezni, mely dimenziók mindegyikéért a tartalomelemző eszköz egy-egy önálló működési egysége, modulja felelős. Az automatizált

⁸⁰A kódolásért való közreműködésében köszönettel tartozunk Zeleiné Huczik Katalinának és Simon Virág Krisztinának

tartalomelemző eljárás moduljai alkalmasak az identitás valamely minősége szempontjából releváns, alaposan körülhatárolt nyelvi alakzatokat kvalitatív módon pszichológiai tartalmaknak megfeleltetni, majd ezt követően az így definiált tartalmi kategóriák szövegben való előfordulásait gyakorisági elemzésnek vetik alá (Csertő & László, kézirat). E módszerek alkalmazása során tehát a pszichológiai jelentésből származó adatok kvalitatív és kvantitatív minőségükben egyaránt megragadhatókká válnak. Az eljárás keretét – az elemzőmodulok futtatását – a Silberstein (2005; idézi Vincze, 2009) által kifejlesztett NooJ nyelvtechnológiai rendszer teszi lehetővé, amely nagy terjedelmű digitalizált szövegtörzsek morfológiai és szintaktikai elemzését, és erre épülve meghatározott nyelvi alakzatok szövegekben történő azonosítását végzi el (Csertő & László, kézirat).

13.6.1 Az elemzés célja

Bár az automatizált narratív tartalomelemzés és a környezetpszichológiai kutatások összefonódására a szakirodalomban nem találtunk példát, tekintettel arra, hogy a fenti módszer eredeti célkitűzése alapján, az identitás valamely minősége szempontjából releváns, jól körülhatárolt nyelvi alakzatok pszichológiailag értelmezhető kvalitatív megragadására jött létre, kíváncsiak voltunk arra, hogy az ember – környezet viszonyt előtérbe helyező narratívumok egyéni élettörténeti (identitás) narratívumként értelmezve alkalmasak-e az automatizált narratív tartalomelemzésre. Elsődleges célunk az volt, hogy a sikerrel nyert adatok mintegy kiegészítésül és kontrolljául szolgálhatnak a fentiekben bemutatott manuális többkódolás tartalomelemzési stratégiának, illetve azt vártuk, hogy az értékelő viszonyulás explicit megragadásával egyaránt megvalósulhat, az ember – környezet viszony nehezen tudatosítható jellegzetességeinek kvalitatív formában történő megragadása és kvantifikálása.

13.6.2 Az elemzés menete

Előzetes elképzeléseink szerint a narratívumok automatizált tartalomelemzésénél, a vizsgálatunk tárgyát képező, a helyekhez fűződő viszonyt fókuszba állító migrációs élményhalmaz jellemzéséhez, a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben eredetileg a személyközi és csoportközi értékelő folyamatok vizsgálatára kialakítást nyert elemzési modulok közül, az *értékelés* (Csertő & László, kézirat) és az *érzelem* (Fülöp & László,

2006) modul alkalmazása minősült relevánsnak.⁸¹ E modulok fejlesztési megfontolásainak, valamint működési mechanizmusainak ismertetése túlmutat jelen dolgozat tárgyán. Bemutatásuk során csupán a jelen kutatás szempontjából fontos tartalmi jellegzetességeik felvázolására szorítkozzunk. Ennek értelmében az értékelés-modul alapjául szolgáló szótárak pozitív és negatív értékítéleteket fejeznek ki (Csertő & László, kézirat), az érzelem modul alapjául szolgáló érzelemszótár pedig az alábbi pszichológiai kategóriákra épül: az érzelmek valenciája (pozitív, negatív, semleges), érzelmi minőségek (affektusok, érzések, érzelmek, érzelmet implicáló cselekvések), elsődleges és másodlagos érzelmek, valamint az érzelmi távolság (személyközi közelség, érzelmi távolodás, illetve ezek dinamikája (Fülöp, 2008).

Tekintettel arra, hogy a helyek jellemzésében használt érzelmek és értékelések azonos funkciót töltenek be – míg az előbbiben a narrátor érzelmi jellegű értékelései addig az utóbbiban a kognitív jellegű értékelései jutnak kifejezésre (vö. Csertő & László, kézirat) – ezért az elemzésre szánt szövegtörzseinkon célszerűnek tartottuk a két modul egyidejű lefuttatását.

A NooJ nyelvi fejlesztő környezetében elvégzett elemzés találatainak jelzéseként a szintaktikai elemzés eredményeképpen az eredeti szövegben szemantikai jegyek jelennek meg. Ezt példázza az alábbi szövegdoboz:

```
Az eredeti és az új lakóhelyem rengeteg dologban eltér egymástól. <V
TYPE="ÉRZELEM">Szeretem</V> a lakóhelyem, de egy kis város és általában nagyon
<NEGMN>unalmas</NEGMN> hely. Szükségem van a pörgésre, az <POZMN><P
TYPE="ÉRZELEM">izgalmas</P></POZMN> életre. Ezért <V
TYPE="ÉRZELEM">szeretem</V> Szegedet, mert mindig történik valami, nem <P
TYPE="ÉRZELEM">unatkozom</P>.
```

Az elemzés találatait, szövegtörzseinkkel együtt az Atlas.ti tartalomelemző szoftver segítségével további kódolásnak vetettük alá. A manuális kódolás során továbbra sem tettünk különbséget az értékelő viszonyulást jelző kód – értékelés vagy érzelem – modulbeli származása között, csupán az *értékelő viszonyulás* pozitív vagy negatív színezete vonatkozásában. Ennek értelmében az Atlas.ti tartalomelemző program nyomán végzett manuális elemzés során a találatokat az értékelt hely lokalizációja (származási helyre vagy fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás)

⁸¹ A modul alkalmazásához Prof. Dr. László János adta szakmai hozzájárulását. A program bemutatásában és lefuttatásában Csertő István volt segítségünkre.

szerint kódoltuk tovább, majd – a program segítségével – szuperkódokat képeztünk, amelyekben egyszerre jelenik meg az értékelt hely és az értékelő viszonyulás minőség kategóriája pl. a származási helyre vonatkozó pozitív értékelő viszonyulások vagy a származási helyre vonatkozó negatív értékelő viszonyulások. Emellett a vizsgálati narratívumaink tartalmát előfeszítő első mondatkezdés (*Itt élek Magyarországon...*) tartalma alapján feltételeztük, hogy az első értékelő viszonyulás minősége hiteles képet ad a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség minőségéről. Ennek értelmében a manuális utókódolás során minden narratívumban szereplő első értékelő viszonyulás külön kódot is kapott, ami a „belépő értékelés” elnevezést kapta.

Az így kapott adatokat az Atlas.ti által felkínált mentés exportálási lehetőség nyomán Excel táblázat segítségével jelenítettük meg, ahonnan további feldolgozás céljából az SPSS 15.0 programban szereplő adatbázisunkba konvertáltuk.

14 Az adatok statisztikai feldolgozása

A kiválasztott kutatási terület feltáratlanságára való tekintettel, adataink feldolgozásának megtervezésében konkrét hipotézisek helyett körülhatárolt célkitűzések mentén haladtunk. Elsődleges célunk az volt, hogy a tartalomelemzésünk során nyert adatok segítségével feltérképezzük a Vajdaságból Magyarországra érkező etnikai migráció élményuniverzumait. Adataink statisztikai feldolgozását az SPSS 15.0 program segítségével végeztük. Az elemzés folyamatában megfogalmazódó kérdésfeltevéseket és hipotéziseket, az elvégzett statisztikai eljárások bemutatásakor ismertetjük.

Az elemzés során alkalmazott statisztikai eljárások:

- Klaszterelemzés
- Spearman-féle nonparametrikus korrelációs számítások
- Khi- négyzet - próba
- Lineáris regresszió

A bemutatásra kerülő statisztikai elemzés folyamata négy fő szakaszra tagolható, melynek során az első szakaszban a vizsgálati személyek klaszterelemzéssel történő

csoportosítását végeztük el. A második szakaszban megvalósuló hipotézistesztelés során pedig az automatizált narratív tartalomelemzéssel nyert adatok és az általunk kidolgozott manuális többkódolás tartalomelemzési stratégiák összeegyeztethetőségét, illetve az automatizált narratív tartalomelemzés adatainak környezetpszichológiai relevanciáit vizsgáltuk. A harmadik részben zajlott a manuális és az automatizált tartalomelemzés során megragadott és körvonalazott migrációs jelenségek: helyvesztés, helykötődés, az új környezetbe való beilleszkedés jelenségeit bejósoló modellek lineáris regressziós módszerrel történő felállítása. Végül a negyedik szakaszban kutatásunk központi jelenségeit érintő a migráció párhuzamosan zajló pszichológiai folyamatai – a helyvesztés és a beilleszkedés dinamikája – vonatkozásban megfogalmazott hipotézisek pontos körvonalazását és tesztelését végezzük el.

14.1 Klaszterképzés

A migráció pszichodinamikai jelenségének összetettségére és a fentebb részletesen bemutatott tartalomelemzési folyamatokból származó adatok sokrétűségére való tekintettel, célszerűnek tartottuk a vizsgálati személyek klaszterelemzéssel történő csoportosítását. A csoportosítás célja az volt, hogy a számos egymással összefüggő változó alapján a vizsgálati személyek jellemző mintázatait azonosítsuk.

Tekintettel arra, hogy a tartalomelemzésből származó adataink többnyire alacsony mérési szintű (nominális és ordinális) változókat eredményeztek, a rendelkezésünkre álló klaszterelemzési metódusok közül a *kétlépcsős klaszterelemzés* módszerét (TwoStep Cluster Analysis) tartottuk legalkalmasabbnak. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a módszer lehetővé teszi mind a kategorikus, mind a folytonos változók kiindulópontként való beépítését. A kétlépcsős klaszterelemzési eljárás további előnye a korábban kidolgozott és mára klasszikussá vált hierarchikus és nem hierarchikus klaszterképzési eljárásokkal szemben, hogy nincs szükség az előzetes klaszterszám megadására, helyette – a Schwarz – Bayesianus kritérium (BIC) kiválasztása esetén – az algoritmus az adatok jellemzői függvényében maga alakítja ki, és irányozza elő a klaszterek ideális számát.

14.1.1 A származási helyhez való kötődést leíró klaszterek kialakítása

Az elsőként ismertetésre kerülő klaszterelemzést az a tapasztalat tette szükségessé, miszerint – a szakirodalmi adatokkal egybecsengésben (vö. fentebb Pilling (2003)) a normál gyásmunka három szakaszos modelljeivel szemben megfogalmazott kritikájában) – a helyvesztés vizsgálata során a válaszadók 80,8%-a a helyvesztés-élmény feldolgozásának második szakaszába tartozó, kötődést hangsúlyozó válaszokat adott, ennek nyomán felmerült az igény a származási országhoz való kötődés jelenségének más változók bevonásával történő árnyaltabb megismerése iránt.

A klaszterképzéshez a kiindulásul szolgáló a helyvesztést követő gyásmunka három stádiumát megragadó (vö. a helyvesztés tartalomelemzésének bemutatása) háromfokú ordinális skála mellé egy folytonos és egy dichotóm változót használtunk fel. Mindkét változót a Fontos Helyek Köre munkacímet viselő módszerünk segítségével nyertük. A folytonos változót a származási ország helyeihez való kötődést kifejező százalékos kötődésintenzitásmutató képezte, a dichotóm változót pedig a honvágy jelenségének háttérváltozója szolgáltatta, amelyet a származási országban ténylegesen eltöltött és eltölteni vágyott idő különbségéből képeztünk, és arra a kérdésre ad választ, hogy a vizsgálati személy vajon több időt szeretne-e a származási országban eltölteni vagy sem.

Amint azt már fentebb, a klaszterképzési eljárásunk általános bemutatása során is jeleztük, a klaszterkialakítás során bemenetként alkalmazásra került változók kiválasztása számos próbálkozás eredményeként kristályosodott ki (melyek részletes ismertetésére terjedelmi korlátok okán nem térünk ki). A származási helyhez való kötődést leíró klaszterek kialakítása során alkalmazott, fent megnevezett három változó kiválasztásának az a magyarázata, hogy a kiemelt változók mentén különült el legélesebben és jól interpretálható alcsoportokra (klaszterekre) a mintánk. E klasztereknek a későbbi adatfeldolgozás szempontjából kiemelt jelentősége abban áll, hogy az így létrejött változó megközelítőleg szimmetrikus eloszlása a későbbiekben, az adatok transzformálása eredményeként ordinális változóvá alakítva, alkalmassá válik korrelációs számításokra.

A jelen elemzés tárgyául szolgáló klaszterképző elemzési lépcső során három, egymástól jól elkülönülő, és a helyvesztés –helykötődés dinamikája mentén is könnyen értelmezhető klasztert kaptunk, amelyeket a következőképpen azonosítottunk:

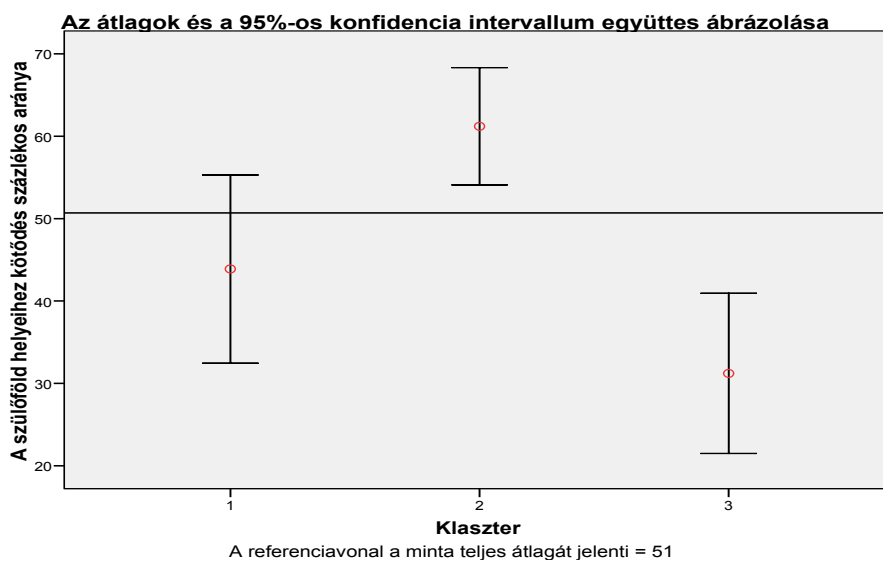
Kötődés honvágy nélkül; Honvággal együtt járó kötődés; Legkevésbé kötődők. Az elnevezések során az egyes változókhoz tartozó klaszterközépek és konfidencia intervallumok helykötődés szempontjából meghatározó mondanivalóját használtuk fel. A csoportok megoszlását a 12. számú táblázat szemlélteti.

12. számú táblázat: A származási helyhez való kötődést leíró klasztereképzés során azonosított klaszterek

<i>Klaszterek</i>	<i>Elemzés</i>	<i>%</i>
Kötődés honvágy nélkül	33	27,5%
Honvággal együtt járó kötődés	64	53,3%
A legkevésbé kötődők	23	19,2%
Összesen	120	100

14.1.2 A három klaszter profilozása

Az első klaszterbe 33 válaszadó tartozik, amely a minta több mint egy negyedét (27,5%) teszi ki. Ez a csoport a „*Kötődés honvágy nélkül*” elnevezést kapta, mivel a válaszadók közül valamennyien a helyvesztés stádiumai közül a kötődés szakaszában tartanak. A klasztertagok esetében a származási ország helyeihez való kötődés százalékos aránya átlagosan 43,88% (szórás 25,97), ami alatta marad a teljes minta 51%-ot kitevő átlagának (lásd 6. számú ábra), e változó tekintetében a másik két klaszter között mintegy félúton helyezkedik el, a harmadik csoportosító – a honvágy meglétét megragadó – változó értelmében pedig, a ténylegesnél nem szeretnének több időt a származási országban eltölteni.

6. számú ábra A származási ország helyeihez való kötődés átlagai és a 95%-os konfidencia intervallum együttes ábrázolás

A második klaszterbe tartozik a válaszadók több mint fele 64 fő (53,3%). Ezt a csoportot a „*Honvággyal együtt járó kötődés*” elnevezéssel illettük. A csoport valamennyi tagja – az előző klaszterhez hasonlóan – a helyvesztés feldolgozásának kötődési szakaszánál tart, a származási ország helyeihez való kötődés százalékos aránya alapján a három klaszter tekintetében élenjárónak számít a 61,2 % -os átlag és 23,16 szórás értékkel, illetve a klaszterbe tartozó válaszadók mindegyike jelezte, hogy a ténylegesnél több időt szeretne a származási országban eltölteni.

A harmadik klasztert a 23 fő, a válaszadók legkisebb számú (19,2%-a) és legheterogénebb csoportja alkotja. Az e csoportba tartozó válaszadók egyike sem tematizálta a származási országhoz kötődés élményét, 17 fő a helyelhagyást követő veszteségélmény személyiségbe történő integrációjáról számolt be, további 6 fő esetében pedig egyáltalán nem jelent meg a származási országhoz való kötődés tematikája. A minta e csoportját alkotó válaszadók eltérnek a származási országban eltöltött és az eltölteni vágyott idő tekintetében. A válaszadók több mint fele (14 fő) szívesen töltene a ténylegesnél több időt a származási országban, 9 fő pedig nem igényel a jelenleginél hosszabb származási országban való tartózkodást. Az előző két klaszter tagjaihoz képest az ebbe a csoportba tartozók kötődnek legkisebb intenzitással a származási ország helyeihez (átlag=31,22%, szórás=17,99).

A harmadik klaszter esetében a honvagy tekintetében tapasztalható heterogenitásra való tekintettel, a közös klasztercímkével való ellátást megelőzően elvégeztük e klaszterképzési eljárás bemenetéül szolgáló két alacsony mérési szintű változó (a helyvesztést követő gyászmunka stádiumait és a honvagy meglétét kategorizáló változók) függetlenségvizsgálatát.

A khi-négyzet próba értékei nyomán ($\chi^2(2)=2,01$; $p=0,365$) elmondhatjuk, hogy a helyvesztés feldolgozásának menetét vizsgáló és a származási országban való ténylegesnél hosszabb tartózkodás vágyát mérő változók között nincs szignifikáns összefüggés, tehát függetlenek egymástól (lásd 13. számú táblázat).

13. számú táblázat: A helyvesztés-feldolgozás stádiumainak a származási országban eltölteni kívánt idő vonatkozásában történő előfordulási jellegzetességeit szemléltető keresztábra

			A helyvesztést követő gyászmunka kötődést nem tematizáló szakaszai		Összesen
			Tagadó	Integráció	
Több időt szeretne a származási országban eltölteni	nem	Gyakoriság	1	8	9
		Várt gyakoriság	2,3	6,7	9,0
		Adjusztált standardizált reziduális	-1,3	1,3	
	igen	Gyakoriság	5	9	14
		Várt gyakoriság	3,7	10,3	14,0
		Adjusztált standardizált reziduális	1,3	-1,3	
Összesen		Gyakoriság	6	17	23
		Várt gyakoriság	6,0	17,0	23,0

Nincs tehát szignifikáns összefüggés a származási országban való hosszabb tartózkodási igény vonatkozásában, a kötődést nem tematizálók két csoportja tekintetében.

Ennek értelmében a klasztertagokat egyértelműen az köti leginkább össze, hogy nem tematizálnak kötődést a származási ország vonatkozásában, illetve az, hogy a kötődést mutató kvantitatív változó átlagértéke alatta marad a teljes minta átlagának. A

klasztercsoport tagjai az iménti hasonlóságok fókuszba emelésével *A legkevésbé kötődők* klasztercímét kapták.

14.1.3 Az adatok konvertálása értelmezhető sorrendben- a nominális változó ordinális változóvá alakítása

A fent bemutatott klaszterképzési eljárás eredményeként létrejött klaszterek egyszerre adnak képet a származási országhoz való kötődés minőségi és mennyiségi jellemzőiről. A további adatfeldolgozás – korrelációs számítások – érdekében, az adatok transzformálása eredményeként ordinális változót hoztunk létre, melynek alapját a folytonos változóhoz tartozó klaszterközepek (lásd 14. számú táblázat) és konfidencia-intervallum szolgáltatja (vö. fent 6. számú ábra).

14. számú táblázat: A származási ország helyeihez kötődés százalékos aránya alapján kirajzolódott klaszterközepek (*centroids*)

		A származási ország helyeihez kötődés százalékos aránya	
		Átlag	Szórás
Klaszter	1	43,88	25,974
	2	61,20	23,163
	3	31,22	17,992
	Teljes minta	50,69	25,902

Az így létrejött ordinális változó a következő (növekvő) sorrendbe transzformálja a klaszterelemzés során eredetileg létrehozott klasztereket:

1. A legkevésbé kötődők
2. Kötődés honvágny nélkül
3. Honvággyal együtt járó kötődés

14.1.4 A beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterek kialakítása

A vizsgálati személyek második csoportosítási eljárását is a fent jelzett kétlépcsős klaszterképzési eljárással végeztük. A klaszterképzés célja ez esetben az új környezetbe való beilleszkedés kvalitatív jellegzetességeit azonosító alkalmazkodási

stílusok és a beilleszkedés kvantitatív nézőpontú sikerességének egyetlen változóval történő megragadása volt.

A megelőző próbálkozások eredményeként, a klaszterképzés bemeneteként egy folytonos, egy ordinális és egy nominális változót használtunk fel. A folytonos változónkat ez esetben – a Fontos Helyek Köre munkacímet viselő módszerünk segítségével nyert –, a fogadó ország helyeihez való kötődés intenzitását mutató százalékos kötődésintenzitásmutató képezte. Mindkét alacsony mérési szintű változónk a módszercsomagunk első részéből származó narratívumok független kódolós manuális tartalomelemzése nyomán került kialakításra. Az egyik az akkulturációs modell mintájára készült környezeti adaptációs kategóriákat ragadja meg kategorikus változó formájában (lásd fentebb az új környezetbe való beilleszkedést megragadó tartalmi kódok bemutatását), míg a másik – ordinális skálát alkotva – a beilleszkedés szubjektív megítélésének fokozatait rangsorolja (lásd fentebb a beilleszkedés fokozatai tartalomelemzési kódrendszerének bemutatását).

A beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterek kialakítása során alkalmazott három változó kiválasztásának – a korábban bemutatott származási helyhez való kötődést leíró klaszterek bemenő változóinak kiválasztásánál alkalmazott kritériumaihoz hasonlóan – az a magyarázata, hogy a kiemelt változók alkalmazása mentén tapasztalhatjuk a legélesebb elkülönülést a mintánk alcsoportokra (klaszterekre) történő bontása során. Az így létrehozott két alcsoport mintázata jól értelmezhető az új környezethez való alkalmazkodás sikeressége fényében. Ezt a tapasztalatot érvényesítettük a klaszterek elnevezésében is, amikor az *inkább sikeres beilleszkedés*, valamint az *inkább sikertelen beilleszkedés* elnevezéssel azonosítottuk őket. A csoportok megoszlását a 15. számú táblázat szemlélteti.

15. számú táblázat: A beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterképzés során azonosított klaszterek

<i>Klaszterek</i>	<i>Elemzés</i>	<i>%</i>
<i>Inkább sikeres beilleszkedési mintázat</i>	<i>81</i>	<i>67,5</i>
<i>Inkább sikertelen beilleszkedési mintázat</i>	<i>39</i>	<i>32,5</i>

14.1.5 A két klaszter profilozása

A válaszadók kétharmada, 81 fő (67,5 %-a) az első klaszterbe került. Ez a csoport az *inkább sikeres beilleszkedési mintázat* elnevezést kapta. Az elnevezés kiindulópontját, a beilleszkedést megítélését jelző négyfokú ordinális skálán kapott értékek képezték, ahol a minta e csoportjába tartozó tagok mindegyike a sikeres beilleszkedés irányába mutató két felső kategóriába sorolható választ adott: ezen belül 56 fő a kétségkívül sikeres beilleszkedés kategóriájába, 25 fő pedig a kisebb nehézségeket tematizáló sikeres beilleszkedők kategóriájába került, ezáltal lefedve a sikeres beilleszkedést jelző kategóriák válaszainak 97,2%-át. Az új környezethez való alkalmazkodási stratégiák tekintetében az e klaszterbe tartozó válaszadók körében két választípus fordult elő. A legtöbben (61 fő) sorolható az integráció stratégiáját választók közé, számuk meghatározó az egész minta integrációt választói tekintetében is, nevezetesen az összes integrációs stratégiát választó válaszadók 92,4%-a tartozik az első klaszterbe. Az első klaszterből fennmaradt további 20 válaszadó az asszimilációs stratégiát választók közé sorolható, ami az asszimilációt választók túlnyomó többségét, 95,2%-át jelenti. A fogadó ország helyeihez való kötődési intenzitásmutató átlagos értéke 50% (szórás: 25,04) meghaladja a teljes minta átlagát, lévén, hogy értéke 46,22% (szórás: 26,22).

A második klasztert a válaszadók legkisebb létszámú, 39 fős (32,5%-a) csoportja alkotja ők az *inkább sikertelen beilleszkedési mintázat* klasztercímét kapták. Az elnevezés célja az első klaszterrel szembeni különbségek megvilágítása, a bemeneti változók jellegzetességei mentén, amelyek az alább bemutatásra kerülő paraméterek mentén változtak. A beilleszkedés fokozatait mérő négyfokú ordinális skála tekintetében leszögezhető a hogy a sikertelen póluson lévő két kategóriába tartozó válaszok 100%-a ebbe a klaszterbe tartozó válaszadóktól származik. A válaszadók több mint fele (23 fő) az ambivalens beilleszkedést jelző második kategóriába tartozik, 14 fő pedig az alsó – egyértelműen sikertelen beilleszkedést jelző – kategóriába, 1-1 fő (összesen 8, 69%) pedig a sikeres beilleszkedés fokozatait jelző tartalomlelemzési kategóriákba (kétségkívül sikeres beilleszkedés, valamint kisebb nehézségeket tematizáló sikeres beilleszkedés) sorolható válaszokat adott, ami a mintánk összes sikeres beilleszkedésre utaló válaszainak 5,6%-át jelenti.

Az *inkább sikertelen beilleszkedési mintázat* klasztercímét viselők csoportja esetében a klaszterben az új környezethez való alkalmazkodási stratégiák tekintetében nagyobb heterogenitást tapasztalhatunk, mint az *inkább sikeres beilleszkedési mintázathoz* tartozó klasztercsoport esetében. Ebben a csoportban ugyanis a válaszadók több mint fele, 23 fő (59%), a szeparációs stratégiára jellemző választ adott, emellett 10 fő (25,64%) adott marginalizációra utaló válaszokat. Ezek a válaszok kimerítik a fenti két alkalmazkodási stratégia válaszainak 100%-át. Mindemellett a második klasztercsoportból fennmaradt 6 főből (15,38%), 5 fő válasza az integrációs stratégia kategóriájába tartozik, további 1 főé pedig az asszimilációs stratégiába. Az elemzésbe bevont harmadik változó – a fogadó ország helyeihez való kötődési intenzitásmutató – tekintetében, a válaszadók e csoportja 38,36% (szórás 27,18), alatta marad mind az első klaszter (átlag 50%; szórás 25,04), mind pedig a teljes minta átlagának (átlag: 46,22% ; szórás 26,22).

14.1.6 Az adatok transzformációja- a dichotóm változó értékeinek növekvő sorrendbe állítása

A fent bemutatott klaszterképzési eljárás eredményeként létrejött klaszterek, az eredeti célnak megfelelően, egyszerre adnak képet az új környezethez való alkalmazkodás stílusáról és annak adaptív mértékéről, sikeréről. A további adatfeldolgozás – korrelációs számítások – érdekében, a klaszterképzés eredményeként létrejött változó adatbázisba történő beépítése előtt, az adatok transzformálása eredményeként megcseréltük a változó értékeinek sorrendjét, melynek eredményeként a dichotóm változónk alacsony értéke jelzi az *inkább sikertelen beilleszkedési*, a magas értéke pedig az *inkább sikeres beilleszkedési mintázatot*.

14.2 Vizsgálati konstruktumaink tartalmi validitásának ellenőrzése automatizált tartalomelemzéssel

Az automatizált tartalomelemzés vizsgálati konstruktumaink vonatkozásában nyert tartalmi validitására irányuló statisztikai elemzések első lépéseként hipotéziseket fogalmaztunk meg az automatizált tartalomelemzés során nyert adatok és a migráció során kialakult helykötődésstruktúra tartalmi összefüggéseirő, valamint sor került az első helyértékelés alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség vonatkozásában specifikus hipotézis tesztelésére is. A következő fejezetben részletesen ismertetjük ezeket.

14.2.1 A helyekhez fűződő értékelő viszonyulás és a helykötődés kontextusában megfogalmazott hipotézisek

A helykötődés általunk alkalmazott munkadefiníciójából – ami az ember és az általa használt hely közötti (többnyire) pozitív érzelmi kötelékként tekint e jelenségre (Fried, 1963; Düll, 1996)- valamint a felhasznált tartalomelemzési modulok alkalmazhatósági és értelmezési tartományából kiindulva feltételeztük, hogy a helyekre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége⁸² kifejezi az adott hellyel kapcsolatos elégedettséget, illetve a helyekhez fűződő értékelő viszonyulás pozitív vagy negatív volta képet ad a helykötődésről. Ez a jelenség a fogadó ország esetében a beilleszkedés élményét, a származási hely esetében pedig a származási országhoz való kötődést jelenti. Az imént felvázolt értelmezési kerethez igazodva, az alkalmazásra került automatizált tartalomelemzési modulok helykötődés vonatkozásában tapasztalható validitásának vonatkozásában az alábbi hipotézisek kerültek megfogalmazásra:

I./H1 a) – A származási ország helyeivel kapcsolatos értékelő viszonyulás pozitív színezete együtt jár a származási ország helyeihez való kötődés erősségének növekedésével.

⁸² Amint azt az automatizált tartalomelemzés menetének bemutatása során kifejtettük, a helyek jellemzésében használt érzelmek és értékelések azonos funkciójára való tekintettel, az elemzésre szánt szövegtörzseken egyidejűleg futtatuk le az értékelés és az érzelem modulokat, a manuális kódolás során pedig nem tettünk különbséget az értékelő viszonyulás modulbeli származása között, csupán az értékelő viszonyulás pozitív vagy negatív színezete vonatkozásában.

I./H1 b) – A származási ország helyeihez való kötődés erősségének növekedése együtt jár a származási ország jellemzésének az összes helyértékelés viszonylatában tapasztalt arányának növekedésével.

I./H2 – A származási országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív volta esetén, a jövőképből szignifikánsan nagyobb arányban jelenik meg a kívánság, miszerint a vizsgálati személy szívesen térne vissza a származási országba, mint a másként értékelők esetében.

I./H3 a) – A fogadó ország helyeivel kapcsolatos értékelő viszonyulás pozitív színezetének valószínűsége együtt növekszik a fogadó ország helyeihez való kötődés erősségének növekedésével.

I./H3 b) – A fogadó ország helyeihez való kötődés erősségének növekedése együtt jár a fogadó ország jellemzésének a helyekhez fűződő összes értékelő viszonyulás vonatkozásában tapasztalt arányának növekedésével.

I./H4 – A fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezete pozitívan korrelál a fogadó országba történő beilleszkedés sikerével.

I./H5 – A fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív volta esetén a jövőképből szignifikánsan nagyobb arányban jelenik meg az a kívánság, miszerint a vizsgálati személy szívesen maradna a fogadó országban, mint a másként értékelők esetében.

14.2.2 A helyekhez fűződő értékelő viszonyulás és a helykötődés kontextusában megfogalmazott hipotézisek tesztelése

I./H1.a) – A származási ország helyeivel kapcsolatos értékelő viszonyulás pozitív színezete együtt jár a származási ország helyeihez való kötődés erősségének növekedésével.

A hipotézis tesztelése során elvégzett Spearman-féle korrelációs vizsgálat nyomán a származási helyhez fűződő értékelő viszonyulás színezete és a származási ország helyeihez való kötődés intenzitása tekintetében nem találoztunk sem tendenciaértékű, sem szignifikáns eredménnyel ($r=0,141$; $p=0,224$). Az eredmények alapján a fenti hipotézisünket elvetettük, minek értelmében a származási helyhez való kötődés erőssége vonatkozásában a helyekhez fűződő értékelő viszonyulás pozitív színezete nem bizonyult a származási helyhez való kötődés érzékeny indikátorának.

I./H1. b) – A származási ország helyeihez való kötődés erősségének növekedése együtt jár a származási ország jellemzésének az összes helyértékelés viszonylatában tapasztalt arányának növekedésével.

A származási ország helyeihez való kötődés erőssége és az országonként lokalizált helyekhez fűződő értékelő viszonyulások számában tapasztalható, a származási országhoz kötődő helyértékelések aránya között szignifikáns de nem túl erős korrelációval találkoztunk (Spearman-féle korrelációs vizsgálat: $r=0,342$; $p=0,001$), így hipotézisünket beigazolódnak láttuk. Vizsgálati mintánk vonatkozásában tehát elmondható, hogy minél jobban kötődik valaki a származási helyéhez, annál valószínűbb, hogy több értékelő viszonyulást fogalmaz meg a származási hely, mint a fogadó ország vonatkozásában.

I./H2 – A származási országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív volta esetén, a jövőképből szignifikánsan nagyobb arányban jelenik az a kívánság, miszerint a vizsgálati személy szívesen térne vissza a származási országba, mint a másként értékelők esetében.

A hipotézis tesztelése során elvégzett korrelációs vizsgálat nyomán hipotézisünket beigazolódnak láttuk, mivel a származási helyhez fűződő értékelő viszonyulás színezete és a származási országba való visszatérés vágyának tematizálása között közepes erősségű, pozitív irányú korrelációt találtunk (Spearman-féle korrelációs együttható értéke $r=0,392$, $p=0,001$). Ennek értelmében a származási helyükről pozitívan vélekedők nagyobb valószínűséggel nyilatkozzák azt, hogy szívesen visszatérnének származási helyükre, mint a semlegesek, és még valószínűbben, mint a negatívan vélekedők.

I./H3 a) – A fogadó ország helyeivel kapcsolatos értékelő viszonyulás pozitív színezetének valószínűsége együtt növekszik a fogadó ország helyeihez való kötődés erősségének növekedésével.

A hipotézis igazolódnak, mivel a fogadó országhoz kötődő helyértékelések pozitív színezete és a fogadó ország helyeinek helykötődésben betöltött aránya

összefüggését vizsgálva szignifikáns gyenge, de szignifikáns pozitív irányú összefüggéssel találkozunk (a Spearman-féle korrelációs együttható értéke $r=0,217$, $p=0,046$). Az eredmény alapján vizsgálati mintánk vonatkozásában kikristályosodni látszik az a tendencia, miszerint minél erősebben kötődök valaki a fogadó ország helyeihez, annál nagyobb valószínűséggel fogalmaz meg többségében pozitív értékelést a vonatkozásukban.

I./H3 b) – A fogadó ország helyeihez való kötődés erősségének növekedése együtt jár a fogadó ország jellemzésének a helyekhez fűződő összes értékelő viszonyulás vonatkozásában tapasztalt arányának növekedésével.

A fogadó ország helyeihez való kötődés erőssége és az országoként lokalizált helyekhez fűződő értékelő viszonyulások számában tapasztalható, a fogadó országhoz kötődő helyértékelések aránya között szignifikáns közepes erősségű korrelációval találkoztunk, vagyis a Spearman-féle korrelációs vizsgálat ($r=0,354$; $p<0,001$) eredményeként hipotézisünket beigazolódni láttuk. Az eredmény fényében vizsgálati mintánk vonatkozásában tehát elmondható, hogy minél jobban kötődik valaki a fogadó országhoz, annál valószínűbb, hogy többször fogalmaz meg értékelő viszonyulást a fogadó ország, mint a származási hely vonatkozásában.

I./H4 – A fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezete pozitívan korrelál a fogadó országba történő beilleszkedés sikerével.

A fogadó országba történő beilleszkedés pozitívan korrelál a fogadó ország összesített értékelésének minőségével, a két változó között erős a kapcsolat (Spearman-féle korrelációs együttható értéke: $r=0,662$, $p<0,001$). A sikeres beilleszkedésről beszámoló vizsgálati személyeinknek a fogadó ország vonatkozásában megfogalmazott értékelő viszonyulásai nagyobb valószínűséggel festenek pozitív összképet, mint a sikertelenül beilleszkedőké.

I./H5 – A fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív volta esetén a jövőképben szignifikánsan nagyobb arányban jelenik meg az a kívánság, miszerint a vizsgálati személy szívesen maradna a fogadó országban, mint a másként értékelők esetében.

A fogadó országra vonatkozó pozitív értékelő viszonyulások és a jövőkép tekintetében nem találtunk szignifikáns összefüggést (Spearman-féle korrelációs együttható értéke: $r=0,079$, $p=0,495$).

14.2.3 A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézisek

Amint arra az automatizált tartalomelemzési kódok ismertetése során részletesen kitértünk, a narratívumok tartalmát előfeszítő első mondatkezdés (*Itt élek Magyarországon...*) tartalma alapján feltételeztük, hogy az első értékelő viszonyulás minősége hiteles képet ad a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség minőségéről. E feltételezés értelmében a következő hipotézisek kerültek megfogalmazásra:

II./H1 – Van összefüggés a helyekről szóló első értékelő viszonyulás és a fogadó országba történő beilleszkedés sikere között. A sikeresen beilleszkedők – a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség jeleként – pozitív helyértékeléssel kezdik válaszaikat.

II./H2 – A diáklét átmeneti jellegére, valamint az új kihívások igénylésében is megnyilvánuló életkori jellegzetességeire való tekintettel azt feltételeztük, hogy míg a diákok a migráns élethelyzet pozitív vonatkozásait emelik ki, míg velük szemben a munkavállaló migránsoknál árnyaltabb a migrációs élményhalmaz, ennek utóbbi esetben mindkét hely vonatkozásában több negatív élmény is helyet kap a migrációs élethelyzet értékelésében.

14.2.4 A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézisek tesztelése

II./H1 – Van összefüggés a helyekről szóló első értékelő viszonyulás és a fogadó országba történő beilleszkedés sikere között. A sikeresen beilleszkedők pozitív helyértékeléssel kezdik válaszaikat.

A kezdő helyértékelés és a beilleszkedés klaszter közötti függetlenségvizsgálat esetében a khi-négyzet próba eredményeként megbizonyosodhattunk afelől, hogy a két változó nem független egymástól. A khi- négyzet statisztika értéke: $\chi^2(4)=43,832$; $p<0,001$.

Az eredmények fényében (lásd 16. számú táblázat) leszögezhetjük, hogy a sikeres beilleszkedési mintázat elsősorban a fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulással mutat meghatározó összefüggést. A sikeresen beilleszkedők között szignifikánsan felülreprezentált a fogadó országhoz fűződő pozitív értékelő viszonyulással kezdők száma (az adjusztált standardizált reziduális értéke ebben a cellában: 6,6), és alulreprezentáltak a *fogadó országhoz fűződő negatív értékelő viszonyulással kezdők* (ebben a cellában az adjusztált standardizált reziduális értéke: -3,3) száma. Figyelmet érdemel az az eredmény, miszerint a *kezdetben nem értékelők* szignifikánsan nagyobb számban fordulnak elő (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 4,3) a sikertelen beilleszkedési mintázatként azonosított csoportban.

16. számú táblázat: A „belépő értékelés” és a beilleszkedési klaszterváltozók együttes előfordulásának mintázatát bemutató keresztábra

			Beilleszkedés klaszter pozitív irányban		Összesen
			inkább sikertelen beilleszkedési mintázat	inkább sikeres beilleszkedési mintázat	
A „belépő értékelés” értékelés-típusa	Kezdetben nem értékel	Gyakoriság	18	9	27
		Várt gyakoriság	8,8	18,2	27,0
		Adjusztált standardizált reziduális	4,3	-4,3	
	származási hely-negatív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	3	6	9
		Várt gyakoriság	2,9	6,1	9,0
		Adjusztált standardizált reziduális	,1	-,1	
	származási hely-pozitív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	5	5	10
		Várt gyakoriság	3,3	6,8	10,0
		Adjusztált standardizált reziduális	1,2	-1,2	
	fogadó ország-negatív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	8	2	10
		Várt gyakoriság	3,3	6,8	10,0
		Adjusztált standardizált reziduális	3,3	-3,3	
	fogadó ország-pozitív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	5	59	64
		Várt gyakoriság	20,8	43,2	64,0
		Adjusztált standardizált reziduális	-6,2	6,2	
Összesen		Gyakoriság	39	81	120
		Várt gyakoriság	39,0	81,0	120,0

A migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség és a beilleszkedés sikere között fennálló kapcsolat igazolására, a jelenséget megvilágítottuk a „belépő értékelés” típusa és a fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulások összesített minőségét megragadó változók függetlenségvizsgálatával is. A khi-négyzet próba eredményeként ($\chi^2(8)=56,814$; $p<0,001$) elmondhatjuk, hogy a változók nem függetlenek egymástól. A fogadó országról szóló pozitív összesített értékelő viszonyulással írók körében szignifikánsan felülreprezentált a fogadó országhoz fűződő

pozitív értékelő viszonyulással kezdők száma (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 5,4), és ezzel egybecsengően alulreprezentált a fogadó országhoz fűződő negatív értékelő viszonyulással kezdők száma (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 6,4). A származási helyhez fűződő pozitív értékelő viszonyulással kezdők körében szignifikánsan felülreprezentált a fogadó ország tekintetében több negatív értékelő viszonyulást kifejezők száma (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 2,2).

Az eredmények alapján a vizsgált hipotézisünket igazoltnak tekintjük, lévén, hogy a fenti eredmények a „belépő értékelés” és a beilleszkedés sikere összefüggésében jól elkülönülő jellegzetes mintázatok meglétét igazolták. A *kezdetben nem értékelők számának* a sikertelen beilleszkedési mintázatként azonosított csoportban való szignifikánsan magasabb előfordulási aránya véleményünk szerint arra utal, hogy az inkább sikeresen a beilleszkedők a negatív értékelő viszonyulást tartalmazó információkat mintegy visszatartják a narratívumok kezdeti, „bemutakozó” szakaszában. Ebben a jelenségben vélhetően a társas percepció kutatások során körvonalazódott pozitív benyomáskeltés mechanizmusának egy megnyilvánulásával találkozunk.

II./H2. A diáklét átmeneti jellegére valamint az új kihívások igénylésében is megnyilvánuló életkori jellegzetességeire való tekintettel azt feltételeztük, hogy míg a diákok a migráns élethelyzet pozitív vonatkozásait emelik ki, velük szemben a munkavállaló migránsoknál árnyaltabb a migrációs élményhalmaz, ennek megfelelően mindkét hely vonatkozásában több negatív élmény is helyet kap a migrációs élethelyzet értékelésében.

A fenti hipotézis tesztelésére két khi-négyzet próbát végeztünk el. A migrációs élethelyzetet meghatározó „belépő értékelés” és a dichotomizált tartózkodási cél (tanulás vagy munka) változók esetében az elvégzett statisztikai próba fényében elsőként bizonyosságot nyert, hogy a két változó nem független egymástól ($\chi^2(4)=14,653$; $p=0,005$). A szignifikáns eltérések az alábbi értékek mentén bontakoznak ki: a *fogadó országhoz fűződő negatív értékelő viszonyulással kezdők* száma szignifikánsan alulreprezentált a munkavállalók körében (az adjusztált standardizált reziduális értéke ebben a cellában: -2,9), és – dichotóm változó lévén- értelemszerűen ugyanilyen mértékben felülreprezentált a diákok körében. A *kezdetben nem értékelők* száma

szignifikánsan felülreprezentált a munkavállalók körében (az adjusztált standardizált reziduális értéke a vonatkozó cellában: 2,3), a diákok esetében ez esetben is fordított az arány (lásd 17. számú táblázat).

17. számú táblázat: A „belépő értékelés” típusát a tartózkodási cél stabilitása szerinti felosztásban megjelenítő keresztábra

			A tartózkodási cél stabilitása szerinti felosztásban		Összesen	
			tanulás	munka		
A „belépő értékelés” típusa	Kezdetben nem értékel	Gyakoriság	10	17	27	
		Várt gyakoriság	15,3	11,7	27,0	
		Adjusztált standardizált reziduális	-2,3	2,3		
	származási hely negatív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	4	5	9	
		Várt gyakoriság	5,1	3,9	9,0	
		Adjusztált standardizált reziduális	-,8	,8		
	származási hely pozitív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	8	2	10	
		Várt gyakoriság	5,7	4,3	10,0	
		Adjusztált standardizált reziduális	1,6	-1,6		
	fogadó ország negatív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	10	0	10	
		Várt gyakoriság	5,7	4,3	10,0	
		Adjusztált standardizált reziduális	2,9	-2,9		
	fogadó ország pozitív értékelő viszonyulás	Gyakoriság	36	28	64	
		Várt gyakoriság	36,3	27,7	64,0	
		Adjusztált standardizált reziduális	-,1	,1		
	Összesen		Gyakoriság	68	52	120
			Várt gyakoriság	68,0	52,0	120,0

Tekintettel arra, hogy a diákok több képzési formában vesznek részt, illetve a munkavállalók is különböző iskolai végzettséggel rendelkeznek, a fenti hipotézisünk tesztelése érdekében célszerűnek tartottuk a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség változójának az iskolai végzettséggel történő összevetését. A tapasztalt szignifikáns eltérések ($\chi^2(8)=31,181$; $p<0,001$) megerősítik a fenti tapasztalatokat, ami

tekintettel e két változó között szoros korrelációra (Spearman-féle korrelációs együttható értéke: $r=0,844$) – egyáltalán nem meglepő.

E változók tekintetében a legmarkánsabb eltéréssel a *fogadó országhoz fűződő negatív értékelő viszonyulással kezdők* körében találkozhatunk, akik szignifikánsan felülreprezentáltak az alacsony végzettséggel rendelkezők között (az adjusztált standardizált reziduális értéke: 4,7), és számuk alulreprezentált a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között (az adjusztált standardizált reziduális értéke: -2,6).

A fenti hipotézisünket (I./H2) elvetettük, lévén, hogy a feltételezett migrációs elégedettségmintázattal ellentétes eredményt kaptunk. Amennyiben feltételezzük, hogy a bemutatkozó értékelő viszonyulás hiteles képet ad a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettségről, akkor az eredmények fényében kijelenthetjük, hogy az általános iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve a tanulási céllal a fogadó országban tartózkodók nagyobb valószínűséggel érzik rosszul magukat aktuális migrációs élethelyzetükben, mint a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők és a munkavállalók. A munkavállalók körében tapasztalt „belépő értékelés” elmaradása feltételezhetően egy visszafogottabb értékelői magatartás jele lehet.

14.3 A tartalomelemzés során körvonalazott migrációs jelenségek előfordulását bejósoló modellek

Kutatásunk központi konstruktumainak megragadása céljából elvégzett, tartalomelemzési eljárások során kialakított változóink jellemző mintázatainak bejósolására, regresszió modelleket állítottunk fel. Jelen fejezetben, a regressziós modellek felállításának ismertetése során nem követjük szorosan a tartalomelemzési kategóriák előbbi fejezetben szereplő bemutatási sorrendjét, helyette a manuális és az automatikus tartalomelemzés során nyert kódok összefüggései mentén állítottuk fel az adatfeldolgozás bemutatásának sorrendjét.

A tartalomelemzés során azonosított változók bejósolása kontextusában az alábbi vizsgálati kérdések kerültek megfogalmazásra:

K1: Mely változók jósolják be a *helyvesztéssel* való sikeres megküzdést?

K2: Mely változók jósolják be a *származási helyhez való kötődést* megragadó egyes klaszterekbe tartozást?

K3: Mely független változók jósolják be a *származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét?*

K4: Mely független változók jósolják be a *fogadó ország helyeihez való kötődés erősségét?*

K5: Mely független változók jósolják be, a *fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét?*

K6: Mely változók jósolják be a *fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését?*

K7: Mely változók jósolják be az *új környezetbe való sikeres beilleszkedést?*

K8: Mely változók jósolják be a *jövőképpen a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazását?*

K9: Mely változók jósolják be a *jövőképpen a fogadó országban való maradás megfogalmazását?*

K10: Mely változók jósolják be a *jövőképpen egy újabb külföldi országban való tartózkodás megfogalmazását?*

A kérdések megválaszolását szolgáló elemzésekhez lineáris regresszió számításokat végeztünk, lépésenként felépített (stepwise) regressziós eljárással. Az alábbiakban ezen eljárások részletes ismertetésére kerül sor.

14.4 A regressziós modellek bemutatása

K1: Mely változók jósolják be a helyvesztéssel való sikeres megküzdést?

A helyvesztés stádiumai vonatkozásában sajnos nem sikerült érvényes regressziós modellt felállítanunk, ezzel együtt fontos megemlítenünk, hogy ez a tartalomelemzési kód egy központi változója a következő kérdés tárgyát képező *a származási helyhez való kötődést megragadó klaszternek*, így áttételesen ugyan, de mégiscsak információkat kaphatunk a helyvesztésfeldolgozás folyamatát bejósoló változókról is.

K2: Mely változók jósolják be a származási helyhez való kötődést megragadó egyes klaszterekbe tartozást?

Amint arról a klaszterelemzés bemutatása során részletesen beszámoltunk, vizsgálati személyeinket a származási helyhez való kötődés jellege és erőssége alapján három, egymással rangsorba állítható csoportba osztottuk, melyek az alábbi elnevezést kapták:

1.) a legkevésbé kötődők, 2.) kötődés honvágy nélkül és a 3.) a honvágygal együtt járó kötődés.

Az egyes klaszterekbe tartozást bejósoló független változók megragadására létrehozott, három lépésben összeállt (lásd a mellékletben 19. számú táblázat) modellben, az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbiak kerültek be:

1. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország?
2. A beilleszkedés négy fokozata
3. Tesz-e említést arról, hogy a fogadó országban van olyan hely, amelyet otthonosnak érez?

Az első modellben ($R^2 = 29,6\%$; $p < 0,001$; $F = 34,965$) szereplő és egyben a legmarkánsabb magyarázó változó a fogadó ország helyidentitásba történő beépítésének megragadásával jött létre, esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta = -0,544$ ($t = -5,913$; $p < 0,001$). Az utolsó modell szerint ($R^2 = 39,7\%$; $p < 0,001$; $F = 17,742$) a származási helyhez való kötődést az eredetileg megadottak közül a bennmaradt három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország? ($\beta = -0,434$; $p < 0,001$)
2. A beilleszkedés négy fokozata ($\beta = -0,236$; $p = 0,010$)
3. Tesz-e említést arról, hogy a fogadó országban van olyan hely, amelyet otthonosnak érez? ($\beta = -0,217$; $p = 0,018$)

A válaszadók demográfiai adatai, a származási hely méretét rangsoroló változó, illetve a fogadó országhoz való kötődés modellezésében legmarkánsabbnak bizonyuló a tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolását végző változók

nem bizonyultak szignifikánsnak a származási helyhez való kötődést megragadó egyes klaszterekbe tartozás bejölésében, ezért kimaradtak a végső modelltől.

Az általunk vizsgált migrációs élethelyzetben azok kötődnek legerősebben a származási helyükhöz, akik önmeghatározásukba nem építik be a fogadó országot, ezzel együtt nem sikerült beilleszkedniük az új országban, valamint az életük jelentős szerepet betöltő helyei jellemzésében a fogadó ország viszonylatában nem körvonalazódik otthonosságélményük.

K3: Mely független változók jósolják be a származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét?

A fenti kérdés a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben kidolgozott automatikus kódolás során keletkezett, származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulások háttérváltozóit kutatva, tulajdonképpen arra keresi a választ, hogy kik azok, akik nagyobb valószínűséggel értékelik többségében pozitív színezettel a származási helyüket.

A két lépésben összeállt (lásd a mellékletben 20. számú táblázat), a származási országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét bejölő végső magyarázó modellbe az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbi változók kerültek bele:

1. Tervezi-e a válaszadó a származási országba való visszatérést?
2. A helyvesztés stádiumai

Az első modellben szereplő és egyben a kettő közül nagyobb magyarázó erővel bíró változó ($R^2=13,9\%$; $p=0,002$; $F=10,692$) a jövőképpen a származási helyre való visszatérés elképzelésének tematizálása, esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=-0,373$ ($t=-3,270$; $p=0,002$). Az utolsó modell szerint ($R^2=22,9\%$; $p<0,001$; $F=9,671$) a származási országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét az eredetileg megadottak közül a két bennmaradt változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. Tervezi-e a válaszadó a származási országba való visszatérést? ($\beta=-0,41$; $p<0,001$)
2. A helyvesztés stádiumai ($\beta=0,303$; $p=0,008$)

A válaszadók demográfiai adatai (életkor, nem, a tartózkodási hely méret szerinti rangsorolása, az iskolai végzettség, tartózkodási cél, valamint a fogadó országban

elfoglalt hivatalos adminisztratív státusz stabilitás szerinti rangsorolása), a honvagy meglétét kifejező változó, a származási helyhez való kötődés százalékos mértékét kifejező változó, illetve a származási helyhez való kötődést megragadó klaszterváltozó nem bizonyultak szignifikánsnak a származási országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetének bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

Az adatelemzés eredményeként felállított modell értelmében azok vélekednek nagyobb valószínűséggel pozitívan a származási helyükről, akiknek a jövőbeni terveik között szerepel a származási országba való visszatérés elképzelése, és ezzel együtt sikeresen megküzdöttek a migráció hatására keletkezett helyvesztés élményével.

K4: Mely független változók jósolják be a fogadó ország helyeihez való kötődés erősségét?

A következő vizsgálat függő változója a Fontos Helyek Köre munkacímet viselő módszerünk során nyert százalékos formában kifejezett mennyiségi helykötődésmutató (vö. A Fontos Helyek Köre módszer helykötődésmutatói c. fejezet). A kérdés megválaszolására készült modell bemeneti elemei között demográfiai és tartalomelemzésből származó változók egyaránt szerepelnek.

A három lépésben összeállt (lásd a mellékletben 21. számú táblázat), a fogadó ország helyeihez való kötődést leíró végső magyarázó modellbe az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbi változók kerültek bele:

1. A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása
2. Teszt-e említést arról, hogy a fogadó országban van olyan hely, amelyet otthonosnak érez?
3. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország?

Az első magyarázó modellben ($R^2= 19,9\%$; $p<0,001$; $F=29,325$) szereplő és egyben legmarkánsabb magyarázó változó a tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=0,446$ ($t=5,415$; $p<0,001$). Az utolsó modell szerint pedig ($R^2= 33,5\%$; $p<0,001$; $F=20,969$) a fogadó ország helyeihez való kötődést az eredetileg megadottak közül három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása ($\beta=0,306$, $p<0,001$)
2. Tesz-e említést arról, hogy Magyarországon van olyan hely, amelyet otthonosnak érez? ($\beta=0,282$; $p<0,001$)
3. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország? ($\beta=0,257$; $p=0,01$)

A válaszadó életkora, neme, iskolai végzettsége, a fogadó országban való, hónapokban kifejezett tartózkodási idő, a hivatalos magyarországi státusz, valamint a többszörös helykötődés kialakulásának ténye nem bizonyult szignifikánsnak a fogadó ország helyeihez való kötődés bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

A fenti modell értelmében azok a vizsgálati személyeink esetében a tartózkodási cél stabilitása, a fogadó ország tekintetében kialakult otthonosságélmény tematizálása és a fogadó ország helyidentitásba történő beépítésének együttes hatása pozitív irányú sztochasztikus kapcsolatban áll a fogadó országhoz való kötődés erősségének növekedésével a felsorolt változók által jellemezhető vizsgálati személyek esetén.

K5: Mely független változók jósolják be, a fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét?

A fenti kérdés a NooJ nyelvi fejlesztő környezet nyomán végzett automatikus kódolás során keletkezett, a fogadó ország helyeire vonatkozó értékelő viszonyulások háttérváltozóit kutatva, tulajdonképpen arra keresi a választ, hogy kik azok, akik nagyobb valószínűséggel értékelik többnyire pozitív színezettel a fogadó országot?

A két lépésben összeállt (lásd a mellékletben 22. számú táblázat), a fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét bejósoló végső magyarázó modellben az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbi változók kerültek bele:

1. A fogadó országba való beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterváltozó.
2. A többszörös helykötődés létrejöttét jelző változó.

Az első modellben szereplő és egyben a kettő közül egyértelműen nagyobb magyarázó erővel bíró, a fogadó országba való beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterváltozó ($R^2=46,5\%$; $p<0,001$; $F=69,461$) esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=0,675$ ($t=8,334$; $p<0,001$). Az

utolsó modell szerint ($R^2 = 48,1\%$ $p < 0,001$; $F = 38,058$) a fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét az eredetileg megadottak közül a két bennmaradt változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A fogadó országba való beilleszkedés stílusát és sikerességét egyszerre megragadó klaszterváltozó ($\beta = 0,632$; $p < 0,001$).

2. A többszörös helykötődés létrejöttét jelző változó ($\beta = 0,166$; $p = 0,047$).

A válaszadók demográfiai adatai (életkor, nem, a tartózkodási hely típusa, az iskolai végzettség, a tartózkodási cél, a fogadó országban való hivatalos státusz, vannak-e családtagok a fogadó országban), valamint a helyvesztés stádiumait megragadó változó nem bizonyultak szignifikánsnak a fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetének bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

A modell értelmében azok vélekednek nagyobb valószínűséggel pozitívan a fogadó ország helyei vonatkozásában, akik sikeresen beilleszkedtek, és sikerült többszörös helykötődést is kialakítaniuk.

K6: Mely változók jósolják be a fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését?

Jelen statisztikai próba függő változója a manuális tartalomelemzés során nyert „mozaik helyidentitás” meglétét megragadó dichotóm változó. A modell bemeneti elemei között a demográfiai adatok mellett, tartalomelemzésből és klaszterelemzésből származó adatok egyaránt szerepeltek. Az elemzéshez lineáris regresszió számítást végeztünk, lépésenként felépített (stepwise) regressziós eljárással. A három lépésben összeállt (lásd a mellékletben 23. számú táblázat) a fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését leíró végső magyarázó modellben az eredetileg megadott változók közül a szelekciós mechanizmus eredményeként az alábbi változók kerültek bele:

1. A fogadó országban eltöltött hónapokban kifejezett tartózkodási idő,
2. Az új környezethez való alkalmazkodás kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeit megragadó klaszterváltozó
3. A tartózkodási hely nagyság szerinti tipológiáját (falu és kisváros; regionális központ; főváros) tartalmazó változó.

Az első modellben szereplő magyarázó változó ($R^2=8,8\%$; $p=0,001$; $F=11,322$) a hónapokban kifejezett magyarországi tartózkodási időt jelzi, esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=0,269$ ($t=3,365$; $p=0,001$). Az utolsó modell szerint ($R^2=18,7\%$; $p<0,001$; $F=8,920$) a fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését az eredetileg megadottak közül három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A hónapokban kifejezett magyarországi tartózkodási idő ($\beta=0,245$; $p=0,05$)
2. Az új környezethez való alkalmazkodás kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeit megragadó klaszterváltozó ($\beta=0,268$; $p=0,02$)
3. A tartózkodási hely nagyság szerinti tipológiáját tartalmazó változó ($\beta=-0,210$; $p=0,014$).

A modellből kimaradt bemeneti változók: a válaszadó neme, a tartózkodási cél stabilitásszerinti rangsorolása és a helyvesztés stádiumait megragadó változók nem bizonyultak szignifikánsnak a fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenésének bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

A lineáris regressziós modell alapján elmondhatjuk, hogy a fogadó ország helyeinek a helyidentitásba való beépülési valószínűsége pozitív irányú sztochasztikus kapcsolatot mutat a fogadó országban való tartózkodási idő előrehaladtával, valamint az új környezetben való sikeres beilleszkedési mintázat kialakulásával, ugyanakkor fordított irányú sztochasztikus kapcsolatban áll a tartózkodási hely méretének növekedésével. A vizsgálati személyeink esetében az azt jelenti, hogy a kisebb helységeken és a regionális központokban élők nagyobb valószínűséggel építik be identitásukba a fogadó országot, mint a fővárosban élők.

K7: Mely változók jósolják be az új környezetbe való sikeres beilleszkedést?

A kérdés megválaszolására elvégzett lineáris regresszió függő változója az új környezetbe való beilleszkedés kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeit összesítő dichotom klaszterváltozó. A modell bemeneti elemei között, a demográfiai adatok mellett, tartalomelemzésből valamint a származási helyhez való kötődés mennyiségi és minőségi jellegzetességeit tartalmazó klaszterelemzésből származó adatok szerepeltek.

A három lépésben összeállt (lásd a mellékletben 24. számú táblázat), az új környezetbe való beilleszkedést bejósoló végső magyarázó modellben az eredetileg

megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbi változók kerültek bele:

1. Létrejött-e többszörös helykötődés?
2. A származási helyhez való kötődést megragadó klaszterváltozó
3. Helyidentitásában szerepet kap-e a fogadó ország?

Az első modellben szereplő, és egyben legmarkánsabb magyarázó ($R^2=15\%$; $p<0,001$; $F=20,829$), a többszörös helykötődés létrejöttét megragadó változó esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=0,387$ ($t=4,564$; $p<0,001$). Az utolsó modell szerint ($R^2= 28,1\%$; $p<0,001$; $F=15,118$) az új környezetbe való beilleszkedést az eredetileg megadottak közül három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. Létrejött-e többszörös helykötődés? ($\beta=0,398$; $p<0,001$)
2. A származási helyhez való kötődést megragadó klaszterváltozó ($\beta=-0,212$; $p=0,023$)
3. Helyidentitásában szerepet kap-e a fogadó ország? ($\beta=0,204$; $p=0,029$)

A válaszadók demográfiai adatai (életkor, nem, a tartózkodási hely típusa, az iskolai végzettség, a tartózkodási cél stabilitása, a fogadó országban való hivatalos státusz, a családtagok jelenléte a fogadó országban), illetve a tartalomelemzésből származó, a helyvesztés stádiumait megragadó változók nem bizonyultak szignifikánsnak az új környezetbe való sikeres beilleszkedés bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modelltől.

A modell értelmében a fogadóországba való sikeres beilleszkedési mintázat azon válaszadók esetében a valószínűbb, akik többszörös helykötődést alakítottak ki, a fogadó országot beépítették a helyidentitásukba, és a származási helyhez kevésbé kötődnek.

K8: Mely változók jósolják be a jövőképpen a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazását?

A vizsgálat függő változója a független kódolókkal végzett tartalomelemzés során létrehozott, a migrációs jövőképpen megjelenő, a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazását megragadó változó. A kérdés megválaszolására

készült regressziós modell bemenetében demográfiai és tartalomelemzésből származó változók egyaránt szerepelnek.

Az öt lépésben összeállt (lásd a mellékletben 25. számú táblázat), a migrációs jövőképben a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazását megragadó változót bejósoló végső magyarázó modellben az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, az alábbi változók kerültek bele:

1. A származási helyhez kötődést rangsoroló klaszterváltozó
2. A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás színezete
3. A többszörös helykötődés létrejötte,
4. A válaszadó neme,
5. A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása.

Az első magyarázó modellben ($R^2= 21,9\%$; $p=0,001$; $F=13,475$) szereplő, és ezáltal a legmarkánsabb magyarázó erővel rendelkező, a származási helyhez kötődést rangsoroló klaszterváltozó esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta=0,468$ ($t=3,671$; $p=0,001$). Az utolsó modell szerint pedig ($R^2= 56,0\%$ $p<0,001$; $F=11,185$) a fogadó ország helyeihez való kötődést az eredetileg megadottak közül három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A származási helyhez kötődés rangsoroló klaszterváltozó ($\beta=0,341$; $p=0,003$);
2. A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás színezete ($\beta=0,289$; $p=0,007$);
3. A többszörös helykötődés létrejötte ($\beta=-0,292$; $p=0,007$);
4. A válaszadó neme ($\beta= 0,324$; $p=0,003$);
5. Tesz-e említést arról, hogy a fogadó országban van olyan hely, amelyet otthonosnak érez? ($\beta=-0, 265$; $p=0,016$).

A válaszadó életkora, iskolai végzettsége; a fogadó országban való, hónapokban kifejezett tartózkodási idő, a származási hely típusa, a tartózkodási hely típusa, a családtagok jelenléte a fogadó országban, a helyvesztés szakaszait megragadó változó nem bizonyult szignifikánsnak a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazásának bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

A fenti modell értelmében a származási országba való visszatérési szándék jövőképben történő megjelenése azon nők esetében a legvalószínűbb, akik honvág

kíséretében erősen kötődnek a származási helyükhöz, a származási helyhez kötődő értékelő viszonyulásaik során pozitív színezettel vélekednek a származási helyükről, és emellett a fogadó ország vonatkozásában nem fogalmazznak meg otthonosság-élményt.

K9: Mely változók jósolják be a jövőképpen, a fogadó országban való tartózkodási szándék megfogalmazását?

A vizsgálat függő változója ez esetben a független kódolókkal végzett tartalomelemzés során létrehozott, a migrációs jövőképpen megjelenő, a fogadó országba való tartózkodás megfogalmazását megragadó változó. A kérdés megválaszolására készült regressziós modell bemeneti elemei között egyaránt szerepelnek demográfiai és tartalomelemzésből származó változók.

A négy lépésben összeállt (lásd a mellékletben 26. számú táblázat), a migrációs jövőképpen a fogadó országban való maradás megfogalmazását bejósoló végső magyarázó modellben az eredetileg megadott változók közül a szelekciós mechanizmus eredményeként az alábbi változók kerültek bele:

1. A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása,
2. A válaszadó neme,
3. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország?
4. A többszörös helykötődés létrejötte

Az első magyarázó modellben ($R^2 = 32,5\%$; $p < 0,001$; $F = 36,059$) szereplő és egyben legmarkánsabb magyarázó változó a tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta = 0,570$ ($t = 6,005$; $p < 0,001$). Az utolsó modell szerint pedig ($R^2 = 46,7\%$ $p < 0,001$; $F = 15,763$) a fogadó ország helyeihez való kötődést az eredetileg megadottak közül három változó az alábbi valószínűséggel határozza meg:

1. A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása ($\beta = 0,514$; $p < 0,001$)
2. A válaszadó neme ($\beta = -0,263$; $p = 0,004$)
3. A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország? ($\beta = 0,239$; $p = 0,012$)
4. A többszörös helykötődés létrejötte ($\beta = 0,186$; $p = 0,04$)

A válaszadó életkora, iskolai végzettsége; a hónapokban kifejezett fogadó országban való tartózkodási idő, a tartózkodási hely típusa, a családtagok jelenléte a fogadó országban, a helyvesztés szakaszait megragadó változó, a fogadó országba való beilleszkedés sikerét jelző klaszterváltozó, valamint a fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulások összesített színezete a nem bizonyult szignifikánsnak a fogadó országban való maradás migrációs jövőképben történő megfogalmazásának bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modelltől.

A fenti modell értelmében a fogadó országba történő további tartózkodási szándék jövőképben történő megjelenése azon férfiak esetében a legvalószínűbb, akik stabilnak tekinthető munkavállalási céllal – családdal vagy anélkül- tartózkodnak a fogadó országban, helyidentitásukba beépítették a fogadó országot, és többszörös helykötődést alakítottak ki a származási és a fogadó ország vonatkozásában.

K10: Mely változók jósolják be a jövőképben egy újabb külföldi országban való tartózkodás szándékának megfogalmazását?

A vizsgálat függő változója ez esetben a független kódolókkal végzett tartalomelemzés során létrehozott, a migrációs jövőképben megjelenő, egy újabb külföldi országban való tartózkodás megfogalmazását megragadó változó. A kérdés megválaszolására készült regressziós modell bemeneti elemei között egyaránt szerepelnek demográfiai és tartalomelemzésből származó változók.

A mindössze egyetlen lépésben összeállt (lásd a mellékletben 27. számú táblázat), a migrációs jövőképben egy újabb külföldi országba való tartózkodás megfogalmazását bejósoló végső magyarázó modellben ($R^2 = 32,5\%$; $p = 0,004$; $F = 9,020$). Az eredetileg megadott változók közül, a szelekciós mechanizmus eredményeként, mindössze egyetlen változó minősül megbízható bejósoló tényezőnek, nevezetesen a válaszadó életkora (esetében a lineáris függvénymeredekség standardizált értéke $\beta = -0,409$; $t = -3,003$; $p = 0,004$).

A válaszadó iskolai végzettsége; a fogadó országban való, hónapokban kifejezett tartózkodási idő, a tartózkodási hely típusa, a családtagok jelenléte a fogadó országban, a tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, a válaszadó neme, a többszörös helykötődés kialakulása, a származási helyhez kötődést, a beilleszkedés sikerét rangsoroló és klaszterváltozók, valamint a származási hely, illetve

a fogadó ország vonatkozásában megfogalmazott értékelő viszonyulások összesített minőségeit megragadó változók és a helyvesztés szakaszait megragadó változó nem bizonyultak szignifikánsnak egy újabb külföldi országban való tartózkodás migrációs jövőképben történő megfogalmazásának bejósolásában, ezért kimaradtak a végső modellből.

A fenti modell értelmében vizsgálati mintánk vonatkozásában elmondhatjuk, hogy minél fiatalabb a vizsgálati személyünk, annál valószínűbb esetében a migrációs jövőkép vonatkozásában egy újabb külföldi országban való tartózkodás szándéka (lásd K10 kérdésfeltevés).

14.5 Az új környezetbe való beilleszkedés vonatkozásában megfogalmazott hipotézisek

Az új környezetbe való beilleszkedés jelensége kapcsán két hipotézist fogalmaztunk meg. Az első hipotézis a migráció párhuzamosan zajló pszichológiai folyamatai: a helyvesztés és a beilleszkedés dinamikája vonatkozásában körvonalazódott, a második pedig a mintavétel megtervezésekor implikált vízváltáshoz szánt demográfiai jellemzőnk – a tartózkodási cél stabilitása- alapján felosztott vizsgálati minta és a beilleszkedés sikere vonatkozásában került megfogalmazásra.

IV/. 1. Hipotézis: A sikeres helyvesztés-élmény feldolgozás segíti az új környezethez való alkalmazkodást, a beilleszkedést.

IV/. 2. Hipotézis: A stabil tartózkodási céllal a fogadó országban élők nagyobb valószínűséggel alakítanak ki sikeres beilleszkedési mintázatot, mint akik átmeneti céllal tartózkodnak ott.

14.6 Az új környezetbe való beilleszkedés vonatkozásában megfogalmazott hipotézisek tesztelése

IV/ 1. Hipotézis: A sikeres helyvesztés-élmény feldolgozás segíti az új környezethez való alkalmazkodást, a beilleszkedést.

A beilleszkedés sikerét jelző klaszterelemzés eredményeként létrejött változó és a veszteségfeldolgozás három stádiumát rangsorba állító ordinális helyvesztés változó között nonparametrikus korreláció segítségével nem sikerült lineáris összefüggést találnunk. Ezért e hipotézis tesztelésére khi-négyzet próbát alkalmaztunk, melynek eredményeként megbizonyosodhattunk afelől, hogy van összefüggés a két változó között. A khi-négyzet statisztika értéke $\chi^2(2)=13,7$; $p=0,001$. A kiindulási hipotézisünk megtartásának indoklását tovább árnyalják a khi- négyzet próba során a két változó együttjárása vonatkozásában létrejött keresztábra adatai, melyeket az alábbiakban részletesen bemutatunk (lásd 18. számú táblázat).

18. számú táblázat: A helyvesztés-élmény feldolgozási stádiumainak a beilleszkedési klaszterváltozók vonatkozásában előforduló mintázatait bemutató keresztábra

			A helyvesztés-élmény feldolgozásának stádiumai			Összesen
			Tagadás	Kötődés	Integráció	
Beilleszkedés klaszter pozitív irányban	inkább sikertelen beilleszkedési mintázat	Gyakoriság	0	39	0	39
		Várt gyakoriság	2,0	31,5	5,5	39,0
		Adjusztált standardizált reziduális	-1,7	3,7	-3,1	
	inkább sikeres beilleszkedési mintázat	Gyakoriság	6	58	17	81
		Várt gyakoriság	4,1	65,5	11,5	81,0
		Adjusztált standardizált reziduális	1,7	-3,7	3,1	
Összesen		Gyakoriság	6	97	17	120
		Várt gyakoriság	6,0	97,0	17,0	120,0

A helyvesztés élményével való sikeres megküzdésről beszámoló vizsgálati személyek aránya jelentős mértékben alulreprezentált a sikertelen beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(az adjusztált standardizált reziduális értéke ebben a cellában: -3,1)*, ennek megfelelő fordított arányban felülreprezentált a sikeres beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(az adjusztált standardizált reziduális értéke a vonatkozó cellában:3,1)*. A legmarkánsabb szignifikáns eltéréseket a helyvesztés-feldolgozásnak a kötődési stádiumában tartók beilleszkedési mintázata vonatkozásában találtuk. A *vesztésfeldolgozás kötődési szakaszában tartó* vizsgálati személyek szignifikánsan felülreprezentáltak az inkább sikertelen beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(ebben a cellában az adjusztált standardizált reziduális értéke: 3,7)*, és ennek megfelelően alulreprezentáltak a sikeres beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(a vonatkozó cellában az adjusztált standardizált reziduális értéke: -3,7)*. A helyvesztés élményével való sikeres megküzdésről beszámoló vizsgálati személyek aránya az előbbihez hasonló mértékben alulreprezentált a sikertelen beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(az adjusztált standardizált reziduális értéke: -3,1)*, ennek megfelelő fordított arányban felülreprezentált a sikeres beilleszkedési mintázatot jelző klaszterben *(az adjusztált standardizált reziduális értéke:3,1)*.

Tekintettel arra, hogy a származási helyhez való kötődést leíró klaszterképzési eljárásunk jelentős mértékben támaszkodik a helyvesztés élményének feldolgozását megragadó változóra, a fenti hipotézisünk megvilágítására alkalmasnak tartottuk a származási helyhez való kötődés és az új környezetbe való beilleszkedés sikerére vonatkozó összefüggések Spearman-féle korrelációs próbával való feltárását. A korrelációs eljárás során szignifikáns negatív irányú összefüggést (a Spearman-féle korrelációs együttható értéke ($r = -0,317$; $p < 0,001$)) tapasztalhatunk a beilleszkedési mintázat sikeressége és a származási helyhez való kötődés erőssége között. Tehát a vizsgálati személyeink esetében kirajzolódott mintázatban a származási helyhez való kötődés erősségének lazulása együtt jár a sikeres beilleszkedési mintázat kialakulása valószínűségének növekedésével.

IV/2. Hipotézis: A stabil tartózkodási céllal a fogadó országban élők nagyobb valószínűséggel alakítanak ki sikeres beilleszkedési mintázatot, mint akik átmeneti céllal tartózkodnak ott.

A hipotézistesztelést Spearman-féle korrelációs próbával végeztük, melynek eredményeként a két változó között egy gyenge pozitív irányú összefüggés kirajzolódásával találkoztunk ($r=0,212$; $p=0,020$). Az összefüggés iránya a szakirodalmi adatoknak és a laikus elképzeléseknek egyaránt megfelel. Figyelmet érdemel az összefüggés gyengesége, ami arra utal, hogy a tartózkodási cél stabilitása önmagában nem sokat árul el az új környezetbe való beilleszkedés sikeréről. Ezt a feltételezést erősíti meg az új környezetbe való sikeres beilleszkedést bejósoló regressziós modellünk (lásd K7 kérdésfeltevés), amelybe nem került be a tartózkodási cél stabilitását megragadó változó.

15 Eredmények értékelése – megvitatása

Az eredmények megvitatásának vezérfonalát a vizsgált jelenségek során született eredmények árnyalt, összegző bemutatása képezi, ezért időnként eltérünk a statisztikai próbák leírásánál alkalmazott sorrendtől. A klaszterképzési eljárások eredményeinek elemzése nyomán indulunk el, majd az egyes klasztercsoportokba tartozást bejósoló regressziós modellek interpretációja során kitérünk a kutatásaink központi fogalmait képező: *helyvesztés, helykötődés, helyidentitás* és *beilleszkedés* jelenségeinek vizsgálata nyomán keletkezett eredmények ismertetésére.

15.1 Klaszterképzési eljárások

A statisztikai feldolgozás első lépéseként a migráció pszichodinamikai jelenségének összetettségére és a tartalomelemzésből származó változók sokrétűségére való tekintettel a vizsgálati személyek klaszterelemzéssel történő csoportosítását végeztük el. A csoportosítás célja az volt, hogy a számos egymással összefüggő változó alapján azonosítsuk és körvonalazzuk a vizsgálati személyek jellemző mintázatait. A

klaszterképzési eljárások során bemenetként alkalmazásra került változók kiválasztása, mindkét esetben a vizsgálatunk szempontjából kulcsfontosságú változók beépítésére tett számos próbálkozás eredményeként kristályosodott ki. A statisztikai elemzés során részletesen bemutatott két klaszterképzési folyamat eredményeként, a migránsok életük szintereihez fűződő viszonyát górcső alá helyező kutatásunk két központi jelensége: a *származási helyhez való kötődés* és a *fogadó országba történő beilleszkedés* vonatkozásaiban sikerrel csoportosítottuk a vizsgálati személyeinket. A klaszterváltozókat mindkét esetben sikerült rangsorba állítanunk. E változóképzési eljárás haszna abban áll, hogy az így keletkezett ordinális klaszterváltozók alkalmassá váltak a későbbi korrelációs, valamint regresszióelemzési vizsgálatokra. Az alábbiakban részletesen bemutatjuk és értékeljük a két klaszterváltozó vizsgálata nyomán kapott eredményeinket.

15.1.1 A származási helyhez való kötődést leíró klaszter

A származási helyhez való kötődést leíró klaszterváltozó kialakítása során sikerült beépítenünk a helyelhagyás vonatkozásában kulcsfontosságúnak tartott tartalomelemzésből származó változókat, nevezetesen a migrációt kísérő *helyvesztést követő gyászmunka* feldolgozásának folyamatváltozóját, emellett a szakirodalomban (pl. Eurelings-Bontekoe at al., 1996; van Tilburg at al., 1997) az otthonvesztés egyik pszichológiai élménymegfelelőjeként szereplő *honnágy* változót, valamint az *elhagyott helyhez való kötődés* mennyiségi mutatóját. A klaszterelemzés során vizsgálati személyeink a származási helyhez való kötődés tekintetében, az alábbi rangsor mentén kerültek csoportosításra: 1.) a legkevésbé kötődők, 2.) kötődés honnágy nélkül és a 3.) a honnágyal együtt kötődők.

Amint azt a statisztikai adatelemzés bemutatásakor is jeleztük, a fenti klaszterképzési eljárás sarkalatos pontjaként értékeltük azt a tényt, hogy a klaszterelemzés során a helyvesztés-élmény feldolgozásának tagadással jellemzett kezdeti szakaszába tartozók, és a sikeres lezárást jelző integrációt tematizáló válaszadók közös klasztercsoportba kerültek. Ennek egyik lehetséges magyarázata a tartalomelemzés menetében található, lévén, hogy a helyvesztés-élmény vonatkozásában- alkalmasint a lezárt gyászfolyamat jelzéseként- szükséztlenül vélekedők és a határozottan tagadók is ugyanabba a kategóriába tartoznak. A

helyvesztés-élmény feldolgozásának két szélső szakasza között meglévő átfedés tényét erősíti meg az a későbbiekben értelmezésre kerülő statisztikai adatelemzés során nyert tapasztalatunk is, miszerint e két válaszkategóriába tartozó vizsgálati személyeink hasonló mintázatot mutattak az új környezetbe való beilleszkedés vonatkozásában is.

A felvázolt esteleges módszertani hiányosság egyik lehetséges kiküszöbölési módja a szóbeli interjúfelvétel, amely során célzott kérdésekkel tisztázható a tartalomelemzési kategorizációban meghúzódo kettősség. Az irányított kérdések azonban zavaró hatást fejthetnek ki a válaszadó szabad projekciós folyamatára, ami viszont ellentmond vizsgálatunk feltáró jelleget hangsúlyozó célkitűzésének.

Az adatelemzés során, a származási helyhez való kötődés mennyiségi és minőségi jellemzőit egyszerre kifejező változó bejósrlására elvégzett lineáris regressziós módszer eredményeként (lásd *K2 – kérdéslelevés*) megbizonyosodhattunk afelől, hogy e klaszterváltozónk a legmarkánsabban a fogadó ország helyidentitásba történő beépítésének hiánya által jósolható be, de a fogadó országba való beilleszkedés alacsony foka valamint a fogadó ország helyei tekintetében az otthonosságélmény tematizálásának elmaradása is szignifikáns előrejelző hatással bír. Az általunk vizsgált migrációs élethelyzetben tehát azok kötődtek legerősebben a származási helyükhöz, akik önmeghatározásukba nem építették be a fogadó országot, ezzel együtt nem sikerült beilleszkedniük a fogadó országban, valamint a fogadó ország viszonylatában, az életükben jelentős szerepet betöltő helyei jellemzése során nem körvonalázódott otthonosságélményük.

Az otthonosságélménynek a származási helyhez való kötődésben kirajzolódó meghatározó szerepe által, az otthon identitásburokként körvonalázódó és a helykötődés átalakulásában szerepet játszó pszichológiai hatásainak (Dúll, 1995, 2009b) megnyilvánulásával találkoztunk. Regressziós modellünkben ugyanis a fogadó ország vonatkozásában kialakuló otthonosságélménynek, származási országhoz való kötődés lazulásában betöltött szerepét tapasztaltuk.

A származási helyhez fűződő kötődést meghatározó tényezők között a fogadó ország helyidentitásba történő beépítésének hangsúlyos volta által megerősítést nyertek a helykötődés és a helyidentitás lehetséges összefüggéseit hangsúlyozó szakirodalmi elképzelések (Dúll, 2009b, 2009e; Lewicka, 2008). Esetünkben a fogadó ország helyidentitás-konstrukcióba való beépítésének ténye megbízhatóan vett részt a

származási helyhez fűződő kötődés gyengülésének bejósolásában. Ez a tény pedig – lévén, hogy a klaszterképzési eljárásba beépített, a származási ország helyeihez való kötődést kifejező százalékos kötődésintenzitásmutató és a fogadó ország helyeihez való kötődést kifejező kötődésintenzitásmutató egymás komplementereiként hozták létre a helykötődés egészét (vö. Fontos Helyek Módszer helykötődésmutatói c. fejezet) – inherens módon azt jelezte, hogy a fogadó ország helyidentitás konstrukcióba való beépítésének ténye bejósolta a fogadó országhoz fűződő helykötődést. A fenti feltételezésünkre megerősítést találtunk a fogadó országba való beilleszkedést bejósoló regressziós modell nyomán (lásd részletesen a fogadó országba való beilleszkedést leíró klaszter vonatkozásában elvégzett statisztikai adatelemzések értelmezését bemutató következő alcím alatt).

15.1.2 A fogadó országba való beilleszkedést leíró klaszter

A válaszadók csoportosításra létrehozott másik, az új környezetbe való beilleszkedés kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeit egyesítő dichotóm klaszterváltozó által elkülönítést nyert az inkább sikeres és az inkább sikertelen fogadó országba történő beilleszkedési mintázat. A klaszterképzés folyamatának bemeneteként alkalmazott, a fogadó országba való beilleszkedés sikerét négy lépcsőfokban megragadó változó tekintetében, a klaszterképzési eljárásunk az adatok árnyaltságában potenciális adatvesztés lehetőségét vetette fel, mivel a keletkezett klasztercsoportok nyomán – a bemeneti négy helyett – csak két érték mentén tudtuk jellemezni a beilleszkedési mintázat sokszínűségét. E redukciós folyamat fejében viszont egy olyan változót kaptunk, amely a mennyiségi jellemzőkön túl minőségi jellemzőket is kifejez, ami kétségkívül előnyt jelent a négy fokozatú kvalitatív bemeneti változóval szemben. Ennek ellenére az előnyök és a hátrányok mérlegelése mellett, egyes elemzések során, mint például az imént jelzett a származási helyhez való kötődést megragadó egyes klasztercsoportokba tartozás bejósolására kialakított regressziós modell esetében hatásosabbnak bizonyult a fogadó országba való beilleszkedés sikerét négy lépcsőfokban megragadó változó alkalmazása (*lásd K2 kérdésfeltevés*).

A sikeres beilleszkedési mintázatot jelző klasztercsoportban, az új környezethez való alkalmazkodás során az asszimilációs és integrációs kategóriák szereplésében visszaköszöttek az akkulturációs folyamatok adaptív alkalmazkodásra vonatkozó

jellegzetességei (vö. Berry, 1997, 2006a); ez a szakirodalmi adatokkal való egybecsengés véleményünk szerint alátámasztotta a Berry- féle akkulturációs modell környezetpszichológiai adaptációja nyomán létrehozott tartalomelemzési kódrendszerünk érvényességét. Az etnikai migráció általunk vizsgált szeletében a kulturális hasonlóság mintegy implicálja az asszimilációs és integrációs kategóriák adaptivitását, ezzel szemben a sikertelen beilleszkedési mintázatot jelző klasztercsoport esetében megjelenő szeparációs és marginalizációs alkalmazkodási stratégiák a származási és a fogadó ország között feszülő különbségek hangsúlyozására építve gátat képezhetnek az új környezetben való beilleszkedés során.

A fogadó országba való beilleszkedést leíró klaszterváltozó bejósolásának vizsgálatát célzó lineáris regresszióelemzés során (*lásd K7 kérdésfeltevés*), a származási és a fogadó ország vonatkozásában kialakított *többszörös helykötődés* és a *fogadó ország helyidentitásban történő megjelenése*, valamint a *származási helyhez való kötődés jelentőségének gyengülése* szignifikáns előrejelző erővel bírtak. A modell értelmében a fogadó országba való sikeres beilleszkedési mintázat azon válaszadók esetében bizonyult a valószínűbbnek, akik többszörös helykötődést alakítottak ki, öndefiníciójukban szerepet kaptak a fogadó ország helyei, és kevésbé kötődtek származási helyükhöz.

A fogadó országba történő beilleszkedés mintázatának sikerességét bejósoló, elsősorban környezetpszichológiai alapokra támaszkodó modellünk kulcsszereplőinek a migránsok életének különböző helyszíneire fűződő kötődési vonatkozásai, valamint a –származási helyhez fűződő kötődés vonatkozásában már részletesen elemzett – helyidentitás jelensége bizonyultak. A többszörös helykötődés konstruktumának a fogadó országba való beilleszkedést meghatározó szerepének körvonalazódásában, értelmezésünk szerint tetten érhető volt a többszörös helykötődés konstruktumának a migrációt kísérő életesemények kihívásaival való megküzdés kontextusában Giuliani és munkatársai (2003) által körvonalazott lényeges funkciója, miszerint többszörös helykötődésben az új környezet pozitív aspektusai helyettesíthetik az elhagyott hely negatív aspektusait.

15.2 A helyidentitásról született eredmények értékelése

A helyidentitás és a migránsoknak a származási helyhez, valamint a fogadó országhoz fűződő kötődésvizsgálatai kapcsán fent ismertetésre került eredmények arra utaltak, hogy mind a származási helyhez való kötődésben, mind pedig az új környezethez való beilleszkedés folyamatában markáns meghatározó erővel bírtak a fogadó ország helyidentitásba történő beépítésének jelensége. A helykötődés és a helyidentitás kapcsolatának pontos mibenlétére adataink alapján nem fogalmazhattunk meg differenciált elképzelést, így eredményeink a két jelenség közötti kapcsolat tényének igazolásáig terjedtek.

A helyidentitás vonatkozásában további információkkal gazdagodhattunk, a fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését befolyásoló regressziós modell felállítása során (*lásd K6 kérdésfeltevés*). A kérdés megválaszolására felállított lineáris regressziós modell alapján elmondhattuk, hogy a fogadó ország helyeinek a helyidentitásba való beépülési valószínűsége pozitív irányú sztochasztikus kapcsolatban mutatott a fogadó országban eltöltött tartózkodási idő előrehaladtával, valamint az új környezethez való sikeres beilleszkedési mintázat kialakulásával, ezzel szemben fordított irányú sztochasztikus kapcsolatot mutatott a tartózkodási hely méretének növekedésével. Vizsgálati mintánk esetében ez azt jelenti, hogy a kisebb helységekből és a regionális központokban élők nagyobb valószínűséggel építették be identitásukba a fogadó ország helyeit, mint a fővárosban élők.

Véleményünk szerint a fenti adatok alátámasztották, a kultúraváltás – és ezáltal kulturális identitás változásai – szemszögéből láthatatlan etnikai migrációs folyamatok vizsgálata során a helyidentitás konstuktumának relevanciáját és kiemelt jelentőségét.

15.3 Automatizált tartalomelemzési eljárás alkalmazása migrációkutatásunkban

Kutatásunk és statisztikai elemzésünk egy meghatározó célkitűzése napjaink korszerű, a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben eredetileg a személyközi és csoportközi

értékelő folyamatok vizsgálatára létrehozott automatizált narratív tartalomelemzési módszernek, az ember – környezet viszonyt előtérbe helyező egyéni élettörténeti (identitás) narratívumok elemzése során történő alkalmazhatóságának feltérképezése és tesztelése volt. Ennek érdekében a kialakítást nyert elemzési modulok közül – a tartalomelemzési folyamat részletes bemutatása során részletesen ismertetett megfontolások nyomán – az *értékelés* és az *érzelem* modulok egyidejű lefuttatását végeztük el, a független kódolás tartalomelemzés alapjául is szolgáló szövegkorpuszunkon. Az ilyen irányú alkalmazással az volt az elsődleges célunk, hogy a sikerrel nyert adatok mintegy kiegészítésül és kontrolljául szolgáljanak az általunk kidolgozott és fent bemutatásra került manuális független kódolás tartalomelemzési stratégiáinknak.

Az automatizált tartalomelemzés kutatómunkánk vonatkozásában meglévő relevanciáit vizsgáló statisztikai elemzések két nagyobb téma köré csoportosultak. Az első témakör az országonként lokalizált helyekhez fűződő értékelő viszonyulások helykötődésvizsgálatunk vonatkozásában tapasztalt relevanciájának ellenőrzése körül körvonalazódott, a másik témacsoport pedig a narratívumok tartalmát előfeszítő első mondatkezdés⁸³ nyomán keletkezett narratívumrészletek, a migrációs élethelyzettel való elégedettség vonatkozásában megfogalmazódott hipotéziseinek tesztelésében bontakozott ki. A kapott eredmények értékelésénél is e két témakör mentén haladunk.

15.3.1 A helyekhez fűződő értékelő viszonyulások helykötődés-vizsgálat vonatkozásában tapasztalt relevanciája

Amint azt a helykötődés és a helyekhez fűződő értékelő viszonyulások vonatkozásában a statisztikai adatelemzés céljából megfogalmazott hipotézisek háttérének leírása során is kifejtettük, a helykötődés általunk alkalmazott, az automatizált tartalomelemzési modulok működéséhez igazodó munkadefiníciója alapján: az ember és az általa használt hely közötti (többnyire) pozitív érzelmi kötelékként tekintünk e jelenségre (Fried, 1963; Dúll, 1996). A helyek vonatkozásában megfogalmazott értékelések migrációs helykötődésvizsgálatunk során tapasztalható relevanciájának igazolási folyamatában – az alkalmazott tartalomelemzési modulok

⁸³ (*Itt élek Magyarországon...*)

értelmezési tartományából kiindulva – feltételeztük, hogy a helyekre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége kifejezi az adott hellyel kapcsolatos elégedettséget, illetve a helyek értékeléseinek pozitív vagy negatív volta képet adhat a helykötődésről. Amint azt a származási helyhez való kötődést valamint az új környezetbe való beilleszkedés sikerességét bejósoló regressziós modellek bemeneti adatai is alátámasztják, vizsgálatunk során a helykötődés jelensége a fogadó ország esetében a beilleszkedés jelenségében, a származási hely vonatkozásában pedig a származási országhoz való kötődésben körvonalazódik. Az alábbiakban a narratívumok automatizált tartalomelemzése során nyert helyek vonatkozásában kódolt értékelő viszonyulásokat tartalmazó adatainknak, a helykötődés kapcsán meglévő relevanciájának értelmezésére kerül sor.

A fogadó ország értékelése és a fogadó országhoz való kötődés viszonyának feltárására végzett korrelációs vizsgálatok során – előzetes elvárásainknak megfelelően – szignifikáns összefüggést találtunk a fogadó országhoz való kötődés erőssége és a fogadó ország helyeire vonatkozó értékelések pozitív színezete között (*lásd I./H3 a) hipotézis*), valamint a fogadó ország jellemzésének a helyekhez fűződő összes értékelő viszonyulás vonatkozásában tapasztalt arányának növekedésével (*lásd I./H3 b) hipotézis*). Az eredmények értelmében tehát elmondhatjuk, hogy a fogadó országhoz erősebben kötődő vizsgálati személyeink nagyobb valószínűséggel vélekedtek pozitívan a fogadó ország helyeihez kapcsolódó értékeléseikben, mint a kevésbé kötődők, illetve nagyobb valószínűséggel fogalmaztak meg több pozitív értékelést a fogadó ország, mint a származási ország helyei vonatkozásában.

A származási országhoz való kötődés és az ottani helyekhez fűződő értékelő viszonyulások közötti összefüggés vonatkozásában összetettebb kép kirajzolódásának lehettünk tanúi, mint a fogadó ország hasonló vonatkozásai esetében. Nevezetesen a származási országhoz való kötődés erőssége és a származási helyre vonatkozó értékelések pozitív színezete közötti kapcsolatra vonatkozó korrelációs vizsgálatok során – előzetes elvárásainkkal szemben – a változók között nem találtunk szignifikáns összefüggést (*lásd I./H1. a) hipotézis*), ugyanakkor a helyekre vonatkozó értékelések arányszáma és a helykötődés erőssége között igen. Eszerint a származási ország helyeihez való kötődés erősségének növekedése együtt járt a származási ország jellemzésének az összes helyértékelés viszonylatában tapasztalt arányának növekedésével (*lásd I./H1. b) hipotézis*). Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a

származási országhoz erősebben kötődő vizsgálati személyeink, nagyobb valószínűséggel több értékelést fogalmaztak meg a származási ország helyei mint a fogadó ország helyei vonatkozásában.

A fenti eredmények nyomán elmondhatjuk, hogy a helyekhez fűződő értékelő viszonyuláson alapuló automatizált tartalomelemzési eljárás az országokként lokalizált helyekhez fűződő értékelő viszonyulások arányszáma alapján alkalmas lehet mind a származási helyhez való kötődés, mind pedig a fogadó országba történő beilleszkedés mértékének jelzésére. Az a tény, hogy a származási helyre vonatkozó értékelések pozitív színezete – a fogadó ország esetében tapasztalt összefüggéssel ellentétben – nem bizonyult a helykötődés érzékeny indikátorának, megerősítheti azt a szakirodalomban korábban körvonalazódott elképzelést, miszerint a helykötődés nem feltétlenül jelent *pozitív érzelmi színezetű* köteléket (vö. Dúll, 1996) egy ember és az általa használt hely között. A szakirodalomban a helykötődés kifejezetten ambivalens színezetét példázza Taylor (2010) korábban említett eredménye: a helyek és az identitás kapcsolatát vizsgáló interjúelemzések során azt találta, hogy a válaszadók számára nem különül el élesen egy hely pozitív vagy negatív mivolta. Például egy helyről szóló narratívában a helyekhez kötődő múltbeli pozitív érzésekhez a jelenhez kapcsolódó negatív érzések párosulhatnak.

A helykötődés és a helyekhez fűződő értékelő viszonyulás összesített színezete közötti kapcsolat vizsgálatai során a származási és a fogadó ország vonatkozásában, tapasztalt eltérő mintázat háttérében meghúzódó okok magyarázatára, egymást kiegészítve, több szakirodalmi leírás is plauzibilisnek bizonyul. Lewicka (2008) multikauzális helykötődésemellete szerint a helyek eltérő értékelési minősége a különböző helyszínekhez fűződő helykötődés létrejöttében szerepet játszó szimbolizációs folyamatok különbözőségeivel magyarázható.

A helykötődés és a helyekhez fűződő értékelő viszonyulás összesített színezete közötti kapcsolat vizsgálatai során a származási és a fogadó ország vonatkozásában tapasztalt eltérő mintázat háttérében meghúzódó másik lehetséges magyarázat a migráció során megélt helyvesztés-élmény feldolgozásának folyamatában keresendő. A helyvesztést követő gyász munka természetes velejárójaként jelenhetnek meg a negatív és ambivalens érzések is (lásd helyvesztés kódrendszerének kidolgozása kapcsán ismertetett elővizsgálat /2. eredményei), amelyek az automatizált tartalomelemzés során

a származási hely vonatkozásában kódolt helyekhez fűződő értékelő viszonyulások negatív vagy megosztott színezetét eredményezhetik.

Ezt az interpretációnkat támasztja alá a származási hely vonatkozásában megfogalmazott összesített értékelés módját bejósoló háttérváltozók ismerete is. A származási hely vonatkozásában megfogalmazott értékelések összesített színezetét meghatározó háttérváltozók megragadására létrehozott regressziós modellünk felállítása során tulajdonképpen arra kerestük a választ, hogy kik azok, akik nagyobb valószínűséggel értékelik többségében pozitív színezettel a származási helyüket (*lásd K3 kérdésfeltevés*). Az adatelemzés eredményeként felállított modell szerint azok vélekednek nagyobb valószínűséggel pozitívan a származási helyükről, akiknek a jövőbeni tervei között szerepel a származási országba való visszatérés elképzelése, és ezzel együtt sikeresen megküzdöttek a migráció hatására keletkezett helyvesztés élményével. A helyvesztés stádiumait megragadó változónak, a származási helyhez való kötődést bejósoló szignifikáns hatása által, tovább körvonalazódik az a jelenség, miszerint a helyvesztés élményével sikeresen megküzdők pozitívabban vélekednek a származási helyükről, mint azok, akiknél még zajlik az érzések széles spektrumának felszabadulásával jellemezhető veszteségfeldolgozás (vö. Hajduska, 2010) folyamata.

Az iménti adatelemzési eljárásunk komplementerének tekinthető a fogadó ország helyeire vonatkozó értékelések összesített értékelési módját bejósoló háttérváltozók megragadását célzó regressziós modell, amely által arra kerestük a választ, hogy kik azok, akik nagyobb valószínűséggel értékelik többségében pozitív színezettel a fogadó országot (*lásd K5 kérdésfeltevés*). A kérdés megválaszolására felállított regressziós modell szerint, azok vélekednek nagyobb valószínűséggel pozitívan a fogadó ország helyeiről, akik sikeresen beilleszkedtek, és sikerült többszörös helykötődést kialakítaniuk.

Az értékelés és az érzelem modulok egyidejűleg történő alkalmazásával kirajzolódott értékelési viszonyulásra építő automatizált tartalomelemzési eljárásunk helykötődésvizsgálat során történő alkalmazási relevanciájának további lépéseként megvizsgáltuk, a származási – és a fogadó ország vonatkozásában született helyekhez fűződő értékelő viszonyulások összesített színezete és a jövőképpen megjelenő tartózkodási hely, ország szerinti lokalizációját. A statisztikai adatelemzés során a két

ország tekintetében megfogalmazott hipotézisek tesztelése során eltérő mintázatban megjelenő eredményeket kaptunk.

A származási országhoz való kötődés megragadásához alkalmazott, a származási ország összesített értékelésének színezete és a származási helyre való visszatérés tervét tartalmazó migrációs jövőkép kapcsolatának vizsgálata során (*lásd I./H2 hipotézis*) kapott eredményünk alapján a származási helyükről pozitívan vélekedők nagyobb valószínűséggel nyilatkozzák azt, hogy szívesen visszatérnének származási helyükre, mint a származási helyükről semleges és még valószínűbben, mint az arról negatívan vélekedők. Ezzel szemben a jövőkép és a fogadó ország értékelésének összesített színezete vonatkozásában (*I./H5 – hipotézis*) nem tapasztaltunk szignifikáns összefüggést. Az összefüggés hiánya különösen elgondolkodtató a fogadó ország összesített értékelésének minősége és a fogadó országba történő beilleszkedés közötti összefüggés vizsgálatából származó eredmény ismeretében, miszerint a fogadó ország összesített értékelésének minősége pozitívan korrelál a fogadó országba történő beilleszkedéssel (*I./H4 – hipotézis*). A két ország értékelése és a migrációs jövőkép összefüggései vonatkozásában tapasztalt eltérő mintázatok megértése tekintetében a migrációs jövőkép bejöslését célzó regressziós modellek során szerzett tapasztalatokra támaszkodunk (lásd a következő fejezetben).

15.3.2 A „belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézis-tesztelések eredményei

Amint azt korábban, az automatizált tartalomelemzés során kialakításra került tartalomelemzési kódok bemutatása során körvonalaztuk. A narratívumok tartalmát előfeszítő első mondatkezdés (*Itt élek Magyarországon...*) tartalma alapján feltételeztük, hogy a „belépő értékelés” minősége hiteles képet ad a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség minőségéről. A „belépő értékelés” jelentősége mentén megfogalmazott és első ellenőrzött hipotézis (*lásd II./H1 –hipotézis*) nyomán a helyekről szóló első értékelő viszonyulás és a fogadó országba történő beilleszkedés sikere közötti összefüggésre kerestük a választ. A hipotézis tesztelésére elvégzett két függetlenségvizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy a sikeresen beilleszkedők a fogadó ország vonatkozásában pozitív helyekhez fűződő értékelő viszonyulással kezdtek,

illetve a fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulás vonatkozásában is a pozitív összértékelés irányába mozdult ki az elképzelt mérleg nyelve.

E feltételezés értelmében megfogalmazott és tesztelésre került első hipotézisünkben (II./H2) a diáklét átmeneti jellegére és az új kihívások igénylésében is megnyilvánuló életkori jellegzetességeire való tekintettel feltételeztük, hogy a diákok a migráns élethelyzet pozitív vonatkozásait emelik ki, velük szemben a munkavállaló migránsoknál árnyaltabb migrációs élményhalmaz kirajzolódására számítottunk, melynek megfelelően mindkét hely (ország) vonatkozásában több negatív élmény is helyet kaphat a migrációs élethelyzet értékelésében.

Az eredmények statisztikai elemzése során a munkavállalók esetében egy visszafogottabb értékelői magatartással találkoztunk, mint a tanulók esetében. Nevezetesen, a munkavállalók almintájában a vártnál szignifikáns mértékben többen fordultak elő olyanok, akik az aktuális élethelyzet kezdeti bemutatásánál nem használtak értékelő viszonyulást jelző kifejezéseket, valamint a vártnál kevesebben voltak azok, akik negatív értékelő viszonyulással kezdték a fogadó ország tartózkodásuk bemutatását. Tekintettel arra, hogy a diákok több képzési formában vettek részt, illetve a munkavállalók is különböző iskolai végzettséggel rendelkeztek, adatelemzésünk során kitérőt tettünk a migráció során kialakult élethelyzettel való elégedettség is iskolai végzettség összevetése irányában. Az eredmények fényében megállapítottuk, hogy az általános iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve a tanulási céllal a fogadó országban tartózkodók nagyobb valószínűséggel érztek rosszul magukat aktuális migrációs élethelyzetükben, mint a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők és a munkavállalók.

Az iménti eredmények arra engednek következtetni, hogy az automatizált kódolás során létrehozott „belépő értékelés” nevet viselő kód a beilleszkedés és a fogadó országra vonatkozó értékelő viszonyulások összesített minőségének érzékeny mutatója lehet. A *kezdetben nem értékelők számának* a sikertelen beilleszkedési mintázatként azonosított csoportban való szignifikánsan magasabb előfordulási aránya véleményünk szerint arra utal, hogy az inkább sikeres beilleszkedők a negatív értékelő viszonyulást tartalmazó információkat mintegy visszatartják a narratívumok kezdeti „bemutatkozó” szakaszában. Ebben a jelenségben vélhetően a társas percepciókutatások

során körvonalazódott pozitív benyomáskeltés mechanizmusának egy megnyilatkozásával találkozunk.

A helyekhez fűződő értékelő viszonyulás és a helykötődés, valamint a “belépő értékelés” alapján kirajzolódott migrációs élethelyzettel való elégedettség kontextusában megfogalmazott hipotézistesztelések fent bemutatott eredményei értelmében, leszögezhetjük, hogy a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben kialakítást nyert értékelés és érzelem elemzési modulok összevont alkalmazása vizsgálatunk során relevánsnak minősült az ember-környezet kapcsolat előfeszítéssel készült migrációs narratívumok elemzésére, különös tekintettel *a származási helyhez fűződő kötődés és az új környezetbe való beilleszkedés sikere* vonatkozásában. Tekintettel azonban a helykötődés és helyvesztés, valamint a beilleszkedés jelenségeinek értékelési vonatkozásokon túlmutató összetettségére, úgy véljük, hogy e jelenségek megragadására, önmagukban, független kódolós manuális tartalomelemzési kategóriáink nélkül nem adnak teljes képet az általunk vizsgált jelenségekről.

15.4 A helyvesztést követő gyászmunka és az új környezetbe való beilleszkedés kapcsolata

A statisztikai adatelemzés során a helyvesztést követő gyászmunka lezajlásának folyamatát közvetlenül bejósoló szignifikáns előrejelző erővel bíró regressziós modell (*lásd KI kérdésfeltevés*) felállítására tett kísérleteink nem jártak sikerrel. Ennek egyik magyarázatát a szakirodalmi adatok mentén abban látjuk, hogy a sikeres veszteségfeldolgozás folyamata számos személyiségjellemző és korábbi életesemények szoros összjátékának függvénye (vö. Hajduska, 2010; Pilling, 2003), kutatásunk során azonban nem tértünk ki ilyen mélységű információk gyűjtésére.

A NooJ nyelvi fejlesztő környezetben kidolgozott automatizált kódolási eljárás során keletkezett, származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulások háttérváltozóit megragadó modell értelmében a helyvesztés élményével való sikeres megküzdés – a származási helyre való visszatérési szándék kifejezése mellett – szignifikáns bejósoló

erővel bír a származási helyre vonatkozó pozitív értékelő viszonyulás vonatkozásában. Tehát azok értékelik a legnagyobb valószínűséggel pozitívan a származási országukat, akik sikeresen megküzdöttek a helyvesztés élményével, és vissza szeretnének térni a származási országukba (szülőföldjükre).

A helyvesztés-élmény feldolgozása vonatkozásában áttételesen ugyan, de információkat kaphattunk a fent részletesen ismertetett *származási helyhez való kötődést megragadó klaszterváltozó* bejósító modellje nyomán, mivel a helyvesztés tartalomelemzési kódja a fenti klaszterképzési eljárás egyik központi változója. Ezt a klaszterváltozót alkalmaztuk a migráció párhuzamosan zajló pszichológiai folyamatai: a helyvesztés és a beilleszkedés dinamikája vonatkozásában megfogalmazott (*lásd IV/III. hipotézis*) hipotézisünk tesztelése során is, amelyben a helyvesztés-élmény feldolgozási sikere és az új környezethez való alkalmazkodás összefüggéseinek vizsgálatát tűztük ki célul. A helyvesztés élményét integráns módon magába foglaló – származási helyhez való kötődés és az új környezethez való beilleszkedés sikere összefüggésének megvilágítására elvégzett nonparametrikus korrelációs próba során kirajzolódott kép arról tanúskodik, hogy a származási helyhez kevésbé kötődő vizsgálati személyek sikeresebben illeszkednek be a fogadó országba. A két jelenség közötti kapcsolat vonatkozásában történő árnyalt kép kialakítása céljából, a helyvesztés különböző stádiumaiban tartó vizsgálati személyek jellegzetes beilleszkedési módjának megragadására elvégzett függetlenségvizsgálat során, a két változó együttjárása vonatkozásában három jellegzetes mintázat rajzolódott ki. A veszteségfeldolgozás kötődési szakaszában tartó vizsgálati személyek a vártnál szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek az inkább sikertelen beilleszkedési mintázat által jellemzett személyek csoportjában, ugyanakkor a helyvesztés élményével való sikeres megküzdésről beszámoló vizsgálati személyek a vártnál szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek a sikeres beilleszkedési mintázat által jellemzett személyek csoportjában. Az elemzés során a helyvesztés tagadó szakaszába tartozók beilleszkedési mintázata tekintetében, hasonló mintázattal találkoztunk, mint a helyvesztés élményének sikeres integrációjáról beszámolóknak esetében. Ez utóbbi eredményekben ismét a helyvesztés-élményt megragadó tartalomelemzés menetében található nehézségek kérdésével találtuk szemben magunkat (magáról a hiányosságról és a kiküszöbölési lehetőségeiről fentebb a származási helyhez való kötődést leíró klaszter

nyomán leírt elemzésnél részletesen beszámoltunk). A fenti eredmények egyértelműen a helyvesztés-feldolgozás és a beilleszkedés sikerességének együttjárását támasztották alá.

Adatelemzésünk folyamán több eljárás megvilágításában került sor a mintavétel megtervezésekor implikált, vízválasztónak szánt, a tartózkodási cél stabilitása alapján felosztott vizsgálati mintánk és a fogadó országba való beilleszkedés sikere közötti összefüggés vizsgálatára is. A tartózkodási cél jelentőségének körvonalazódásával találkoztunk, a fogadó ország helyeihez való kötődés erősségét magyarázó modellben (lásd *K4 kérdésfeltevés*) is, amelyben a tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása a modell legmarkánsabb meghatározó erővel bíró változójának bizonyult. Ezzel szemben tartózkodási cél stabilitása alapján felosztott vizsgálati mintánk és az új környezetbe való beilleszkedés sikere közötti összefüggés vizsgálata során (lásd *IV/2. Hipotézis*) a két változó között gyenge pozitív irányú összefüggés kirajzolódásával találkoztunk. Az összefüggés iránya a szakirodalmi adatoknak és a laikus elképzeléseknek egyaránt megfelel. Figyelmet érdemel az összefüggés gyengesége, ami arra utal, hogy a tartózkodási cél stabilitása önmagában nem sokat árul el az új környezetbe való beilleszkedés sikeréről. Ezt a feltételezést erősítette meg az új környezetbe való sikeres beilleszkedést bejósoló regressziós modellünk (lásd *K7 kérdésfeltevés*), amelybe a klaszterképzés szelekciós mechanizmusai eredményeként nem került be a tartózkodási cél stabilitását megragadó változó.

15.5 Jövőképmintázatok

A független kódolás manuális tartalomelemzés során (részletesen lásd *A migráció kontextusában kirajzolódott jövőkép kódolási rendszere* című fejezetben) három jövőképváltozót azonosítottunk. Az egyes migrációs jövőképek elképzelések bejósolására létrehozott regressziós modellek árnyalt képet adtak a származási helyre való visszatérés, a fogadó országban maradás és egy újabb országba való vándorlás vonatkozásában.

A származási országba való visszatérési szándék jövőképben történő megjelenését célul kitűző modell értelmében a származási országba való visszatérési

szándék azon nők esetében bizonyult a legvalószínűbbnek, akik honvágy kíséretében erősen kötődtek a származási helyükhöz, a származási helyhez kötődő értékelő viszonyulásaik során pozitív színezettel vélekedtek a származási helyükről, és emellett a fogadó ország vonatkozásában nem fogalmaztak meg otthonosság élményt (*lásd K8 kérdésfeltevés*). A fogadó országban való további tartózkodási szándék jövőképpen történő megjelenése azon férfiak esetében bizonyult legvalószínűbbnek, akik stabil tartózkodási céllal éltek a fogadó országban, helyidentitásukba beépítették a fogadó országot és többszörös helykötődést alakítottak ki a származási és a fogadó ország vonatkozásában (*lásd K9 kérdésfeltevés*). Az egy újabb külföldi országban való tartózkodás szándékának jövőképpen történő megfogalmazását célul kitűző modellben kirajzolódott az a mindennapi életünk során is tapasztalt tény, miszerint az életkor előrehaladtával csökken a migrációs szándék (*lásd K10 kérdésfeltevés*).

A jövőképmintázatok tekintetében felállt iménti regressziós modelleknek vizsgálatunk szempontjából kiemelhető jelentőséget tulajdonítunk, mivel megvalósult bennük kutatásaink kiindulásául szolgáló migrációértelmezési keretrendszerünk számos tartalomelemzési változójának integrációja.

16 Összegzés

A dolgozat első szakaszában található elméleti áttekintés során egyfajta interdiszciplináris elméleti keret felvázolására törekedtünk. Bemutattuk a migráció hagyományos pszichológiai megközelítésének kutatásunk szempontjából relevánsnak ítélt témaköreit, majd ismertettük a kutatásunkban fókuszba emelt környezetpszichológiai megközelítés hozzájárulását a migráció főáramú kutatásához, amely által tulajdonképpen megragadhatóvá válik a kultúraváltás szemszögéből láthatatlan etnikai migráció lélektani vizsgálata.

A módszertani rész első fejezetében bemutatásra került az általunk kidolgozott komplex vizsgálati stratégia szakirodalmi beágyazottsága, valamint a kialakítása során elvégzett elővizsgálati munkálatok eredményei. A módszertani fejlesztőmunkánk eredményeként egy sokoldalúan használható eszközt dolgoztunk ki, amely a migrációs

élethelyzetben a helyekhez való viszonyulást az elméleti modellekhez jól illeszkedő módon méri. A módszertani rész második szakaszában ismertettük a narratív tartalomelemzés céljára kialakított független kódolókkal folytatott tartalomelemzési eljárásainkat, valamint bemutattuk a NooJ nyelvi fejlesztő környezetben eredetileg a személyközi és csoportközi értékelő folyamatok vizsgálatára létrehozott automatizált narratív tartalomelemzési módszernek az ember – környezet viszonyt előtérbe helyező egyéni élettörténeti (identitás) narratívumok elemzésében történő felhasználását. Ez utóbbi eljárás alkalmazásának az volt az elsődleges haszna, hogy a sikerrel nyert adatok mintegy kiegészítésül és kontrolljául szolgálhatnak az általunk kidolgozott és fentebb bemutatásra került manuális független kódolós tartalomelemzési stratégiánknak.

Az eredmények alapján és megvitatásuk során kikristályosodott, hogy a kutatásunk céljára kidolgozott kvalitatív és kvantitatív jellegzetességeket integráló kutatási stratégia és módszercsomag az etnikai migráció kérdésének környezetpszichológiai és általános migrációpszichológiai vizsgálatában alkalmazhatónak és informatívnak bizonyult. Mérési szempontból kiemelendőnek tartjuk az automatikus tartalomelemzési stratégia relevanciájának kutatási stratégiánk vonatkozásában tapasztalt igazolódását. A statisztikai adatelemzés bemutatása mentén mélyebb bepillantást kaphattunk a független kódolós manuális tartalomelemzés és az automatikus kódolási módok egymást kiegészítő és validáló alkalmazásáról. A vizsgálati eredmények azáltal, hogy empirikus igazolást szolgáltattak a hazai pszichológiai szakirodalomban gyéren kutatott, nem tudatos jelenségeknek, mint a helykötődés, a helyvesztés és helyidentitás, alátámasztják az etnikai migráció környezetpszichológiai nézőpontok bevonásával való megközelítésének, valamint a nézőpontok és a narratív pszichológia kutatási stratégiái ötvözésének létjogosultságát.

A dolgozat érdekéért a választott téma keveset kutatott volta és a kultúraváltás megközelítéséből láthatatlan migráció megragadására kidolgozott komplex elméleti keret, valamint az ehhez igazodó kvalitatív kutatási stratégia kidolgozása emelhető ki, melynek alkalmazása által elvégzett vizsgálat jelentősége nem csak az eredmények tükrében, de a későbbi kutatások szempontjából is figyelemre érdemes lehet.

Vizsgálatunk – úttörő jellegéből fakadóan – számos korlátot és hiányosságot is tartalmaz, amelyek kiküszöbölése további kutatások feladata lehet.

Módszercsomagunkkal szemben a vizsgálati személyek által megfogalmazott elmarasztaló kritikákban a kitöltési idő hosszúságára, illetve a válaszok alacsony fokú irányítottságára vonatkoztak. Vizsgálati személyeink módszerünkre adott visszajelzéseiből származó tapasztalataink alapján szembesülhettünk azzal, hogy a fenti projektív módszer alkalmazása „kétélű kardként” viselkedhet. A módszer előnyeként kétségkívül elmondható, hogy a válaszok széles skálájával találkozhatunk, ami jó alapot szolgáltathat egy feltáró jellegű vizsgálatához, azonban a kérdőívkitöltésben kevésbé gyakorlott ember számára szorongás forrása lehet a válaszadás nagyfokú szabadsága. A kérdőív kitöltése után többen jelezték is, hogy szívesebben „karikáztak” volna. A fenti problematikában a projektív módszerekkel szemben megfogalmazott általános válaszadói nehézségeket látjuk visszaköszönni, a módszerünkkel szembeni aggályok témaspecifikus jellegzetessége a szociofizikai helyekhez fűződő viszonyunk nem tudatos természete (Dúll, 2009b). A kutatás feltáró jellegére való tekintettel fontosnak tartjuk a projektív jelleget, az eredmények ismeretében azonban úgy véljük, hogy a későbbiekben lehetővé válhat a módszercsomag lerövidítése. (A kérdőív interjúvá alakítására tett kísérleteink tapasztalatai szerint a szóbeli kérdezési forma megnöveli a vizsgálat időtartamát!)

Az adatképzés és elemzés vonatkozásban megfogalmazhatjuk azt az észrevételt, miszerint a manuális tartalomelemzési kódok kidolgozása és maga az elemzési folyamat is, idő- és energiaigényes folyamat.

A körvonalazott módszertani hiányosságok értelmében szükségesé válik egy, a témakörök tekintetében fókuszáltabb vizsgálati anyag kidolgozása, esetleg egy –egy téma (például a honvágy) kutatására irányuló nemzetközi szakirodalomban alkalmazott kérdőív validálása, magyar mintán való alkalmazása. A tartalomelemzés megkönnyítésére pedig célszerű lehet az automatizált tartalomelemzési eljárások további moduljainak alkalmazása.

17 Zárszó és köszönetnyilvánítás

„Egyesek azt mondják, hogy nem szabad bízunk az olyan kutatásokban vagy elméletekben, melyeket nagyon személyes tényezők határoznak meg. Mások szerint viszont ép ésszel senki sem bibelődne fáradságos kutatásokkal, ha élettörténete nem rejtene személyes okokat.” (Stern, 1985, im. 4.o.)

A dolgozatban bemutatott kutatómunka összegzésének végén, jelen dolgozat írójaként fontosnak tartom kiemelni, azt a munka evidens érdekességéeként ugyanakkor evidens korlátjaként is szolgáló tény, hogy a kutatás vezetője és a megszólított vizsgálati személyek egyazon célcsoportból kerültek ki (vö. Kende, 2002). Ez a felállás korábbi Magyarországon végzett migrációkutatásokban (például Gödri, 2004; Kanyó, 2002; Nguyen Luu és munkatársai, 2009; T. Mirnics, 2001; Vörös, 1997) korán sem számít egyedülállónak, sőt a feldolgozott nemzetközi szakirodalomban is jelentős szeletet kapnak az emberi psziché egységességéről alkotott elképzelés ellen élesen tiltakozó *kulturális pszichológia* képviselői (áttekinti Triandis, 1996/2003), akik az emberi viselkedés tanulmányozását a rendszeren belülről (az adott kultúra szemszögéből) émikus szemlélettel, a helyi/öshonos pszichológiai (*indigenous psychology*) megközelítésmódot helyezik előtérbe, mely megközelítésnek fontos követelménye, hogy a kutató maga is a vizsgált kultúra tagja legyen (Nguyen Luu, 2003). Az émikus kutatások előnye, hogy a vizsgálat vezetője, mintegy benne él a kultúrában észlelni/értelmezni tudja a metakommunikatív jelzéseket, a kérdező mintegy „belülről” is ismeri azokat a helyzeteket, amelyekről vizsgálati személyeit megszólaltatja (vö. Kende, 2002)

A munka minden szakaszában jelentkező kihívásokkal való megküzdésben kulcsszerepet szerepet játszott a dolgozat írójának bennfentessége. A dolgozatban ismertetésre került kutatások vizsgálati személyeinek felkutatásában, illetve „megszólaltatásában” előnyt jelentett a kutatás vezetőjének és a kérdőívek felvételében részt vállalók „hasonszőrúsége”. A személyes érintettségéből származó torzító hatások

kiküszöböléséhez és e dolgozat elkészüléséhez sokaktól kaptam támogatást, amit bizonyára nem tudok kellőképpen megköszönni, most mégis kísérletet teszek erre.

Köszönetet szeretnék mondani

.... témavezetőimnek Dr. Düll Andreának, amiért bevezetett a környezetpszichológiai szakmai magaslataiba és csodáiba, ezáltal a sajátélményből kiinduló téma jelen disszertáció témájává érhetett. Prof. Dr. László Jánosnak támogatásáért, építő szkepticizmusba öltözött kritikáiért, továbbá azért, mert mindig elérhető volt, amikor szükségem volt rá.

.... kollégámnak Kékesi Márk Zoltánnak, aki a vizsgálat adatainak elemzése során türelemmel és önfeláldozóan válaszolt a statisztika témakörét érintő kérdéseimre, úgy, hogy közben megértette és – nem túlzás(!)- megszerette velem az elemzés folyamatát, ötleteivel pedig jelentős mértékben hozzájárult az automatikus tartalomelemzés alkalmazásához.

... Csertő Istvánnak aki – kezdetben ismeretlenül is – rendkívül gyors és kimerítő támogatást nyújtott az automatikus tartalomelemzés lebonyolításához.

.... a kérdőívek felvételében nyújtott segítségükért egykori hallgatóimnak- mára okleveles pszichológusoknak- elsősorban: Lázár Krisztiánnak, Novák Mónikának és Szilágyi Erikának.

... kivétel nélkül mindazoknak, akik a háttérben közreműködtek a vizsgálatok lebonyolításában, és a manuális tartalomelemzési kódrendszerek kialakításában.

... vizsgálati személyeimnek, akik ismeretlenül is hitelesen osztották meg velem élettörténetük e meghatározó szakaszához kötődő érzéseiket és gondolataikat

.... Scherrer Juliannának, aki a dolgozat legelső változatához fűzött inspiráló észrevételeiért.

... csoporttársaimnak, kollégáimnak és barátaimnak, aki ezt az élményhalmazt belülről nem ismerve járultak hozzá a téma újabb szempontokból történő megvilágításához.

Végezetül hálásan köszönöm családom aprajának és nagyjának, akik mindig biztosították szakmai fejlődésem hátterét és messzemenő toleranciájukkal lehetővé tették, hogy ezt a munkát végigvihessem.

18 Hivatkozások

- Akhtar, S. (1999). The Immigrant, the exile, and the experience of nostalgia. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 123–130.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Brooks/Cole, Monterey.
- Altman, I., & Low, S.M. (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place Attachment* (pp.1-13). New York, Plenum Press.
- Bagdy, E. (2005). „Fogyasztói világban értelmesen élni”. In P. Sárkány (Ed.), *Az értelmekérdés sodrában. Viktor Frankl centenáriumán* (pp 43-52). Budapest, JEL Könyvkiadó.
- Bakó, T. (2002). *Verem mélyén, könyv a krízisről*. Budapest, Psycho Art.
- Berry, J.W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A.M. Padilla (Ed.), *Acculturation: Theory, models, and some new findings* (pp.9-25). Boulder, CO: Westview.
- Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34.
- Berry, J.W. (2006a). Stress perspectives of acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.43-57). Cambridge, Cambridge University Press.
- Berry, J.W. (2006b). Context of acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.27-42). Cambridge, Cambridge University Press.
- Berry, J.W. (2006c). Design of acculturation studies. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.129-141). Cambridge, Cambridge University Press.
- Berry, J.W., & Sam, L.D. (1997). Acculturation and Adaptation. In J.W. Berry, Y. H. Poortinga & J. Pandey (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, Vol.3. (pp.291-326). Boston: Allyn & Baco.

- Berry, J.W., & Sam, L.D. (2006). Introduction. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.1-7). Cambridge, Cambridge University Press.
- Berry, J.W., Sam, L.D., & Rogers, A. (2006). Conclusions. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.525-528). Cambridge, Cambridge University Press.
- Bettelheim, B. (1998). *A végső határ*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 160-191.
- Bierbauer, G., & Pedersen, P. (1996). Culture and Migration. In G.R. Semin & K. Fiedler (Eds.), *Applied Social Psychology*. London, Sage. 399-422.
- Bochner, S. (2003). Culture shock due to contact with unfamiliar cultures. In W.J. Lonner, D.L. Dinnel, S.A. Hayes & D.N. Sattler (Eds.), *Online Readings in Psychology and Culture* (Unit 8, Chapter 7). Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington USA. <http://www.wwu.edu/~culture> (2010-04-11)
- Bokor, L. (2005). A ciklusok élete és az életciklusok viszontagságai a szelf-fejlődés tükrében. In K. Pető (Ed.), *Életciklusok*. Budapest, Animula Kiadó.
- Boneva, B., Frieze, I.H., Fergilov, A., Jarošová, E., Pauknerová, D., & Orgocka, A. (1998). Achievement, power, and affiliation motives as clues to (e)migration desires: A four-countries comparison. *European Psychologist*, 4(3), 247-254.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss*. Vol. 1. London, Hogarth Press.
- Breakwell, G.M (1986). *Coping with threatened identities*. London, Methuen.
- Brown, G. W., & Harris, T. (1989). Life events and illness. New York, Guilford Press.
- Brown, T. C., Peterson, G. L., Brodersen, R. M., Ford, V., & Bell, P. A. (2005). The judged seriousness of an environmental loss is a matter of what caused it. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1), 13–21.
- Bryman, A. (2005) Kvalitatív és kvantitatív módszerek összekapcsolása. In L. Letenyei (Ed.) *Településkutatás szöveggyűjtemény* (pp.371-393). Budapest, Ráció Kiadó.
- Chawla, L. (1986). The Ecology of Environmental Memory. *Children's Environments Quarterly*, 3(4), 34-42.
- Chawla, L. (1992). Childhood place attachment. In I. Altman & S.M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp.63–87). New York, Plenum Press,

- Csertő, I. & László, J. (Kézirat). A csoportközi értékelés, mint a csoporttrauma érzelmi feldolgozásának mutatója a nemzeti történelem elbeszéléseiben.
- Devine-Wright, P., & Lyons, C. (1997). Remembering pasts and representing places: The construction of national identities. *Ireland, Journal of Environmental Psychology, 17(1)*, 33-45.
- Diamant, J. (2007). *Motives leading to emigration, identity of the immigrants and their problem*. XIth European Congress of Psychology. 3-6 July. Prague.
- Dixon, J.A., & Durrheim, K. (2000). Displacing place identity: A discursive approach to locating self and other. *British Journal of Social Psychology, 39(1)*, 27-44.
- Dúll A. (2002). Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia, 4(2)*, 49-65.
- Dúll A. (megjelenés alatt). Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérvés, helykötődés és helyidentitás. In P. Bodor (Ed.), *Emlékezés, identitás, diskurzus*.
- Dúll, A. (1995). Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle, 51(5-6)*, 345-377.
- Dúll, A. (1996). A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle, 36(4-6)*, 363-391.
- Dúll, A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés. ELTE, Budapest.
- Dúll, A. (2001). A környezetpszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle, 56(2)*, 287-328.
- Dúll, A. (2009a). A környezetpszichológiától a környezeti kommunikációig. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 11-14.
- Dúll, A. (2009b). Helykötődés: ember és környezet affektív kapcsolata. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 121-134.
- Dúll, A. (2009c). Tárgyi környezet és pszichológia. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 135-156.

- Dúll, A. (2009d). Helyek és dolgok. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 101-120.
- Dúll, A. (2009e). A helyek és az én: gondolatok a helyidentitásról. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 213-236.
- Dúll, A. (2009f). Az otthon környezetpszichológiája. In A. Dúll (Ed.), *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest, L'Harmattan. 157-212.
- Dúll, A. & Kovács, Z. (Eds.) (1998). *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dúll, A., Horvát, M.T., Hordós, M., Kántor, Á. & Bozzay-T., A. (2007). Helyek és veszteségek- környezetpszichológiai megközelítésben. Előadás. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület XIV. Őszi Konferenciája, Budapest, 2007. október 12-13. /Előadásösszefoglalók, 6./
- Dúll, A., Urbán, A. (1997). Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata. *Pszichológia, 17(2)*, 151-177.
- Ehmann, B. (2002). *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum.
- Erikson, E.H. (1991). *A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat.
- Erős F. (2001). *Az identitás labirintusai*. Budapest, Janus/Osiris.
- Eurelings-Bontekoe, E.H.M., Tolsma, A., Vershuur, M.J., & Vingerhoets, A.J.J.M. (1996). Construction of a homesickness questionnaire using a female population with two types of self-reported homesickness. *Preliminary results, Personality and Individual Differences, 20(4)*, 415-421.
- Eysenck, S.B.G., & Matolcsi, Á. (1984). Az Eysenck-féle személyiség-kérdőív magyar változata. *Pszichológia, 4(2)*, 231-240.
- Feischmidt, M., & Zakariás, I. (2010). Hazatérő idegenek. In Á. Hárs & J. Tóth (Eds.), *Változó migráció* (pp.57-85). Budapest, MTA KI- Sik.
- Frankl, V.E. (1977/1988). *...és mégis mondj Igent az Életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábort*. Budapest, Pszichoteam.

- Frankl, V.E. (1989/2005). *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. Budapest, JEL Könyvkiadó.
- Freud, S. (1917/1997). Gyász és melankólia. In F. Erős (Ed.), *Ösztönök és ösztönsorsok*. Budapest, Filum kiadás. 129–143.
- Fried, M. (1963). Grieving for a lost home. In L.J. Duhl (Ed.), *The urban condition*. New York, Basic Books. 151-171.
- Fülöp, É. (2008). Az érzelmek reprezentációja történelmi regényekben és történelemkönyvekben. In F. Erős (Ed.), *Megismerés, reprezentáció, értelmezés. 10 éves a PTE Pszichológiai Doktori Iskolája* (pp.99-114). Pécs, PTE BTK Pszichológiai Intézet.
- Fülöp, É., & László, J. (2006). Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia konferenciakötete* (pp.296-304). Szeged, Juhász Nyomda.
- Fülöp, M. (2009). A kultúraközi és a kulturális összehasonlító pszichológia Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 3-83.
- Furnham, A. (2005). Culture shock, homesickness, and adaptation to a foreign culture. In M.A.L. van Tilburg & A.J.J.M. Vingerhoets (Eds.), *Psychological aspect of geographical moves. homesickness and acculturation stress* (pp.17-34). Tilburg, Tilburg University Press.
- Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture shock*. New York, Methuen.
- Gábrity, M. I. (2008). Vajdaság népességmozgása az utóbbi fél évszázadban. *Közép-Európai Közlemények Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata*, 1(2), 74-85.
- Gábrity, M.I. (2002). A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. *Kissebségkutatás* 11(2). 266-275.
- Gödri I. (2005). Otthonosság, elégedettség, kötődés – a bevándorlók beilleszkedésének szubjektív elemei. *KorFa. Népesedési hírlevél*. (2-3). 8-12.
- Gödri, I. (2004). A környező országokból érkező bevándorlók beilleszkedése Magyarországon. *Demográfia* 47(3–4), 265–299.

- Gödri, I. (2010). Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In Á. Hárs & J. Tóth (Eds.), *Változó migráció – változó környezet* (pp.87–124). Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete
- Gödri, I., & Tóth, P.P. (2005). *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 80. Budapest.
- Graumann, C.F. (1983). On multiple identities. *International Social Science Journal*, 35, 309-321.
- Grinberg, L., Grinberg, R. (1989). *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. New Haven & London, Yale University Press.
- Gustafson, P. (2001). Roots and routes: Exploring the relationship between place attachment and mobility. *Environment and Behavior*, 33(5), 667-686.
- Hajduk, A. (2008). *Esély vagy veszély? Bevándorlás Magyarországra*. Budapest, Demos.
- Hajduska, M. (2010). *Krizislélektan*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Hárs, Á. (2001). Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In É. Lukács & M. Király (Eds.), *Migráció és Európai Unió* (pp.43-66). Budapest, AduPrint.
- Hárs, Á. (2009). A harmadik országokból Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok a statisztikai adatok tükrében – A migránsok számának, összetételének, szocio-demográfiai sajátosságainak meghatározása adatok összehasonlító elemzésével.
- http://www.mtaki.hu/kutatasi_programok/bevandorlok_magyarorszagon/02_statisztika_Hars.pdf (2010-04-11)
- Hartig, T., Mang, M., & Evans, G. W. (1991). Restorative effects of natural environment experiences. *Environment and Behavior*, 23(1), 3-26.
- Horvát M. T., & Dúll A. (2002). Az otthon reprezentációjának vizsgálata a Magyarországon élő vajdasági magyar fiatalok körében. Szimpóziumelőadás a Magyar Pszichológiai Társaság XV. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Szeged, 2002. május30-június 1. *Absztraktkötet 110*.

- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2003). Opportunities for a methodical approach in studying identity changes of young Hungarians from Vojvodina, now living in Hungary. International Association for Cross Cultural Psychology, 6th Regional Congress- Budapest. *Abstracts 170*.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2004). Az új lakókörnyezethez való alkalmazkodás narratíváinak elemzése. Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Országos Tudományos Nagygyűlése, 2004. máj. 28–30., Debrecen. *Előadaskivonatok, 71*.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2005). The effects of migration in identity structures of young Hungarians, Presentation, Children and Youth in emerging and transforming societies, international conference, Childhoods, Oslo, Jun 29–July 3.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2006a). Fontos helyek köre- a helykötődés vizsgálatának alternatív megközelítése. Poszter a Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Budapest, 2006. május 25-27. *Absztraktkötet 351*.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2006b). A helyveszteség vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében – kutatási beszámoló. *Magyar Pszichológiai Szemle, 61* (1), 133-153.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2007). Methodical approach in studying to express the feeling of loss during the migration. XIth European Congress of Psychology. 3-6 July. Prague.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2008). Átmenetiség és biztonságérzés a lakóhelyváltás során. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Nyíregyháza. 2008. május 22–24. *Absztraktkötet 19*.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2010). A környezeti értékelés hosszú távú hatásai a migráció során. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XIX. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Pécs, 2010. május 26–29. *Absztraktkötet 150*.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2011) Migránsok szubjektív beilleszkedés mutatói. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XX. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Budapest, 2011. május 25–27. *Absztraktkötet 93*.

- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (megjelenés alatt). Helyvesztés-élmény és honvágy– egy „keserédes” jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*.
- Horvát, M.T. (2000). Az otthonhoz kötődés vizsgálata a vajdasági magyar fiatalok körében. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XIV. Országos Tudományos Nagygyűlésén, Budapest, 2000. május 31-június 2. *Absztraktkötet 273.o.*
- Hower, A.W.N.(1999). The Poisoning of nostalgia: Commentary. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 163–167.
- Huff, J. L. (2001). Parental attachment, reverse culture shock, perceived social support, and college adjustment of missionary children. *Journal of Psychology and Theology*, 29, 246-264.
- Jovchelovitch, S. (1995). Szociális reprezentáció és narratívitás: a közélet történetei Brazíliában. In J. László & B. Tomka (Eds.), *Narratívák 5. Narratív pszichológia (pp.175-188)*. Budapest, Kijárat Kiadó.
- Kanyó, T. (Ed.) (2002). *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. Budapest, L'Harmattan.
- Kast, V. (2000). *Kötés és oldás: új lehetőségek gyász és válás után*. Budapest, Európa.
- Kende, P. (2002). Előszó. In T. Kanyó (Ed.), *Emigráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban (pp.3-8)*. Budapest, L'Harmattan.
- Keyes, E.F., & Kane, C.F. (2004). Belonging and adapting: mental health of Bosnian refugees living in the United States. *Issues in Mental Health Nursing*, 25(8), 809–831.
- Korpela, K. M., Kyttä, M., Hartig, T. (2002). Restorative experience, self-regulation, and children's place preferences. *Journal of Environmental Psychology*, 22(4), 387-398.
- Korpela, K.M. (1992). Adolescents' favourite places and environmental self regulation. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 249-258.
- Korpela, K.M. (1995). Place-identity as a product of environmental self-regulation. In: L. Groat (Ed.), *Griving Places Meaning. Readings in Environmental Psychology (pp.115-130)*. London, Academic Press.

- Korpela, K.M. (2003). Negative mood and adult place preference. *Environment and Behavior*, 35, 331-346. doi:10.1177/0013916503035003002
- Korpela, K.M., & Ylén, M. (2007). Perceived health is associated with visiting natural favourite places in the vicinity. *Health&Place*, 13, 138-151. doi:10.1016/j.healthplace.2005.11.002
- Kosic A., Kruglanski A. W., Pierro, A., & Mannetti L. (2004.). The social cognition of immigrants' acculturation: effects of the need for closure and the reference group at entry. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86.(6), 796-813.
- Kosic, A. (2006). Personality and individual factors in acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.113-128). Cambridge, Cambridge University Press.
- Kovács A., & Málik A. (1997). Az akkulturalizáció jelensége -Magyarországon tanuló külföldi diákok vizsgálata. *A Felsőoktatási Tanács Egyesület 1. Kiadványa*, Budapest. 25-47.
- Kruglanski, A. (2005). *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- László, J. (1999). *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest, Scientia Humana.
- Letenyei, L. & Nagy, G.D. (2007) Rugalmas kérdőív. A standard kérdőív kritikái és javaslat a kérdőíves adatgyűjtés terepközeli alkalmazására. *Szociológiai Szemle*, (1-2), 29-46.
- Letenyei, L. (2005) Kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtési technikák ötvözése. In L. Letenyei (Ed.) *Településkutatás szöveggyűjtemény* (pp. 55-73). Budapest, Ráció Kiadó.
- Lewicka, M. (2008). [Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past](#). *Journal of Environmental Psychology*, 28(3),209-231.
- Liebkind, K. (2006). Ethnic identity and acculturation. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.78-96). Cambridge, Cambridge University Press.
- Marlin, O.. (2007). Clinical perspective on psychology of immigration and cross-cultural adaptation. XIth European Congress of Psychology. 3-6 July. Prague.

- Marlinova, O. (2003). Returning is just as hard as leaving. *New Presence: The Prague Journal of Central European Affairs*, 5(4), 6-7.
- Masgoret, A.-M., & Ward, C. (2006). Culture learning approach to acculturation. . In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.58-77). Cambridge, Cambridge University Press.
- Moreno, J.L., & Moreno, Z. (1963/1980). Szociometria és mikroszociológia. A mikrocsoportok néhány alapelve. In F. Pataki (Ed.), *Csoportlélektan* (pp.87-97). Budapest, Gondolat.
- Ng, C.F. (1998). Canada as a new place: The immigrants experience. *Journal of Environmental Psychology*, 18(1), 55-67.
- Nguyen Luu, L. A., Fülöp, M., Goodwin, R., Göbel, K., Rojo, L.M., Grad, H., & Berkics, M. (2009). Kínai bevándorló családok gyerekeinek integrációja és szociális támogatottsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 139-156.
- Nguyen Luu, L.A. (2003). Lehet-e összehasonlító a pszichológia, ha kulturális? In L.A. Nguyen Luu & M. Fülöp (Eds.), *Kultúra és pszichológia* (pp.15-53). Budapest, Osiris Kiadó.
- Nguyen, H. H., & Von Eye, A. (2002). The Acculturation Scale for Vietnamese Adolescents (ASVA): A bidimensional perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 26(3), 202-213.
- Noels, K.A., & Berry, J.W. (2006). Acculturation in Canada. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.274-293). Cambridge, Cambridge University Press.
- Oppedal, B. (2007). Development and acculturation. . In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.97-112). Cambridge, Cambridge University Press.
- Örkény, A., & Székelyi, M. (2010). Hat migráns csoport összehasonlító elemzése. In A. Örkény & M. Székelyi (Eds.), *Az idegen Magyarország: bevándorlók társadalmi integrációja*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, ELTE Eötvös Kiadó. 49-96.

- Örkény, A., & Székelyi, M. (2010b). A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjába. In A. Örkény & M. Székelyi (Eds.), *Az idegen Magyarország: bevándorlók társadalmi integrációja* (pp.123-169). Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, ELTE Eötvös Kiadó.
- Pataki, F. (1989). Identitás-személyiség-társadalom. In Sz.I. Váriné & P. Niedermüller (Eds.), *Az identitás-kettős tükörben* (pp.17-38). Budapest, TIT.
- Pataki, F. (2000). Életesemények és identitásképzés. *Pszichológia*, 20(4), 331-366.
- Pető, Cs., & Szekeres, A. (2006). A katasztrófapszichológia lehetőségei és első tapasztalatai Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1), 155-168.
- Phalet, K., & Kosic, A. (2006). Acculturation in European societies. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.331-348). Cambridge, Cambridge University Press.
- Pilling, J. (2003). A gyász lélektana. In J. Pilling (Ed.), *Gyász* (pp.27-54). Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- Proshansky, H.M., Fabian, A.K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3 (1), 57-83.
- Pulay, G. (2006). Migráció, etnicitás és munkaerőpiac. In É. Kovács (Ed.), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Regio Könyvek* (pp.103-114). Budapest, Néprajzi Múzeum.
- Pusztainé, T.É. (2003). A kulturális sokk okai, jellege, lefolyása és lehetséges minimalizálási módjai. In A. Tompos & I. Bakonyi (Eds.), *Győri Nyelvi Mozaik I.* (pp.73-91). Győr, Palatia Nyomda.
- Ricoeur, P. (2001). A narratív azonosság. In J. László & B. Thomka (Eds.), *Narratívák 5., Narratív pszichológia* (pp.15-25). Budapest, Kijárat Kiadó.
- Rotter, J. B. (1990). Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45(4), 489–493.
- Sam, D.L. (2006a). Acculturation: conceptual background and core components. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.11-26). Cambridge, Cambridge University Press.

- Sam, D.L., Berry, J.W. (2006). Introduction. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.1-10). Cambridge, Cambridge University Press.
- Sang, D.L., Ward, C. (2006). Acculturation in Australia and New Zealand. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.253-273). Cambridge, Cambridge University Press.
- Sarbin, T.R. (1986/2001). Az elbeszélés, mint a lélek tő-metaforája. In J. László & B. Tomka (Eds.) (2001). *Narratívák 5., Narratív pszichológia* (pp.59-76). Budapest, Kijárat Kiadó.
- Sarbin, T.R. (2005). If this Walls Could Talk: Places as Stages for Human Drama. *Journal of Constructivist Psychology*, 18(3), 203–214.
- Sárány, P. (2005). Az értelemtapasztalat dimenziói: Értelemadás és értelemtalálás. In P. Sárány (Ed.), *Az értelemkérdés sodrásában. Viktor Frankl centenáriumán* (pp.75-86). Budapest, JEL Könyvkiadó.
- Scopellitti, M., & Tiberio, L. (2010). Homesickness in University Students: The Role of Multiple Place Attachment. *Environment and Behavior*, 42(3), 335-350.
- Segall, M.H., Lonner, W.J., & Berry, J.W. (1998/2003). A kulturális összehasonlító pszichológia tudománya. A kultúra szerepének kiemelése a viselkedéskutatásban. In L.A. Nguyen, Luu & M. Fülöp (Eds.) (2003) *Kultúra és pszichológia* (pp.54-66). Osiris Kiadó, Budapest.
- Sommer, B. (1990). Favorite Places of Estonian Adolescents. *Children's Environments Quaterly*, 7(4), 32-36.
- Sperber, D. (2001). *A kultúra magyarázata*. Budapest, Osiris.
- Stauder, A., & Konkoly-Thege, B. (2006). Az Észlelt Stressz Kérdőív (PSS) magyar verziójának jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 203-216.
- Stefanovic, I. L. (1998). Phenomenological encounters with place: Cavtat to square one. *Journal of Environmental Psychology*, 18(1), 31–44.
- Stokols, D., & Shumaker, S.A. (1981). People in places: A transactional view of settings. In J.H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp.441-489). Hillsdale, Lawrence Erlbaum.

- Stokols, D., Shumaker, S.A., & Martinez, J. (1983). Residential mobility and personal well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 5-19.
- Szokolszky, Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest, Osiris.
- Szokolszky, Á., & Dúll, A. (2006). Előszó. In A. Dúll & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet-pszichológia*. Akadémia Kiadó. Budapest. 3-8.
- T. Mirnics, Zs. (2001). Hazától hazáig. (A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai.). In M.I. Gábrityné & Zs. Mirnics (Eds.), *Fészekhagyó vajdaságiak. Tanulmányok, kutatások* (pp.163-204). Szabadka, MTT (MTT Könyvtár 4.).
- Taft, R. (1977). Coping with unfamiliar cultures. In N. Warren (Ed.), *Studies in cross-cultural psychology*, Vol. 1. New York, Academic Press.
- Tajfel, H. (1973). Az érték és a nagyság megítélése. In Gy. Hunyadi (Ed.), *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest.116-136.
- Taylor, S. (2010). *Narratives of Identity and Place*. Hove:Routledge.
- Tóth, J. (1994). Kívánatos immigránsok? Az állampolgársági és idegenrendészeti törvényről. In E. Sík & J. Tóth (Eds.), *Jönnek? Mennek? Maradnak? Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve* (pp.98-110). Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Tremkó, M. (1992-93). A megtalált és elvesztett paradicsom. Ópiátfüggők kreativitásának vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 32-33(5-6), 445-469.
- Triandis, H. (1996/2003). A társas viselkedésmintázatok kulturális eltérései. In L.A. Nguyen Luu & M. Fülöp (Eds.) (2003) *Kultúra és pszichológia* (pp.67-96). Budapest, Osiris Kiadó.
- Tuan, Y.F. (1974). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. New Jersey, Englewood Cliffs.
- Twigger-Ross, C.L., & Uzzell, D.L. (1996). Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology* 16(3), 205-220.
- van Tilburg, M.A.L., Vingerhoets, A.J.J.M., & van Heck, G.L. (1997). Coping with homesickness: The construction of the Adult Homesickness Coping Questionnaire, *Personality and Individual Differences*, 22 (6), 901-907.

- Veder, P.H., & Horenczyk, G. (2006). Acculturation and the school. In D.L. Sam & J.W. Berry (Eds.), *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology* (pp.419-438). Cambridge, Cambridge University Press.
- Vincze, O. (2009). Mentális állapotok jelentősége csoporttörténetekben a saját és a külső csoport vonatkozásában. *PhD-értekezés*. PTE, Pécs.
- Vingerhoets, A.J.J.M. (2005). The homesickness concept: Questions and doubts. In M. van Tilburg & A.J.J.M. Vingerhoets (Eds.), *Psychological aspects of geographical moves: Homesickness and acculturation stress* (pp.1-16). Tilburg, Tilburg University.
- Volkan, V. D. (1999). Nostalgia as a Linking Phenomenon. (1999). *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1(2), 169-179.
- Vörös, K. K. (1997). „Otthon vagy itthon”. *Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásválságának elemzése*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 25. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Ward, C. (2001). The ABCs of acculturation. In D. Matsumoto (Ed.) *Handbook of culture and psychology* (pp.411-445). New York, Oxford University Press.
- Ward, C. (2005). Facilitating migrant settlement; strategies for education. <http://www.aare.edu.au/01pap/war01232.htm> (2006-01-21)
- Ward, C., & Styles, I. (2005). Culturing settlement using pre- and post-migration strategies. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 12(4), 423–430.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock*. Hove, UK: Routledge.
- Winkelman, M. (1994). Cultural Shock and Adaptation. *Journal of Counseling and Development*, 73(2), 121-126.
- Winnicott, D.W. (2004). *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

19 Mellékletek

1. számú melléklet: Demográfiai alapadatok

Kedves Válaszadó!

Jelenleg egy kutatás kérdéseit tartja a kezében. Olyan embereknek kérdezzük meg, akik eredeti lakóhelye valahol Vajdaságban van, és jelenleg Magyarországon élnek! A kutatás célja az emberek életének különböző helyszíneire fűződő viszonyának, vizsgálatára!

Szeretnénk felhívni a figyelmét arra, hogy a válaszadás és értékelése név nélkül történik! A kérdésekre nincsenek „jó” vagy „rossz” válaszok, leírhatja azt, ami egy-egy kérdés kapcsán először az eszébe jut!

Életkor:					
Nem:	nő	férfi			
Nemzetiség:					
Eredeti lakóhely, szülőföld:	ország:	helység: kb. lakosok száma:			
Mennyi ideje tartózkodik Magyarországon?	___ év ___ hó				
Magyarországon tartózkodás célja:	Tanulás: Szak:	munkavállalás	egyéb		
Milyen státuszban van Magyarországon területén?	ideiglenes tartózkodás	huzamos tartózkodás	bevándorolt	állampolgár	
Kivel lakik Magyarországon? (értelemszerűen több válasz is lehetséges):	családtagok:	barátok	pár	egyedül	más
Iskolai végzettség	alapfokú	középfokú	felsőfokú		
Új lakóhely: (város megnevezése)					

2. számú melléklet: A befejezésre váró gondolatok

ELSŐKÉNT ARRA SZERETNÉM MEGKÉRNI, HOGY FOLYTASSA
GONDOLATAINAK, ÉRZÉSEINEK MEGFELELŐEN A MEGKEZDETT
GONDOLATOKAT!

1. Itt élek Magyarországon...

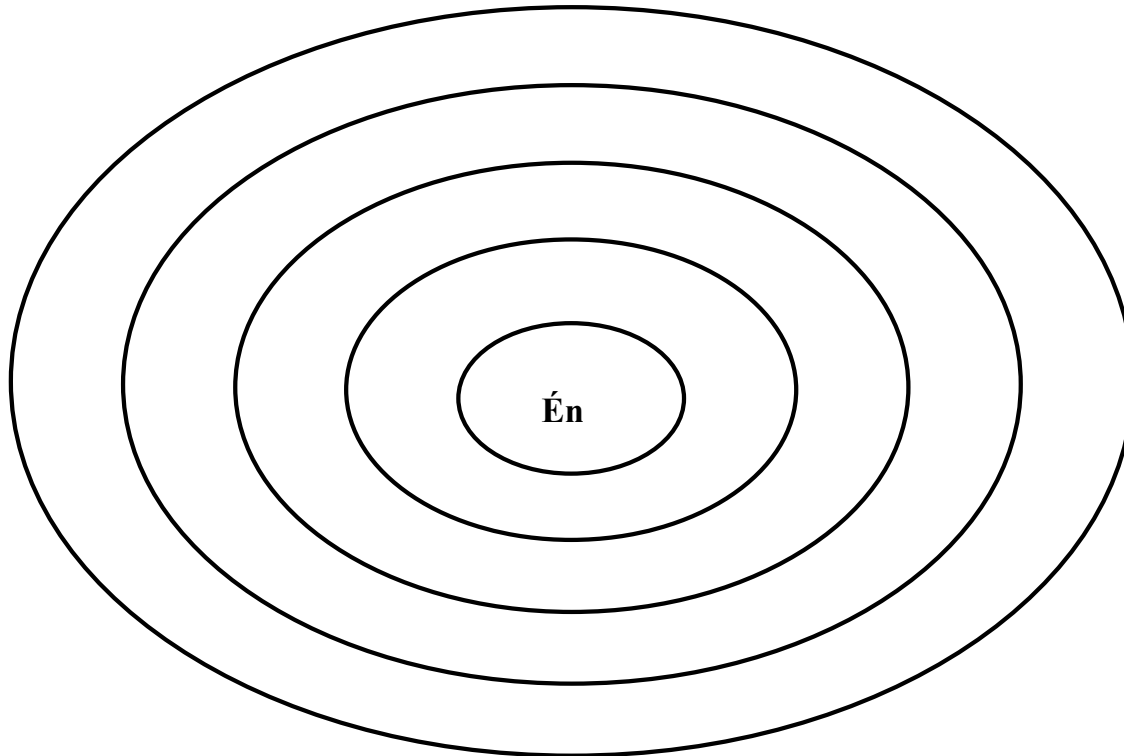
2. Az eredeti és az új lakóhelyem...

3. Én.....-i (helyettesítsd be a hovatartozásod helyét)vagyok, mivel.....

4. A jövőben...

3. számú melléklet: FONTOS HELYEK KÖRE

Az alábbi ábrán jelölje be azokat a helyeket (városok, terek, házak, lakásrészlet stb.), amely helyek fontos szerepet töltenek be az életében, illetve ahol legszívesebben tartózkodik. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze mennyire érzi fontosnak (éközelinek), az említett helyeket!

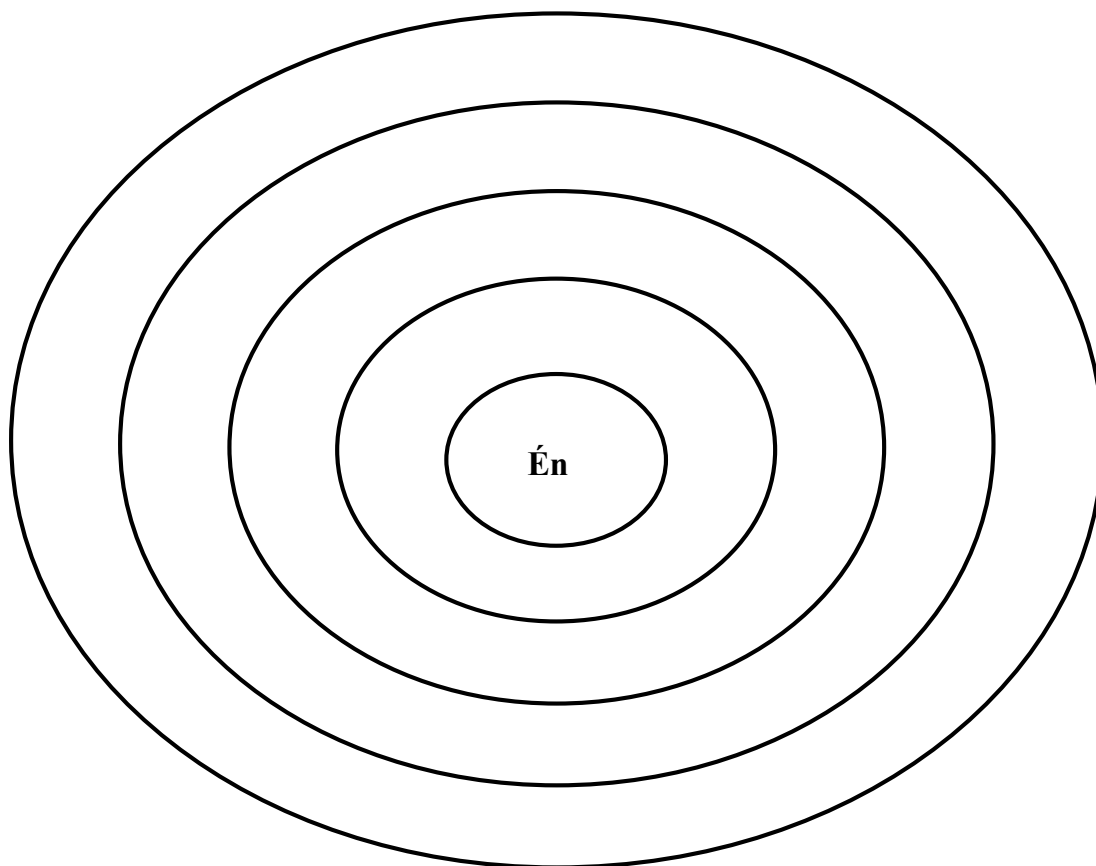

Kérem, hogy az alábbi táblázat segítségével ismertesse röviden az imént jelzett helyeket!

A hely megnevezése:	Néhány szóban mutassa be ezt a helyet! (Írja le, hogy néz ki!)	Próbálja megfogalmazni, hogy milyen szerepet tölt be ez a hely az Ön életében!	Hol található ez a hely? (aláhúzással jelezze a megfelelőt)	Havonta mennyi időt tölt ezen a helyen?	Ha szabadon választhatna, mennyi időt töltené ezen a helyen?
			a) eredeti lakóhely b) új lakóhely c) más helyen (hol?):		
			a) eredeti lakóhely b) új lakóhely c) más helyen (hol?):		
			a) eredeti lakóhely b) új lakóhely c) más helyen (hol?):		
			a) eredeti lakóhely b) új lakóhely c) más helyen (hol?):		

4. számú melléklet: FONTOS SZEMÉLYEK KÖRE

Az alábbi ábrán jelölje be azokat az embereket, akik fontos szerepet töltenek be az életében. Ön az ábra középpontjában áll, a koncentrikus körök segítenek abban, hogy jelezze, mennyire érzi fontosnak (éinközelinek), a kiemelt kapcsolatokat!

A JELZETT KAPCSOLATOK JELLEMZÉSE:

A kapcsolat jellegének megnevezése (barát, pár, tanár, szülő, testvér...stb)	Hol (melyik városban, országban) találkozik ezzel a személlyel?	Hol van (melyik városban) az eredeti lakóhelye a kiemelt személynek?

5. számú melléklet: A többváltozós lineáris regressziós modellek összefoglalását bemutató táblázatok

19. számú táblázat: Az egyes beilleszkedési klaszterekbe tartozást bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,544(a)	,296	,288	,703
2	,594(b)	,353	,337	,678
3	,630(c)	,397	,374	,659

a Predictors: (Constant), A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye

b Predictors: (Constant), A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye, a beilleszkedés 4 fokozata

c Predictors: (Constant), A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye, a beilleszkedés 4 fokozata, Tesz-e említést arról, hogy a fogadó országban van olyan hely amelyet otthonosnak érez?

20. számú táblázat: A származási országra vonatkozó értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,373(a)	,139	,126	,690
2	,479(b)	,229	,206	,658

a Predictors: (Constant), Tervezi-e a szülőföldre való visszatérést?

b Predictors: (Constant), Tervezi-e a szülőföldre való visszatérést?, helyvesztés konszenzus

21. számú táblázat: A fogadó ország helyeihez való kötődést leíró bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,446(a)	,199	,192	23,566
2	,540(b)	,291	,279	22,264
3	,593(c)	,352	,335	21,385

a Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása

b Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye

c Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye, Tesz-e említést arról, hogy Magyarországon van olyan hely amelyet otthonosnak érez?

22. számú táblázat: A fogadó országhoz fűződő értékelő viszonyulás összességében pozitív színezetét bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,675(a)	,456	,449	,574
2	,694(b)	,481	,469	,563

a Predictors: (Constant), Beilleszkedés klaszter pozitív irányban

b Predictors: (Constant), Beilleszkedés klaszter pozitív irányban, Létrejött többszörös helykötődés

23. számú táblázat: A fogadó ország helyeinek helyidentitásban való megjelenését bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,296(a)	,088	,080	,366
2	,380(b)	,144	,130	,356
3	,433(c)	,187	,166	,348

a Predictors: (Constant), Mo.-on tartózkodásidő tartama:hónapokban kifejezve

b Predictors: (Constant), Mo.-on tartózkodásidő tartama:hónapokban kifejezve, Beilleszkedés klaszter pozitív irányban

c Predictors: (Constant), Mo.-on tartózkodásidő tartama:hónapokban kifejezve, Beilleszkedés klaszter pozitív irányban, Tartózkodási hely típusa- 3 kategóriában

24. számú táblázat: Az új környezetbe való beilleszkedést bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,387(a)	,150	,143	,43546
2	,501(b)	,251	,238	,41055
3	,530(c)	,281	,262	,40392

a Predictors: (Constant), Létrejött többszörös helykötődés

b Predictors: (Constant), Létrejött többszörös helykötődés, Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov

c Predictors: (Constant), Létrejött többszörös helykötődés, Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov, A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye

25. számú táblázat: A migrációs jövőképben a származási országba való visszatérési szándék megfogalmazását bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,468(a)	,219	,203	,709
2	,572(b)	,328	,299	,665
3	,644(c)	,415	,377	,627
4	,705(d)	,497	,452	,588
5	,748(e)	,560	,510	,556

a Predictors: (Constant), Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov

b Predictors: (Constant), Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov, A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége

c Predictors: (Constant), Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov, A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége, Létrejött többszörös helykötődés

d Predictors: (Constant), Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov, A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége, Létrejött többszörös helykötődés, a válszadó neve

e Predictors: (Constant), Származási helyhez kötődés klaszter 3 nov, A származási helyre vonatkozó értékelő viszonyulás minősége, Létrejött többszörös helykötődés, a válszadó neve, A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása

26. számú táblázat: A migrációs jövőképben a fogadó országban való maradás megfogalmazását bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,570(a)	,325	,316	,592
2	,632(b)	,399	,383	,563
3	,659(c)	,434	,411	,550
4	,683(d)	,467	,437	,537

a Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása

b Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, a válszadó neve

c Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, a válszadó neve, A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye

d Predictors: (Constant), A tartózkodási cél stabilitásának foglalkozás alapján történő rangsorolása, a válszadó neve, A helyidentitásban szerepet kap-e a fogadó ország helye, Létrejött többszörös helykötődés

27. számú táblázat: A migrációs jövőképben egy újabb külföldi országba való tartózkodás megfogalmazását bejósoló lineáris regressziós modell összefoglalása

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,409(a)	,167	,148	,738

a Predictors: (Constant), válszadó életkora